

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

**CUMHURİYETİN KURULUŞ SÜRECİNDE 1923-1950 ARASI İSTANBUL'UN
GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

AYHAN SABİR

İstanbul, 2019

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

**CUMHURİYETİN KURULUŞ SÜRECİNDE 1923-1950 ARASI İSTANBUL'UN
GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

AYHAN SABİR

Danışman: Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

YEREL YÖNETİMLER Anabilim Dalı KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi AYHAN SABİR'nin CUMHURİYET'İN KURULUŞ SÜRECİNDE 1923-1950 ARASI İSTANBUL'UN GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 29.08.2019 tarih ve 2019-28/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 28 / 11 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç.Dr. BURAK HAMZA ERYİĞİT	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. YÜKSEL DEMİRKAYA	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA KÖMÜRCÜOĞLU	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Ayhan SABİR
Anabilim Dalı	: Yerel Yönetimler
Programı	: Küresel Şehirler ve İstanbul Araştırmaları
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans Tezi / 2019
Anahtar Kelimeler	: Kentleşme, İstanbul

ÖZET

CUMHURİYETİN KURULUŞ SÜRECİNDE 1923-1950 ARASI İSTANBUL'UN GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kentleri anlamak içinde yaşadığımız toplumu ve onun sorunlarını anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Kenti biçimlendiren, planlayan insanlar olsa da, kentlerde insanları ve toplumları şekillendirmektedir. Kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden biridir. İstanbul, çeşitli imparatorluklara başkentlik yapmış, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir yere sahip Asya Kıtası'nı Avrupa'ya bağlayan bir köprü gibidir. Ayrıca İstanbul'un gelişiminin değerlendirilmesinde çeşitli analizler yapılmış olup tarihçi, sosyolog, coğrafyacı ve kent bilimcilerin çalışmaları mevcuttur.

Bu çalışmada İstanbul'un 1923-1950 yılları arasında ekonomik, siyasal, yönetsel, kentsel planlama ve sosyo-kültürel gelişimi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda literatür analizi ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmada İstanbul'un bahsi geçen tarihler arasında dünya kenti hüviyetinden ulusal kent niteliğine dönüştüğü sonucuna varılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Ayhan SABIR
Field : Local Governments
Programme : Global Cities and Istanbul Studies
Supervisor : Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT
Thesis Type and Date : Master-December 2019
Keywords : Urbanization, İstanbul

ABSTRACT

AN EVALUATION OF THE DEVELOPMENT OF ISTANBUL THROUGHOUT THE ESTABLISHMENT PROCESS OF THE REPUBLIC BETWEEN 1923 - 1950

Understanding the cities is of great significance in understanding the society that we live in and its problems. Even though it is people who shape and plan the city, cities also shape the people and the society. The phenomenon of urbanization is one of the key elements that form the societal and economic structure of a country. Having been the capital of various empires, İstanbul has a geo-politically and geo-strategically important location, like bridge interconnecting the Asian and the European continents. There are various analyses conducted on the evaluation of İstanbul's development and studies by historians, sociologists, geographers and urban scientists.

This study endeavored to evaluate the economic, political, administrative, urban planning and sociocultural development of İstanbul between years 1923 to 1950. In this respect, the study, which uses literature analysis and content analysis methods, came to a conclusion that İstanbul transformed from a world city identity into national city throughout those years.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ŞEKİL LİSTESİ	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: FARKLI BAKIŞ AÇILARIYLA KENT.....	3
1.1.KLASİK DÖNEM KENT KURAMLARI.....	6
1.1.1.Eko-Politik Yaklaşım	8
1.1.2. İdeal Tip Olarak Kent.....	10
1.1.3.Yabancılaşma Mekânı	12
1.2.CHİCAGO OKULU.....	14
1.2.1.Ekolojik Yaklaşım.....	16
1.2.1.1.Ortak Merkezli Çemberler Kuramı.....	18
1.2.1.2.Dilimler Kuramı	20
1.2.1.3.Çok Merkezli Kent Kuramı	22
1.3.KENT VE KENTLEŞME	23
1.3.1.Kentleşmenin Tarihçesi ve Sanayi Devrimi	25
1.3.2.Kentleşme ve Kalkınma	28
2. BÖLÜM: GEÇMİŞTEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR İSTANBUL’UN	
TARİHSEL GELİŞİMİ	30
2.1.ANTİK ÇAĞ DÖNEMİ	31
2.2.ROMA DÖNEMİ.....	33
2.3. BİZANS DÖNEMİ.....	38
2.4.OSMANLI DÖNEMİ.....	43
3. BÖLÜM :1923-1950 YILLARI ARASI İSTANBUL’UN GELİŞİM SÜREÇLERİ.....	58
3.1. 1923-1938 ARASI İSTANBUL’UN GELİŞİM SÜREÇLERİ	59
3.1.1. Siyasal ve Yönetmel Açından İstanbul’un Gelişimi	59
3.1.2. İktisadi Açından İstanbul’un Gelişimi.....	63
3.1.3. Kentsel Planlama Açısından İstanbul’un Gelişimi	66
3.1.4. Sosyo-Kültürel Açından İstanbul’un Gelişimi	69
3.2. 1938-1950 YILLARI ARASI İSTANBUL’UN GELİŞİM SÜREÇLERİ	72
3.2.1. Siyasal ve Yönetmel Açından İstanbul’un Gelişimi	73
3.2.2. İktisadi Açından İstanbul’un Gelişimi.....	74

3.2.3. Kentsel Planlama Açısından İstanbul'un Gelişimi	76
3.2.4. Sosyo-Kültürel Açısından İstanbul'un Gelişimi	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	83

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil.1: Burgess'in Konsantrik Bölgeleme Modeli

Şekil.2: Hoyt'un Sektör Modeli

Şekil.3: Harris ve Ulmann'ın Çok Merkezli Büyüme Modeli

Şekil.4: Henri Prost'un Planlarından

Şekil.5: Henri Prost'un Taksim Meydanı Planlarından

KISALTMALAR

DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
ITC	:İttihat ve Terakki Cemiyeti
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
İETT	:İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İdareleri Teşkilatı
BBYSP	:Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İBYSP	:İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

İstanbul, iktisadi, yönetsel, sosyo-kültürel açıdan kendisini küresel düzlemde kabul ettirmiş önemli bir metropoldür. Bilindiği gibi İstanbul, dünyada, üç kıtanın birbirine fazlaca yaklaştığı ve iki kıta üzerinde kurulmuş tek kenttir. Başka bir söyleyişle, iki kıta arasında bir geçit yeridir. Napoléon Bonaparte “Eğer dünya tek bir ülke olsaydı, başkenti İstanbul olurdu”; diyerek İstanbul’un dünya için önemini vurgulamaya çalışmıştır.

İstanbul’un yerleşim tarihi 300.000, kentsel tarihi de 8.000 yıl önceye kadar uzanan bir şehirdir. Uzun yıllar Bizans İmparatorluğu’nun Doğu Roma başkenti olarak tarihin dönüm noktalarına şahit olan İstanbul, Osmanlı Devleti döneminde, Fatih Sultan Mehmet devrinde fethedilerek İslam toprakları arasına katılmıştır.

Türkiye’nin en önemli şehirlerinden biri olarak nüfus bakımından en kalabalık dünya şehirleri arasında yer almaktadır. Asya ile Avrupa’yı birbirine bağlayan bir köprü görevi görmektedir. Jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Birçok kıtadan insana ev sahipliği yapmış, bir kültür mozaigi olmuştur. İstanbul, eğitimden sağlığa, iletişimden ulaşım, iş imkânlarından hizmet alanlarına kadar birçok bakımdan sürekli gelişen klasik ve modern mimarinin iç içe olduğu ve en modern şehirlerden biri olarak dünya turizmi açısından da oldukça önemli bir merkez halini almıştır.

Şehrin kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede şehirde yer alan meskenler, anıtsal yapılar, ulaşım özellikleri ve yeşil alanlar; ev sahipliği yaptığı her medeniyete ait dönemde dönemin karakteristiğini yansıtacak şekilde zenginleşerek günümüz İstanbul topoğrafyasını oluşturmuştur.

Bu tez çalışmasının birinci bölümünde farklı bakış açılarıyla kent ve kentleşme ele alınıp birçok anlamı ile aktarılmaya çalışılmıştır. Klasik dönem kent kuramları ve süreçleri, kenti farklı boyutları ile ele alan okullar, kentleşmenin tarihçesi incelenmiş ve kentleşme ile kalkınma ilişkisi anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde İstanbul’un tarihi süreç içerisinde 1923-1950 arasına gelinceye kadar var olan gelişimi incelenmeye çalışılmıştır. Böylelikle Antik Çağ’dan Cumhuriyetin kuruluş sürecine kadar olan evreler betimleyici bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu

bağlamda tarihi süreçler Antik Çağ, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerini içerecek şekilde irdelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde 1923-1938 dönemine yoğunlaşmıştır. Bilindiği gibi bu dönem aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk dönemini kapsamaktadır. Bu kapsamda siyasi açıdan gelişmeler ile birlikte iktisadi alanında yapılan reformlar, yönetsel anlamda çıkarılan kanunlar ve mimari açıdan İstanbul'un kentleşmesi ve kent planlamaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca sosyo-kültürel açıdan nüfus yapısı ve nüfus mübadelesi ile ilgili gelişmelerden söz edilmiştir.

Tezin 4.bölümünde 1938-1950 döneminden bahsedilecektir. Bu dönem de İnönü dönemini kapsamaktadır. Siyasi açıdan gelişmeler ile beraber, iktisadi alanında yapılan yenilikler, yönetsel anlamda tek parti dönemi ve çok partili hayata geçişler ve sosyo-kültürel olarak İstanbul nüfus ve göç ilişkisi ele alınacaktır

Tez kapsamında kullanılan metodolojiye bakıldığında bir takım kitap, makale, tez ve elektronik kaynaklar incelenmiştir.

Bu tezin yazımında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü 2006-2007 yılı Tez ve Proje Yazım Kılavuzundan faydalanmıştır.

I. BÖLÜM

FARKLI BAKIŞ AÇILARIYLA KENT

Kent kavramı, eski medeniyetlere kadar uzanan bir simge haline gelmiştir. Kent üzerinde kabul edilmiş olan ortak bir tanım mevcut değildir. Siyasi, ekonomik ve diğer alanlarla bütünleşen bir olgudur.

Arapça'da da şehir manasına gelen “medine” ile “medeni” kelimesiyle ifade edilen medeniyet kelimesi aynı kökenden türemesi bu kullanımların bir tesadüf olmayıp, şehrin tarihi işlevi ve altyapısını ortaya koymaktadır. Bilinen en eski ve kapsamı geniş olan Türkçe lügat olan “Kamûs-i Türkî” de kent sözcüğünün “kend” biçiminde geçtiği ve şimdiki kullanıma yakın bir mana anlattığını görmekteyiz. Kamûs-i Türkî’den ayrımlı olarak Faruk Sümer yaptığı çalışmasında eski Türklerde “kent” kelimesinin “köy” anlamında kullanıldığı malumatını vermektedir. Yine eski menşeye bakıldığında Türklerin, İslâmiyet’i kabulünden evvel şehir kelimesinin yerine “Balık” adını kullanmışlardır. İslâmiyet’in kabulü sonrası aynı manaya gelen “Şer”, “Şehir” ve “Medine” isimlerini kullandıklarını görmekteyiz. Şehir kelimesi ise Anadolu Türkçe’sine edebiyat yoluyla girmiş olan Farsça “Şehr” sözcüğünden geldiği düşünülmektedir.(Yıldırım,2014:323) Kent kavramının değişik türden kelimelerle harmanlanıp bugünkü haline geldiği görülmektedir.

İngilizce’de kullanılan “city” kelimesi ile Fransızca’da kullanılan “la cité-la ville” kelimesi kent sözcüğünün daha çok idari ve politik sınırlarına vurgu yapmaktadır. Bu iki ifade Latince’deki “civitas” kelimesinin karşılığıdır. İngilizce’de “urban”, Fransızca’da “urbain” olarak kullanılan sözcükler toplumsal manadaki daha çok yerleşmeleri ifade eden “kent” sözcüğünü karşılamaktadır. Latince’de idari teşkilat ünitesi manasına gelen kent (urbs) ile kentsel yerleşme (urbanus) karşılığı olan kent, Türkçe’de de farklı konseptleri temsil etmektedir. (Topçu,2013:18)

Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde kent, kalıcı sosyal gelişme içinde bulunan ve toplulukların, yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi ihtiyaçlarının karşılandığı, pek az kimsenin zirai uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus tarafından daha kesif olan ve küçük komşuluk ünitelerinden oluşan yerleşme ünitesi olarak anlatılmaktadır. Bir başka tanıma göre ise kent, yerleşim sisteminde mekânsal olarak

fonksiyon bir düğüm olarak vasıflandırılan, kendi nüfusuyla beraber mıntıkasındaki nüfusa da hizmet veren ve karşılığında görev alan bir yerleşmiş birimdir.(Topçu,2013:17)

Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü'nde kent, en geniş ölçekli mimarlık eseri olarak tarif edilmekte ve bu vakıanın tanımının yapılmasında birçok yaklaşımın da varlığından söz edilmektedir. Umumi olarak kent tanımları, kültürel ile ilgili ögelere ağırlık veren tarifler ile sosyo-iktisadi açıdan yapılmış tarifler olarak ikiye ayrılmaktadır. Kültürel unsurlara ağırlık veren tanımlarda kent ile medeniyet için umumi manada bir ilgi kurulduğu ifade edilir. Buna misal olarak tanınmış kent tarihçisi Lewis Mumford'un sözüne yer verilir. Mumford kent tarifinde, kentin ilk zamanlardan beri medeniyet eserlerini toplamak ve onları ulaştırmak için hususi olarak donatılmış, azami hizmetin asgari alanda sunulması için yeterince yoğunlaşmış ve başkaca toplumun değişen ihtiyaçlarına, büyümenin getirdiği daha mudil şekillere ve yığılan sosyal mirasa yer (Topçu,2013:17) sağlayabilecek şekilde genişleyebilen bir yapı olduğunu belirtir. Sosyo-iktisadi yönden yapılan tariflerde ise kent, dönemin ve içinde yer aldığı toplumun iktisadi yapısının bir parçası olarak değerlendirilmektedir.(Topçu, 2013:18)

Kent; sosyal, politik, idari ve iktisadi alanların tüm yurttaşlar için var olduğu hayat alanıdır. Kent kavramı; kentli bireyi çevreleyen ve ondan etkilenen tüm kapsamları içermektedir. Buna ek olarak vasi kapsamda tarif edilmesi gereken bir vasıf taşır.(Hayta,2016)

Kent konsepti yalnız fiziki bir mekân ve nüfus tanımı olmanın ötesinde bir manaya sahiptir. Bununla birlikte kökten yapılanmalar vetiresini ifade etmekte olduğundan, kent üzerine çalışmalar ve araştırmalar birçok değişik disiplin tarafından yapılmaktadır. Bu sebeple kent, çok kapsamlı ve sınırları mutlak olmayan bir çalışma alanı olup, kent konseptinin tek bir tarifile izah etmek belirtildiği üzere kentin çok kapsamlı bir unsur olması ve değişik zaman dilimlerinde, toplumdan topluma tahavvül etmesi nedeni ile oldukça güçtür. (Hayta,2016)

Birçok açıdan kentin kriteri vardır. Bunlara bakacak olursak:

İktisadi kritere göre kent, mal ve hizmetlerin, üretim, dağıtım ve tüketimi sürecinde toplumun devamlı olarak değişen gereksinimlerini karşılamak için meydana çıkan bir sistemdir. Kent konseptine politik yönden bakıldığında ise, daha öncede anlatıldığı gibi kent ile medeniyet ve politika arasında yakın olma durumu olduğunu sayısı belirsiz dilde kullanılan söyleyişlerden anlamaktayız Toplumsal yönden kent konseptini değerlendirecek olursak; kent, her şeyden evvel bir insan ürünüdür. Yani bir toplum aracılığıyla ortaya konulmuş bir üründür. Kent bu yönden diri bir mevcudiyet değil, sosyal bir mevcudiyetin

kendi yapısını kontrol etmek ve sürekliliğini sağlamak üzere kullandığı araçlardan biridir, biçiminde tarif edilmektedir. Sosyo-iktisadi yönden bakılarak değerlendirildiğinde kent, toplumsal yaşamın mesleklere, işbölümüne, değişik kültür kümelerine göre düzenlendiği, kurumsallaşmaların yoğunluk kazandığı, mudil birey bağlarının tüm olarak o günkü hayatı tesir ettiği yerleşme yönetim yeri olarak tarif edilebilir.(Yıldırım,2014:326)

Bu tarifler toplumsal bilimlerde kentlerin gelişim basamakları olarak kabul edilen süreçlerle de örtüşen özelliğe sahiptir. Bu kentsel tekâmül aşamalarını Mübeccel Kıray şöyle ifade etmektedir: ‘‘yerleşmeler arasında kır-kent diye bir fark belirmesi, bunların değişik fonksiyonlar yüklendikleri bir basamağın sonudur. Bu farklılık, aslında ikisi arasında bir bağ düzeninin, bir etkileşimin ortaya çıkışıdır. Değişik yerleşmeler birbirini tamamlayan işlevlerin doğması ve bunların farklı yerlerde yerleşmesinden ortaya çıkmıştır’’. (Yıldırım,2014:327)

Eski Yunanda kent, politik, dini ve sosyal ananeleri paylaşan bir yurttaşlar topluluğu olarak görülürken, ilkelik ve kargaşa ile zıt, medeniyet ile anlamdaş olarak anlatılmıştır. Kent, insanların birbirleriyle bir araya geldikleri, malların değiştirildiği ve düşüncelerin yayıldığı bir ilişkiler ve kesin yargılar merkezi olarak tarif edilmektedir. Kentler, değişikliklerin çeşitlilik içinde manalı olduğu yerler olarak kabul edilirler. Kesif ilişkiler ağından oluşan kentler, yenileşmelere açık olmakla birlikte kendi kurallarını üreten bir yapıya sahip yerleri ifade etmektedir. Umumi anlamda kent, bir uygarlığın dayandığı ana tavsiyelere ve ilişkilere müşahhas olarak önemli sayan bir yerleşim ünitesi ya da bir yer olarak değerlendirilmektedir. Kent, kentli bireylerin oluşturduğu bir yerleşim ünitesi olarak ifade edilebilir. Özetle kentleri, Erkan’ın da ifade ettiği gibi ‘‘Ziraat dışı üretimin yapıldığı, bütün istihsal vetiresinin denetlendiği, ürün dağıtımın koordine edildiği, belirli teknolojilerin kullanıldığı, popülasyonun belli bir büyüklük ve yoğunluğa ulaştığı, heterojik bir bütünleşmenin sağlandığı yerleşim alanı’’ olarak tanımlamak mümkündür.(Güven,2016:23)

Kent konsepti eski devirlerde hem toprağın örgütlenmesine hem de kurum ile ilgili bağlara hâkim kuvvet olarak ele alınmış bir kavramdır. Antik kentin ana hususiyeti incelendiğinde, kentlerin tarafını çevreleyen kırsal meydanlar için iktisadi, hukuki ve kültür ile ilgili bir yönetim yeri oluşturması kentlerin en açık hususiyetleri arasında sayılmaktadır. Ortaçağ kentlerinin gelişimi incelendiğinde ise din ögesinin yerini daha önce olarak ticaretin yaygınlık kazanarak geliştiği bölgelerde kentlerin geliştiği görülmüştür. Bilhassa 10.asırdan itibaren Avrupa’da ticaretin canlanmasına koşut olarak kentlerinde benzeri biçimde ilerlediği bilinmektedir. Ticarete ilişkin etkinlikler için uzun yolculuklara çıkan tacirler, bu yolculukları

sırasında sığındıkları kermen ve dinsel kentlerinin çevresinde kurulan yeni yerleşim yönetim yerlerinde konaklamışlar ve bu yerlerin kısa müddet içinde çekim merkezi haline gelmelerine neden olmuşlardır. Yine Ortaçağ kentlerinin büyümesinde, din adamlarının ve asillerin yanında, sosyal ve politik yaşamda faaliyeti olan yeni bir sınıfın doğması kentlerin ilerlemesinde mühim bir yere sahip olmuştur. Bu gelişmeler eşliğinde 17.asrın sonuna doğru ürün alım-satımının yayılmasıyla beraber kentleşme alanında yaşanan gelişmelere koşut olarak kentlerin gereğinden fazla popülasyon alarak kentleşme sürecinin hız aldığını söylemek mümkündür.(Güven.2016:24) Antik kentler, birçok açıdan gelişerek önemli bir merkez haline geldiğini söyleyebiliriz. Ortaçağ kentlerinde ise daha çok dini yerlerde ticaret faaliyetlerinin olması ile birlikte geliştiğini görmekteyiz.

1.1.Klasik Dönem Kent Kuramları

Toplumsal tetkiklerde şehri ele alan değişik tariflerle karşılaşmak mümkündür. Bu tarifler şehri kimi zaman nüfus sayısı bakımından, kimi zaman iktisadi etkinlikler üzerinden ele almaktadır. Gerçekten şehirler medeniyetlerin doğup geliştiği, her türlü iktisat, toplumsal ve politik bağların yaşandığı, bunların neticesi olarak yine insanlığın uğraşmak zorunda kaldığı ve bu meseleleri çözmek için her türlü harp ve gerginliklerin kaynak durumunu aldığı mekânlar olmaları itibariyle, ara sıra popülasyon ya da ekonomik faaliyet üzerinden yapılan bu tanımlar yetersiz kalmaktadır.19.asırda şehir henüz bir araştırma nesnesi değildir. Toplumbilimciler, geliştirdikleri toplumsal kuramlar şumusunda şehri ele almıştır. Sanayi, Marx, Engels, Weber ve Simmel'in çalışmalarında doğrudan bir çözümleme objesi olmaktan daha çok, toplumsal değişimin ayrılmaz bir modülü olarak sayılmıştır.(Özgür ve Turgut,2018)

19. asır toplumbilimcileri kentleşmeyi kendi toplumsal kuram anlayışlarının içinde ve daha vasi sosyal etmenlerle beraber değerlendirmiştir. Marx, Weber ve Simmel'in toplumsal kuramlarında şehir detaylı olarak yalnız başına çözümlenen bir yapı olmak yerine, sosyal yapının anlaşılmasında bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Marx ve Engels için şehir, derebeylikten anamalcılığa geçişin ve kapitalist istihsal bir yeridir; Weber için ise şehir hesaplayıcı ölçülü olmanın ve akılcılığın büyümesidir. Simmel için şehir hayatın para ekonomisine dayandığı ve ferdin bigane düştüğü bir yapıdır.(Güneş,2013:52) Kent analizleri için sosyologların farklı metotlar kullandığını ve bu metotları geliştirdiğinin söyleyebiliriz.

Kent toplumbiliminin ortaya çıkışı daha yakın dönemlere aittir. Bununla beraber genel toplumbiliminde Marx'dan Durkheim'a ve Weber'e kadar sanayileşmenin çözümlemesinde kentlerin varlığı devamlı olarak mütalaa edilmiştir. Bilhassa da kentlerin rolü (Weber, Economy and society) önemle vurgulanmıştır. Şimdi bugün bile Durkheim'ın Mark ve Weber gibi "klasikleşmiş üçlü"nün sosyolojisi üzerine etkileri devam etmektedir. Kent sosyolojisini bunun dışında tutmak mümkün değildir. Bilindiği üzere sosyolojinin kurulmasında aktif olan ve günümüzde modern izleyiciler bulan bu klasik üçlünün yaşadığı dönemle 19. asır inkılaplarının yaşandığı dönem arasında yakınlık vardır. Ziraat, sanayi, siyasi ve entelektüel inkılaplar bu kalem erbaplarının çalışmalarında aktif rol oynamıştır. Durkheim'ın işbölümü, Marx'ın sınıf çatışması Weber'in ölçülü fikrin yükselmesi çerçevesinde toplumsal değişimler izah edilmeye çalışılmıştır. Hemen üçü de kentleşmeyi sanayileşmenin anahtar bir hususiyeti olarak görmüşlerdir.¹

Sanayi devrimi ile meydana gelen sosyal problemler söz konusu inkılabın yoğun olarak yaşandığı kentlerde daha kesif ve açık olmuş, bir bilim olarak toplumbiliminin ve toplumbilimcilerin en önemli inceleme mevzularından biri haline gelmiştir. Toplumbiliminin kurucuları olarak kabul edilen Comte, Durkheim, Tönnies ve Weber gibi sosyologları toplum üstüne düşünmeye ve çalışmaya iten faktörlerin içinde endüstri devriminin neticeleri gelmektedir. Köyden şehre göç, ananevi kıymetlerin dağılması, ağırlığın asli ilişkilerden tali bağlara kaydığı sosyal bağlar, toplumun kurumlarının ve değerlerinin gittikçe artan ¹usallaştırmayı ve bürokratikleşme üstünde en çok yoğunlaşılacak sosyal vakıalar olmuştur. Hakikaten de oldukça çok sosyal yapılanmanın ve insan ilişkilerinin değiştiği asır olarak tarif edilen 18. asır, batı kentleşmesinin de en süratli çağını yaşadığı asır olmuştur. Batıdaki bu kentleşme toplumun toplumsal yapısını değiştiren etkinlikleri canlandırmış, bu da art arda gelen etkisini daha süratli bir endüstrileşme ve kalkınma biçiminde toplamıştır. Sanayi devrimi ile meydana gelen yeni sosyal yapı klasik devir toplumbilimcileri tarafından ananevi çağdaş dikotomisi üstünden çözümlenmiş ve ananevi toplumla endüstri toplumunu karşılaştıran sosyal değişim teorileri ön plana çıkmıştır. Sözü edilen sosyal yapıyı analize dönük bu gayretler ayrıntılı bir çözümlemelerinden ve derinliği olan alan çalışmalarından daha çok var olan yapıyı konseptler üstünden çözümlenmeye dönüktür. (Koyuncu,2011:33) Bu dönemdeki sosyologların yaptığı önemli çalışmaların başarılı olduğunu görmekteyiz.

¹ Bknz:(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/592829> Erişim Tarihi.09.10.2019)

1.1.1.Eko-Politik Yaklaşım

Klasik kent kuramcılarında Karl Marx ve Frederich Engels, şehri bir araştırma objesi olarak tetkik etmekten çok derebeylikten anamalcılığa intikalindeki ehmmiyetine vurgu yaparak iktisadi-siyasi bakış biçiminin esaslarını oluşturmuştur. (Özgür ve Turgut,2018:3) Derebeylik, Ortaçağ Avrupa'sında toprağı ve üstünde yaşayan köylüleri bir kişinin malı sayan yönetim biçimi ya da derebeyliktir. Anamalcılığa göre; toplumda iki sınıf bulunmaktadır: yönetenler ve yönetilenlerdir. Üretim araçlarının çok sayıda, yöneten sınıfın elindedir ve işletilmesi de yine yöneticilere aittir. Yönetici sınıf, oyunu belirlenen kurallara göre değil, kendi çıkarlarına göre oynar. Zaten tüm kuralları da kendi çıkarına göre belirler. Anamalcılığın esas kuralı da budur, en yüksek çıkarı elde etmektir.

Ekonomi politik yaklaşım kentleşme vakiasını, anamalcılığın ilerlemesi ve kapital birikme vetireleri çerçevesinde çözümlenmektedir. Kapitalist yerin üretim süreci, Marksist kentsel mekân teorileri şumulunda incelenmiştir. Marx ve Engels, anamalcı devlet ve sınıf mücadele teorisinde kenti, çözümlene ünitesi olarak görmemelerine rağmen, feodalizmden anamalcılığa intikal kontekstinde tarihi olarak mühim bir analiz objesi olarak ele almışlardır. Kentleşmenin ehemmiyeti ve değişik üretim biçimlerinin dönüşümünü göz önüne alarak, kır ve kent arasındaki paradoks ve anamalcılığın ilerlemesi açısından kentin rolünü incelemişlerdir. Engels 1845 senesinde yayımlanan İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu isimli çalışmasında, sınıf teşkil sürecinde kentin mekânsal hususiyetlerine dikkat çekmiştir. Başka bir deyişle, işçi sınıfının hayat şartlarını çözümlenerek sınıfsal teşkil ve kentsel mekân arasında bağ kurmuştur.(Güneş,2013:54)

Gerçekten Engels, İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu başlıklı çalışmasında İngiltere’de 19. asırda büyük şehirlerde işçilerin oturduğu kenar mahallelerini şöyle betimler: “... Kentlerin en kötü mahallelerindeki en kötü evler; genelde uzun bir sıra üzerine dizilmiş, tek ya da iki katlı, kiminin konut olarak kullanılan bodrumu da bulunan, çoğunca kural dışı yapılmış kulübelerdir. Üç dört oda bir mutfak bulunan bu evler, Londra’nın bazı kesimleri hariç, İngiltere’de bir uçtan öteki uca işçi sınıfı evidir. Sokaklarda genelde kaldırım yoktur, inişli-yokuşlu, pis, çöp ve hayvan pisliği doludur, kanalizasyon ya da atık su kanalı yoktur. Tam tersine, yollar durgun, pis su birikintileriyle kaplıdır. Ayrıca kötü, karmakarışık yapılanma nedeniyle semtin hava akımı engellenmiştir ve buralarda küçük bir

alandanda birçok insan bir arada yaşadığı için, bu emekçi mahallelerinin nasıl bir havası olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. (Güneş,2013:55)

Çalışmanın ehemmiyeti, anamalcı düzen ile kentsel mekân arasındaki diyalektik bağı anlatma hedefi taşıyan ilk yapıt olmasından kaynaklanır.19.asır sonu ile 20.asır başlarında yapılan çalışmalar üstünde ise pek tesiri olmamıştır. Bunun sebebinin yalnız kent sosyolojisi değil, umumi olarak sosyolojik fikrin değişik taraflara dönmesi olduğu söylenebilir. Korkut Tuna'ya göre:

“19.yüzyılın sonuna ve 20.yüzyılın ilk yıllarına rastlayan ve şehir konusuna yönelen araştırmaları iki öbekte toplamak mümkündür: “Birinci öbek çalışmalar üzerinde en çok durulan araştırmalar olup şehir ve şehirleşme ile ortaya çıkan gelişmeleri orta çağdan başlayan bir biçimde ele alarak değerlendireceklerdir. İkinci öbekte yer alan araştırmalar ise çağdaş şehirlerde ortaya çıkan hızlı gelişmelerin nedenlerini araştıran ve özellikle sorunu nüfus açısından ele alan çalışmalardan meydana gelmiş bulunmaktadır”²

Marx'ın çözümlerinde kır-kent ayrımı işbölümüne dayanmaktadır. Orta Çağ'a kadar insan toplumlarının tarihi kırsal kesimin tarihidir. Derebey yapıda kır-kent ayrımı ilk defa gündeme gelmiştir. Marx, Ortaçağ'da tacirlerin kurdukları ticaretle ilgili ilişkiler ile kentlerin kırdan ayrımlaşmalarının gündeme geldiğini belirtir. Bu dönemde kurulan kentlerin birbiriyle bağı, kapital birikimi etkisiyle kentlerde görülen işbölümü farklılaşmasını desteklemiş ve yeni endüstrilerin doğuşunu uyarmıştır.(Güneş,2013:54)

Marx ve Engels'in çalışmalarında kapitalist kentin ortaya çıkışı iki yönlü bir değerlendirmeye yol açmıştır. Anamalcı üretim ilişkileri bir yandan kent soyluluğunun başarısından başlayarak bu sınıfın gerileşmesine ve sömürü ilişkilerine yol açarken, diğer yandan farklı bir ilerici hali de doğurmuştur. Bu ilerici hal kentli sanayi proleteryasının yoğunlaşırken, anamalcılığın gerici yüzü de iyiden iyiye göze çarpmıştır. Emek güçleri meydana çıkmasıdır. Kümeler halinde kentleşen yeni emekçi kesim endüstri kentlerinde² endüstrileşen kentlerde anamalcılığın hususiyetle erken dönemlerinde acımasız bir sömürüyle karşılaşmışlardır. Kentlerde yoğunlaşan endüstri proleteryası hem üretimin yapıldığı

²Bknz:(https://www.academia.edu/18046159/T%C3%BCrkiye_de_Kent_Sosyolojisi_Alan%C4%B1nda_EkonomiPolitik_Ya_kla%C5%9F%C4%B1ma_Ele%C5%9Ftiren_Bir_Bak%C4%B1%C5%9F_A%C3%A7%C4%B1s%C4%B1_Tar%C4%B1k_%E7%9C%9C_Erişim_Tarihi:09.10.2019)

fabrikave atölyelerde, hem de hayat mekânında bir arada yaşamakta, sömürü ve ezilme sürecini beraber yaşamaktadır. (Güneş,2013:55)

Marx ve Engels şehirlerde emekçi sınıfının anamalcı üretim bağlarına meydan okumasının şartlarının oluştuğunu düşünmektedirler. Marx'ın işçi sınıfının sınıf şuurunun oluşumunda kente özel bir ehemmiyet verdiği söylenebilir. Marx'ın köylülüğe karşı takındığı negatif halin arkasında sözü edilen sınıfın belirli bir sınıf şuurunun ve hareketini geliştirme mevzusundaki yapısal yetersizliği bulunmaktadır. (Güneş,2013:56)

Marx bu yetersiz olma durumunu açıklarken, derebeyliğin mekânsal yapısı mühim bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Derebeyi üretim bağları içinde sömürülen köylülerin üretim sürecinde mekânsal manada birbirlerinden ayrı düşmeleri, bir araya gelerek teşkilatlanmaları önünde mühim bir handikaptır. Bu sebeple Marx ve Engels, anamalcılığın kıra girişi ile kırsal yapıların dağılışı pozitif bir gelişme olarak nitelemektedirler: *“Burjuvazi kıra kentin iktidarına tabi kılmış bulunuyor. Devasa kentler oluşturup kıra karşılaştırıldığında kentsel nüfusu dikkate değer biçimde artırırken, nüfusun dikkate değer bir kısmını da kırsal yaşamın ahmaklığından kurtarmıştır.”*(Güneş,2013:56) Burada feodal yapıda yaşayan köylüler arasında birlik ve beraberlik olmaması nedeniyle ilerleyemedikleri bunun sonucunda kapitalizmin kırsal yapıda geliştiği gözlenir.

1.1.2. İdeal Tip Olarak Kent

Weber kenti kavramlaştırırken ekonomik ve siyasi örgütlenme üzerinde durmuştur. Weber'e göre iktisadi olarak kent, içinde yaşayanların tarımdan çok ticaretle uğraştığı yerdir. Weber'in kent tarifine politik değişken açısından bakıldığında ise kentlerin göreceli özerkliği ön plana çıkmaktadır. Belirttiğimiz siyasi ve iktisadi boyutun bir araya gelmesi Weber'in ideal kentini oluşturmaktadır.(Güneş,2013:56) Weber'in kent kavramını açıklarken birçok yönden incelediğini ifade edebiliriz.

Marx gibi Weber'in çalışmalarında da kent tarihi olarak derebeylikten anamalcılığa geçişi sembolleyen bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bilhassa Marx'ın çalışmalarında kent başlı başına bir çözümleme objesi olarak görülmemiş, yalnız kapitalizmin gelişim süreciyle olan alakası oranında çözümlemiştir.(Güneş,2013:56)

Weber, kent vakıasını açıklarken Anakara Avrupası'nın sahip olduğu toplumsal kurum ve bağlarıyla, geçmiş ve modern uygarlıklardan değişik olarak açığa çıkardığı kentsel topluluk kavramına vurgu yapmaktadır. Kentsel topluluğu kişilerarası ilişkileri topyekûn kavrayan bir birim olarak yorumlayan Weber, mekânda iktisadi ve ticaret ile ilgili bağların görece egemenliğinin kentsel toplumun açığa çıkmasındaki en mühim öge olduğunu düşünmektedir. (Güneş,2013:57)

Weber'in şehir tarifini belirleyen en mühim hareket noktası, Roma kesintisinden sonra günümüz Batı şehrini üreten en eski ve en bariz Batı tarzı iskan birimini belirleme fikri olmuştur. Weber bu fikirden hareketle, sanki kendini Orta Çağ Avrupa site şehirlerinde bulmuştur. Bunlar arasındaki en belirgin ortak hususiyetleri öğeler halinde sıralayarak ‘‘gerçek şehir tip’’ teorisini sistemleştirmiştir. Temelde Orta Çağ Avrupa'sının sahip olabildiği bağıl en büyük iskan biriminden başkası olmayan iskan birimini, gerçek şehir tipi olarak ortaya koymuştur. Buna göre bir yerleşim biriminin şehir olarak nitelendirilebilmesi için beş minimum hususiyete sahip olması gerekir. Bunlar sırasıyla, 1-Tahkimat: Kentin tarafının güçlü bir kale duvarları ile çevrili olması, 2-Pazaryeri: Zirai üretim dışında bir üretim olarak ticarete ilişkin üretimi içermek üzere, tarımdan elde edilen artı ürünün pazarlanıp değerlendirilebileceği bir pazaryerinin bulunması 3-Kendisine has ve en azından kısmen otonom hukuku olan bir mahkemenin mevcudiyeti, 4-Uyumlu bir birlik biçimi, yani sözü edilen şehir topluluklarının iç uyumluluk sergilemesidir.(Açıkgöz,2007:60)

Weber, şehrin ‘‘toplum hareketi olmaktan çok sosyal bir hareket’’ olduğunu belirtmesine rağmen, bir şehirde aranması gereken vasıfları ulus-devletler döneminde toplumcu sayılabilecek bir üslupta belirlemiştir. Weber şehrin Doğu'da, Batı'da olduğu gibi, otonom, politik güce sahip, kendi yasalarını çıkartan özel mahkemeleri olan üniteler olmadığını savunmaktadır. Weber, Batı şehirlerinin otonomluğu ile Avrupa anamalcılığının oluşumu arasında bağ kurmuştur.(Güneş,2013:57)

Weber, Batı uygarlıklarına has olduğunu muhakeme ettiği şehir biçiminin özsel tipiklerini vurgu ile söylemek amacıyla aşırı bir biçimde kapsamlı, ideal-tipik bir bakış biçiminin gelişmesini sağlamıştır. Buna nazaran şehir kolay olarak birbirinden yalnız ama birbirine az bir ara ile ayrılmış meskenlerin bir araya geldiği bir iskândır; lakin esas olarak şehir, ikamet edenlerin ziraatten çok sınaat ve ürün alım satımıyla yaşamak için gerekeni sağladığı bir yerleşmedir. (Özdemir,2010:49)

Turner'ın belirlediği üzere, Weber'e göre derebeylik, anamalcı ilişkilerin ilerlemesini kolaylaştırmıştır; çünkü derebey şartlar altında hür şehirlerin, özerk loncaların, serbest emek ve ticarileşmenin yayılması imkân bulunmuştur. Weber'in kenti tarif edebilmek için pazar işlevi aksanının yanı sıra ehemmiyet taşıyan ikinci aksanı, şehrin politik ve idari otonoma sahip, bu sebeple de devamlı bir kurum olması gerektiğidir. Bu bakımdan, iktisadi olarak şehir özelliği olmasa bile bir yöreselin, siyasi-ekonomi manasında var olmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Şehirlerin buna karşılık olarak gelişen bir öteki özelliği de, askere özgü bağlantı veya kermenlerin şehir yerleşimlerinin bir modülü olarak yayılmasıdır.(Özdemir,2010:49)

Weber'in şehirlerin büyümesine ait olarak yoğunlaştığı bir değişik mühim konu da iştirakidir. Weber için vatandaş iştiraki, bilhassa da demokrasiye uygun iştirak, kentle ilgili büyümenin belirleyici olan hususiyetlerinden biridir. Ve ileri sürdüğü önermeye göre şehir ancak iktisadi, yönetsel ve askeri yaşam iyi bütünleşmiş ve eş güdümlü olduğu takdirde dinamik fonksiyon görebilecek politik bir sistemdir. Weber'in anılan çalışması, kentleşme sürecinin çağdaş anamalcılığa ait bir bürokratik-iktisadi komplekse nasıl yol açtığını anlamamıza yardım etmiştir. (Özdemir,2010:50)

1.1.3.Yabancılaşma Mekânı

Simmel, tıpkı Durkheim, Marx ve Weber gibi daha kentsel olan alanlarda toplum duygusunun yok olduğunu ileri sürmüştür. Bu düşünürlerin bütünü kentleşmenin hızlanması ve büyük şehirlerde çok sayıda bireyin yaşamaya başlamasının topluluk hissini ve mekâna bağlılığın yok olmasına, umumi olarak ise anonimleşme ve yabancılaşmaya yol açtığını ve bunların da kentsel hayat kalitesinin düşmesine neden olduğunu savunmuşlardır. (Güneş,2013:57) Diğer bir deyişle, kentleşmeyle birlikte kentlerde yaşayan insanların kalabalıklaşması ve bunu takiben toplum şuurunun bitmesinin yabancılaşma sorununa ve hayat kalitesinin gerilemesine neden olduğu vurgulanmıştır.

Anakara Avrupası'nda, kentleşmenin beraberinde getirdiği sosyal problemleri gündeme getiren ilk araştırmacı George Simmel olmuştur. Simmel şehir mevzusunda özellikle kültüre ilişkin kapsamalar üstüne yoğunlaşmıştır ve kentsel hayatın nasıl ferdi şuur tahavvüllerine yol açtığını ele almıştır.(Güneş,2013:57)

Simmel'in kent sosyolojisi alanındaki temel fikirleri 1902'de yayınlanan Metropol ve Zihinsel Yaşam (1950) dergi yazısında yer alsa da, o çalışmalarının tümünde bir biçimde

“kentsel toplum”un analizini yapmıştır. Simmel’e göre şehir, çağdaş bireyin hayatında merkezde olan bir yere sahiptir. Çağdaş yaşamın en esas problemi, devasa toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültür ve teknik karşısında, kişilerin kendi otonom ve birey olma olgusundan koruma gayretinden kaynaklanır.(Özyurt,2007:114)

Simmel’e göre, metropol hayata para iktisadı hakimdir. Buna göre, para iktisadı, belirli bir zihin durumuna dayanmaktadır ve bu zihin; faiz, hesaplanabilirlik ve dakiklik gibi objektif ve ölçülebilir çıkarlarla temellendirilmektedir. Şahsiliğin yok olduğu gündelik hayat içerisinde parasal değişme gücü ve sermaye ile bağlantılar ön plana çıkmaktadır. Kişisel farklılıkları ortadan kaldıran anamal çağdaşlaşmanın bireyi kendi varlığını manalı kılmak için elinden gelen minimum çaba teşhir etmeye zorladığını anlatan Simmel’e göre metropolde birey, “*çapraşık duygusal durumların toplamı olduğundan daha da küçük, ihmal edilebilir bir niceliğe indirgenmiştir*”.(Güneş,2013:58)

Simmel, metropol topluluklarına yaklaşımını, antropolojik ve toplumsal psikolojik bir muhtevayla küçük düzeyde davranışı gözleyerek inşa etmektedir. Simmel (1950), toplumsal aktör olarak bireyin şuuru, şahsiyeti ve seciyesi üzerine mihraklanma eğilimindedir. Buna göre, ananevi topluluklardaki katı pozisyon aşama sıraları, bireylerin kendi otonom ve hüviyetlerini müdafaa etmelerini neredeyse olanaksız hale getirmektedir.(Özdemir,2010:52)

Şehir insanının toplumsal bağlarındaki bir başka özelliği de sakınganlıktır. Sayısız bireyle devamlı olarak kurulan bağlara içsel reaksiyon vermek mümkün değildir. Bunun neticesinde şehir insanı senelerdir komşu olduğu bireyleri bile tanımamaktadır. Hem de bu hal belirli bir seviyede antipati içerir. Diğer taraftan şehrin bu hususiyetleri, şahsı daha küçük kümelere çok daha tesirli olan kümenin toplumsal tahakküm ve denetiminden özgür duruma gelir. Simmel’e göre şehirli insan, tutumlarını kendisi olarak gerçekleştirmediği ve bölünmüş bir şahsiyete sahip olduğu için, bir ecnebidir. Şehir her çeşit şahsi yaşamı gölgeleyen bir kültürün gerçek vatanıdır. Tabii olarak ecnebi, vatani/toprağı olmayandır. (Koyuncu,2011:35)

Savage ve Warde'a göre Simmel'in esas ortaya koymaya çalıştığı, şehir kültürünün modernite kültürü olduğudur. Gerçekten Simmel'in yöneltmede bulunduğu para iktisadı, Simmel'in çağdaş toplum eleştirisinin odak noktasıdır. Ancak Simmel'in gayri şahsi ilişkiler, şehir hayatının sürati ve bunun psikolojik neticeleri, farklılaşma saplantısı gibi konulardaki tespitleri, şehirdeki insan bağlarının araştırılması faaliyeti için ufuk açıcudur. Aşağıda

inceleyeceğimiz Chicago Okulu ve bu ekolün fikirlerini temsil edici nitelikte olan Wirth'in dergi yazısında Simmel'in tesiri çok kuvvetlidir.(Koyuncu,2011:35)

Şehirli insanın ruhsal esası, dış ve iç münebbihlerin çabuk ve ara vermeden değişimiyle“ asabi münebbihi şiddetlenmesine” dayanır. Dış yerden gelen bu münebbihler çoğu vakit hem karşılıklı olarak bir diğeri ile hem de ferdin şahsiyet kıymetiyle paradoks içindedir. İstemlerin çoğulu asabi uyarımın güç derecesini çoğaltır. Birbiri ardına gelen münebbihler, ferdin yoğun bir değerlendirme yapmasına uygun zaman vermez ve şehirli insandan daha az bir yoğunlukla şuurluk istem eder; tepki koyma belleği sağlam olmaz. Şehirli insan çabuk bir sorunu karara bağladığı durumunda olduğundan dolayı yüreğiyle değil belleğiyle tepki verir. Böylece feraset psikolojik çalışma çevresinde meydana gelebilecek gerginliklerden atlatmıştır. Akla uygunluk şehir yaşamının tahakkümü karşısında, subjektif yaşamı koruma vazifesini yüklenir. (Özyurt,2007;114)

Simmel'in kent sosyolojisinde, kentsel yaşamın psişik formları, kentli insanın kişiliğini ve davranışını etkileyen kurumlar, ilişkiler ve düşünceler kent sosyolojisinin odağına yerleşir. Ona göre, kent sosyolojisinin “öncelikli konusu tam olarak kentlilerin zihinsel yapısıdır”. Bu nedenle de Simmel'in kent teorisi “sosyal psikolojik kent teorisi” olarak değerlendirilmiştir. Simmel'e göre, modern kentli insan, modernlik öncesinde veya kır yaşamında sosyal grupların üyelerine vermediği, özgürlük ve kişilik sahibi olma fırsatına sahiptir. Kentsel ortamda “temkinlilik” ve “karşılıklı kayıtsızlık”, bedeli “kaybolmuşluk” ve “yalnızlık” olan bir özgürlük sağlar. (Özyurt,2007:115)

1.2.Chicago Okulu

Şehir ile alakalı değişik disiplinlerin alana dönük ilgi ve çalışmaları son derece zengin bir literatür oluşmasına imkan sağlamıştır. Ancak sosyolojinin kente olan ilgisi diğer disiplinlere göre daha farklı ve yoğun olmuştur. Çünkü şehir, tüm değişik kültürlerde ve tarihi çağlarda, sosyal hayatın en mühim yapı taşlarından biri olmuştur. Gerçekten şehir üzerine tetkik ve incelemelerinde bugün bile kullanılan oldukça çok konsept ve sistemin bu devirde geliştirilmiş olduğunu görülmektedir.(Koyuncu,2011:33)

Kent toplumbilimi kaynağında "insan çevrebilimi" olarak da tarif edilen Chicago Ekolü'nün çalışmaları, şehrin yaşadığı sorunlar üstüne olmuştur. Dolaylı olarak, şehir

çalışmaları başlığı altında temel olarak yoğunlaştıkları mevzu, Chicago'nun problemleridir. Bu çalışmada da dikkat çekilmesi hedeflenen en mühim konu, Chicago Ekolü kapsamında yapılan şehir çalışmalarının, Ekol'e ismini veren Chicago şehriyle olan sıkı bağlarıdır. O sebeple, Ekol'ün çalışmalarını Chicago şehrinin kendi macera kontekstinde değerlendirmek ve Chicago şehir tarihine ait bazı dönüm noktalarına yer vermek bir gereklilik olarak meydana çıkmaktadır.(Kaya,2011:366)

Bugün Chicago Ekolü diye andığımız, 20. yüzyılın ilk birkaç on senesinde toplumsal bilim araştırmalarına yeni bir biçim veren ekol, 1892'de Chicago Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler ve Antropoloji ismiyle kurulmuş, esas olarak toplumbilim çalışmaları yapmış bir kısımdır. Chicago Ekolü'ne üzerine muhtemel olarak da önceliği olan söylenmesi gereken nokta, bu isimlendirmenin epistemolojik bir toplum ya da topluluk üstüne aynı anlayış ve yaklaşımları paylaşan bir kümeden çok Chicago Üniversitesi'nde hatırlanan kısımda, kuruluşundan 1930'lara kadar olan dönemde toplumbilim çalışan bir küme araştırmacıya karşılık olmasıdır.(Serter,2013:68)

Şehirlerin sosyolojik olarak çözümlenmesine yönelik kuramsal çerçeve ilk defa Şikago Ekolü aracılığıyla geliştirilmiştir. Şikago Ekolünde şehir toplumbilimine katkı yapan düşünürlerin başında Robert Park, Ernest Burgess, Roderick McKenzie ve Louis Wirth gelmektedir. 1920'lerden 1940'lara kadar, Şikago Üniversitesi'yle irtibatlı çok sayıda yazar, bilhassa Robert Park, Ernest Burgess ve Louis Wirth senelerce toplum bilimdeki teori ve araştırmaların esas temeli olan fikirler geliştirmişlerdir. Bu manada Şikago Ekolü aracılığıyla geliştirilen iki bakış biçimi bilhassa (Güneş,2013:59) dikkate değerdir. İlki, şehir çözümlenmesinde Park'ın kullandığı ekolojik bakış biçimidir. Park'ın talebeleri olan Burgess ve McKenzie ise ekolojik bakış biçimi içinde şehirlerin büyüme vetirelerini çözümlenmiştir. İkincisi, Wirth'ün kentliliği "bir hayat şekli" olarak ele alan yaklaşımıdır. Şehir çalışmalarının yapıldığı bu senelerde Şikago şehri sanki bir laboratuvar niteliğindedir. Şikago şehri,1900'lerin başında kentleşmenin izlenebileceği süratli büyüme, intişar, popülasyon yoğunluğu ve türülük gibi birçok hususiyetleri içinde barındırdığı için Şikago Ekolü için oldukça uygun bir platform sağlamaktaydı.(Güneş,2013:60) Şikago Okulu çeşitli bakış açılarıyla kentsel anlamda birçok yenilik katmıştır.

Şikago Okulu, şehir üstüne yaptığı çalışmalarla, şehri bir araştırma laboratuvarı haline getirerek nitelik bakımından araştırmayı şehirdeki toplumsal hadiselerin çalışılması için en elverişli tetkik metodu olarak tavsiye etmiştir. Natural ve kentsel çevre arasında esas

bir ilişki kurarak, mudil toplumsal yapıları bir eko-sisteme benzeri ve yetkinliğe doğru büyüme halinde olan etkin vetireler olarak görmüşlerdir. Şikago Ekolünün umumi bakış biçimine göre, tabii dünyada canlılar alan üstünde sistemli biçimlerde dağılma eğilimindedir. Ancak bu biçimde değişik çeşitler arasında bir istikrar ve eşitlik sağlanır. Şikago Ekolü şehir yerleşimlerinin ve bunlar içindeki değişik mahalle tiplerinin dağılımının da tabiattaki canlıların hayatlarına benzeri ilkelerle anlaşılabilceğine inanmaktadır.(Güneş,2013:60) Başka bir deyişle canlıların düzenli bir biçimde dağılımı hedeflenir ve bu da değişik türler arasında istikrarı kurmayı sağlamaktadır.

Chicago Ekolü'nün araştırmalarına mevzu olan sorunlar, elbette yalnız Chicago'ya has değildir. Dolaylı olarak, şehre dair yoksulluk ve sefalet gibi negatif hayat şartlarının tespit edilmesi ve şehrin sorunlarına çözüm arama örgesi ilk defa Chicago Ekolü'yle ortaya çıkmış değildir. 19. asır sonundan itibaren, şehir çalışmaları adı altında toplanabilecek türlü çalışmalar toplumsal survey, toplumsal hizmet ve düzeltme gibi başlıklar altında Chicago Ekolünden farklı kümeler tarafından da yapılmıştır. Chicago'yu değişik kılan konu, bu sorunların kısa zamanda şehrin sosyal bütünlüğünü gözdağı verecek kapsamlara ulaşmış olmasıdır. Chicago Ekolü temsilcileri, sorunları acil çözüm bekleyen şehri hasta bir insan bedeni gibi algılamış ve tıp doktorlarının mesleklerini yorumlamalarına benzeri bir bakış biçimi sergilemişlerdir.(Kaya,2011:369)

Diğer taraftan, Chicago Ekolü'ne ilişkin son periyotta şümul değerlendirmeler yapan kalem erbablarından biri olan Andrew Abbott'a göre, her ne kadar Ekol'ün sayıları yüzey tutumu ortamında idrak etse de, yüzeycilerinkinden değişiktir. Ona göre, Chicago Ekolü'nün kuramsal bir tarafı da vardır ve ele alınan toplumsal hakikatler belirli bir zaman ve toplumsal konteks ortamında değerlendirilmiştir. Abbott'un Chicago Ekolü'nün emek şekline müteveccih değerlendirmesi ehemmiyetlidir.(Kaya,2011:372)

1.2.1.Ekolojik Yaklaşım

Ekolojik kuramı geliştiren ilk kent sosyologları R. Park, Roderick McKenzie ve E. Burgess'tir. Kentsel ekoloji kuramı ilk modern sanayi kentlerinde kentsel büyüme ve mekânsal ayrımlaşma sorununu açıklamayı amaçlayan bir kuramdır. Park, kenti ilk kez sistematik olarak analiz eden kuramcı olarak düşünülebilir. Kent sosyolojisinde getto, çöküntü alanları ve lüks konut vb. kavramsallaştırmaları ilk kez bu yaklaşım gündeme getirmiştir. Ekolojistler ilk kez kentsel mekân ile sosyal süreçler arasında bir ilişki kurarak, kent

mekânının sosyal yapıyı nasıl etkilediğini sorun etmişlerdir. Kenti ilk kez sistemli bir şekilde inceleyen kentsel ekoloji kuramı insan toplulukların çevreye uyumunu sorgulamaktadır. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, kentsel ekoloji bireylerin ve kurumların fiziksel dağılım, yerleşim ve örgütlenme biçimlerini analiz etmektedir.(Güneş,2013:60)

Park'a göre kentler, amaçlı bir tasarım ya da planlama sonucu değil doğal bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Kentsel mekânlarda oluşan lüks konut ve sanayi bölgeleri gibi yerleşim yerleri doğal alanlar olarak tanımlanır. Park, kentin doğal ve değişmeyen güçlerin etkisiyle oluştuğunu vurgulamakta ve kentleri insan doğasının bir ürünü olarak algulamaktadır. Ona göre kent içinde çöküntü alanlarını, gettoları kaldırmak, insanın içgüdülerini kaldırmakla, yok etmekle eş anlamlıdır. (Güneş,2013:61) Bu bilgilerden yola çıkarak kentlerin doğal olarak meydana geldiği ve insan ile ilişkili olduğu gözlenir.

Park, Darwin'in evrim kuramından etkilenmiştir. Kentleşme sürecini tabii ayıklanma, yarış ve hayatta kalma mücadelesi gibi Darwinci ilkelerle belirtmeye çalışmaktadır. Bu sebeple, Park ve ekolojistler için şehir, kendine ait bir yaşamı olan bir organizma veya toplumsal ormandır. Buna göre, şehir, içinde insanların devamlı olarak mudil bir yaşam mücadelesi ve mekânsal yarış vetiresi içinde çevrelerine intibak sağladıkları, en kuvvetli olanın egemen ve yönetim yerinde olduğu, en zayıf olanın şehir merkezinin arka taraflarında kaldığı bir "sosyal orman"dır. Ancak tabiatta olduğu gibi, kentsel yarış dönemi bir defa hafiflediğinde, insanlar da bitkiler gibi belirli bir mahalleye yerleşir, kök salar ve bir toplum hissi geliştirirler. Yeni bir istila ve yerini alma dönemi başlar, çünkü şehir yönetim yerindeki yeni kümeler fakir mahalleleri istila eder ve en yakın mahalleyi istila etmek için, tüm şehre yayılan bir dalga tesiriyle, mevcut sakinleri dışa doğru iterler. Neticede yeni bir kentsel yerleşim örüntüsü, yeni bir kentsel kuvvet istikrarı, yeni bir istikrar ve intibak ortaya çıkar.(Güneş,2013:61)

Park gibi ekolojistlerin kuramsal çerçevelerini oluştururken yanıt aradıkları esas sual insanların çevreye nasıl intibak sağladığı sorusudur. Bu suale toplumsal süreçlerle yer arasında bir bağ kurarak yanıt bulmaya çalışmışlardır. Ekolojistler, toplumsal vetireleri yere uyarlayarak, kentsel büyüme ve gelişmeyi açıklamaya çalışmışlardır. Çağın sosyal bilimlerine tesir eden Darwinizm, ekolojistlerin şehirle ilgili fikirlerine de doğrudan tesir etmiştir. Ekolojistlerin Darwinizm'den aldıkları iki kavram yarış ve egemenliktir.(Güneş,2013:61)

Ekolojik görüşe göre, şehirlerde yerleşme, taşınma ve yeniden yerleşme modeli içerisinde şehir sakinleri geçimlerini kazanmak için mücadele ederken yaptıkları organizasyonlarla

değişik semtler gelişir. Bir şehir, değişik ve karşıt toplumsal hususiyetlere sahip meydanların bir haritası olarak resmedilir. Çağdaş şehirlerin büyümesinin ilk evrelerinde sanayiler, arz çizgilerine yakın, gereksinim duydukları ham maddeler için müsait bölgelerde toplanırlar. Şehirde yaşayanların sayısı arttıkça nüfus, daha çeşitli hale gelen bu iş alanlarının etrafında gruplanır. Böylelikle şehirde hayatını devam ettirenler için olanaklarla donatılmış sahalara daha alımlı hale gelir ve onları elde etmek için daha büyük yarışlar gelişir. Toprak değerleri ve emlak vergileri, ailelerin icarların düşük olduğu sıkışık koşullar veya viran olmuş evler dışında, merkezde olan semtlerde hayatını zorlaştıracak şekilde artar. Daha zengin hususi iskanların çevrede yeni oluşan banliyölere kaymasıyla, yönetim yerinde iş ve eğlence yerleri yoğunlaşmaya başlar.(Serter,2013:70)

1.2.1.1.Ortak Merkezli Çemberler Kuramı

Bu teoriye göre, şehir biyoloji ile ilgili etraftaki vetirelerle karşılaştırılabilecek, olan yarış, engelleme ve mekân alma vetireleri yöntemiyle tabii meydanlar belirli bölümlere ayrılmıştır. Bu vetireler değişik mahallelerin belirli bölümlere ayrılma hususiyetlerini belirli kılar. Şehir yönetim yerinde, çalışma, ürün alım satım tesisleri ve sefahat merkezleri bulunmaktadır. Bu yönetim yerini kuşatan iç şehirde çok sayıda düşük fiyatlı kat veya bir bölümü sürekli ve belli zaman için kiraya verilen eve ehil dayanıklılığını yitirmeye olmak üzere bulunmuş mahalleler vardır. Daha ırakta, en dıştaki midi sınıf yörekentleriyle beraber, daha çok tutumluluk belirtmeyen çalışan sınıfı sahalara olacaktır. Kent ile ilgili genişlemeyi ve tekâmülü ardıl olma durumu konseptiyle yorumlayan Burgess yer ve toplumsal süreçler arasında bir ilgi sağlamaya çalışmıştır. Burgess'e göre, şehir çalışma yönetim yerinden ilgisi azalarak büyümekte ve daire ile ilgili bir biçimde genişlemektedir. Bu biçim, kentin genişlemesinin her zaman içten yani kentin yönetim yerinden, dışa doğru büyüyerek oluştuğu sözünde direnmiştir. (Güneş,2013:63).

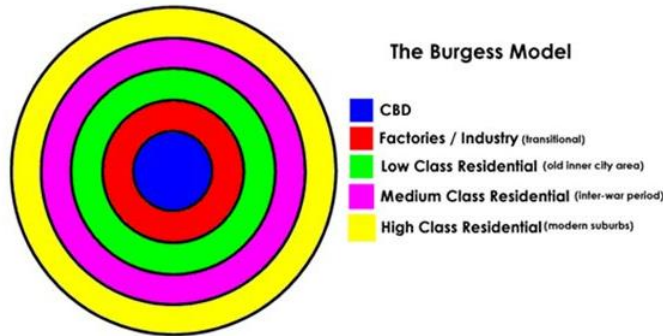
Burgess, kendi kuramı olan ortak merkezli daireler kuramında kentsel büyümenin bir halkanın genişleyerek ötekini içine almasıyla gerçekleştiğini iddia etmektedir. Bu mekânsal değişiklik sosyal süreçlerde de bir değişiklik sağlamaktadır. Mekânsal değişiklik sürecinde insan toplulukları yer değiştirmekte, konut ve iş mekânı kullanımlarında farklılıklar olmaktadır. Ardıllık süreci sonunda kent merkezinin yakınında geçiş bölgesini oluşturan halkada; merkezin istilasıyla bozulma ve çevre kalitesinde düşüş gözlenir. Burası düşük gelir

gruplarının yaşadığı, suç oranlarının arttığı bir yer haline gelmiştir. Mekânsal hareketlilik, toplumsal manada bozulmanın sebebi olmuştur.(Güneş,2013:63)

Park'ın talebeleri Burgess ve McKenzie bu toplumsal ekoloji fikrini, kentsel yapıyı merkezden dışa doğru uzanan bir dizi ortak merkezli halkalar şeklinde gösteren ünlü "Bull's Eye" (Boğa Gözü) modeline dönüştürdüler. Bu biçimde, kent motor daresi, ulaşımın mühim bir kısmının finiş yeri ve ulaşımın kilit noktalarının toplandığı, yönetim yerinde yer alan iş merkezleriydi. Bu mntıkayı çevreleyen alanda popülasyon ve arazi kullanımının kaygan ve değişici olduğu "geçiş bölgesi" görülüyordu. Bu zonda devamlı bir popülasyon ve mülkiyet değişme mevzubahistir. Bu zon başkaca şehrin ucuz işgücü pazarının yaşadığı alandır. Geçiş bölgesi olarak isimlendirilen zonun dışında ise, daha başarılı işçilerin kendilerine mülk alıp Amerikan stili yaşama daha sıkı bağlandıkları işçi sınıfı evleri bulunuyordu. Bunun da dış çevresinde, daha zenginlerin daha büyük mülkleri ile birlikte orta sınıf konutları vardı. Son olarak, ulaşım sürati ve araçları büyüdükçe daha büyük alana genişleyen iskan zonları bulunmaktaydı.(Serter,2013:71)

Şekil 1:Burgess'in Konsantrik Bölgeleme Modeli

Kaynak:Slideplayer.biz.tr

Burgess'in kentsel büyümeyi izah eden ortak merkezli daireler modelinde kentler şu bölgeleri içermektedir (Güneş,2013:64):

- **Merkezi İşyerleri Bölgesi:** Birinci daire şehrin merkezidir ve şehrin yönetim yerini ve temelini iş merkezleri oluşturmaktadır. İş ve ticaret zonudur. Burada iş merkezleri, bankalar, dükkânlar, oteller, iş hanları ve finansal kurumlar vardır ve bu zonda toprak

oldukça pahalıdır. Ancak bu bölge sürekli çevresindeki iskan zonlarını tehdit ederek büyümek gereksinimindedir.

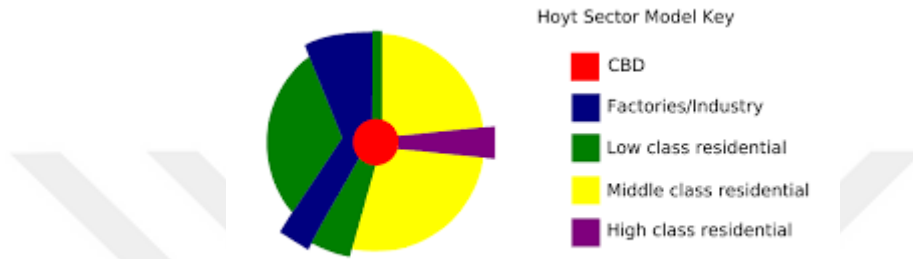
- Toptancı ve İmalat Sanayi Bölgesi (Geçiş Bölgesi): İkinci daire daha yoksul ve gelişmemiştir ve çöküntü alanlarından (slum) oluşmaktadır. Yönetim yerinin devamlı genişleme tehditi altındadır. Genel olarak fabrikalara yakın olan bu zonlar işçi meskenleri ile çevrili olduğu için insanlar buralarda oturmak istemezler. Yeni muhacirlerin ve dar gelirlili insanların oturduğu bir mınıktadır. Bu mınıtika merkezin genişleme tehditi altındadır. Ticaretle ilgili etkinlikler bu zona doğru genişledikçe mınıtikanın eski kullanıcıları taşınmak zorunda bırakılmaktadır; bu vaziyet arazi ve ev fiyatlarında da farklılıklara sebep olmaktadır.
- İşçi Yerleşim Merkezi Bölgesi: Üçüncü dairede hayat ölçünü daha yüksek olan mavi yakalı endüstri işçileri oturmaktadır. İşyerlerine daha kolay ulaşabilmek ve geçiş mınıtkasından uzaklaşmak için buraları yeğlerler.
- Üst Sınıf ve Memur Yerleşim Bölgesi: Dördüncü dairede, memur sınıfı, orta sınıf ve üst sınıftan bireyler yaşamaktadır. Burası, çağdaş alışveriş merkezleri ve zenginlerin lüks mülklerinin bulunduğu hususi yalıtılmış bir zondur.
- Banliyö Bölgesi (Commuters): Beşinci dairede, şehrin sınırları ve merkezdeki iş mınıtkasından oldukça uzak olan bu mınıtkada banliyö sahaları ve peyk şehirler bulunmaktadır.

1.2.1.2.Dilimler Kuramı

Homer Hoyt, 142 Amerikan şehirinde, 36 senelik gözlemlerine dayanarak 1939 senesinde kentsel mınıtikaların düzenlenmesinde münakale ağının ehemmiyetini vurgulayan Sektör Kuramı'nı (Sector Theory) geliştirmiştir. Homer Hoyt'un gayrimenkul uzmanı olarak sürdürdüğü meslek yaşamı boyunca esas ilgi sahası toprak fiyatlarını ve toprak fiyatlarının değişmesi olmuştur. Bu hedef doğrultusunda Hoyt "100 Yıl İçerisinde Chicago'daki Arazi Değerleri" isimli çalışmasında Chicago'daki toprak kıymetlerinin tarihsel vetire içerisinde artışı ile ilgilenmiştir. Bu biçimde Hoyt, Burgess ve Mc Kenzie aracılığıyla geliştirilen biçime tarihi gelişimi ekleyerek şehirlerin çözümlenmesinde tarihsel boyutun ehemmiyetini ortaya koymuştur. Bunun yanında Hoyt'un Burgess ve Mc Kenzie'nin geliştirdiği teoriye ana katkısı münakale imkanları ve geçilecek yerlerin şehir gelişimindeki ehemmiyeti ortaya koyması ile olmuştur. 1920'li senelerde taşıt sayısının ve münakale olanaklarının artımı mesken yer seçiminde ve banliyöleşmede esas faktörlerden biri olmuştur. Bu saptamalardan yola çıkarak

Hoyt ,”Amerikan Şehirlerinde Yerleşim Yerlerinin Yapısı ve Gelişimi” isimli yapıtı içerisinde mekan seçiminin ve bu seçim neticesinde oluşan kentsel dokunun birbirini izleyen çemberler şeklinde değil daha çok gelişen ve münakale hızı yüksek münakale hatları süresince olduğunu ortaya koyarak Sektör Teorisini geliştirmiştir.(Serter,2013:71)

Şekil 2:Hoyt’un Sektör Modeli
Kaynak:xn..t-6fa.com.tr

Bu teori daha çok ikamet etme mntıklarının içyapısı ile alakalıdır. Teoriye göre şehirlerin genişlemesi; temel münakale kanalları süresince yıldız şeklindeki bir şehrin oluşumuna en az mukavemet gösteren istikametlerde, çemberin yönetim yerinden etrafına doğru uzayan bölümler şeklinde olmaktadır. Teoriye göre, değişik varidat bölümlerinde ve değişik sınıflara aza olanlar, değişik mntıklarda ikamet eder ve varidatlarındaki itila ile benzer bölge içinde yönetim yerinden etrafa doğru devinirler. Şehir sürekli olarak itila ölçünlü ikamet etme meydanları tarafında tekâmül gösterir. Bölümler Teorisine göre, şehir 5 ayrı bölümden oluşan bir uzviyettir. Bunlar (Manavoğlu ve Ortaçşme, 2015:34):

- Yönetim yerinde bulunan mntıka çalışma ve ticaret mntıkasıdır.
- İkinci bölümde toptancı olma durumu ve kolay endüstri tesisleri bulunur,
- Üçüncü bölümde alt sınıf mesken sahaları bölgesidir,
- Dördüncü bölümde midi sınıf meskenleri yer alır,
- Beşinci bölüm yüksek varidatlı sınıfların ikamet etme mntıkasıdır. Teori topraktan yararlanma şekillerinin esas düzenindeki değişimleri açıklamasının değerlendirilmesi açısından mühimdir.

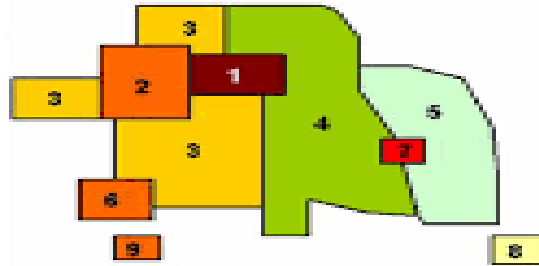
1.2.1.3.Çok Merkezli Kent Kuramı

İlk defa Mc Kenzie aracılığıyla teklif edilen bu teori, toprak kullanım örüntülerinin belirli bir durumu getirmesinde bundan evvel incelenen iki teorideki yerleşmenin tek yönetim yeri çevresinde bir araya gelmesi yerine çoğul yönetim yerleri sırası etrafında bulunduğu müşahedesi üstüne geliştirilmiştir.(Aysu,2002:88)

Mc Kenzie, ekolojik üniteler arasında şehirle ilgili evölüsyon etkinliğini sağlayan ana vetireleri; yoğunlaşma, merkezi oluşturma, farklılaşma (segregation) ve yayılma-ardıl olma durumu olarak tarif edilmektedir. Mc Kenzie'ye göre, "fert, küme ya da iş yerleri şehirlerde mekân elde etmek için mücadele uğraşmaktadır."İktisadi çekişme ve toplumsal bir üretim düzeni içerisinde değişik hizmet ve görevlerin, toplum üyeleri, kümeleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde bölünmesi şehirle ilgili arazi tasarrufunu ve şehir iskanını tesir etmektedir.(Güneş, 2013:64)

Chauncy D. Harris ve Edward L. Ullman; şehri geçinme kazançları ve içyapıları üstünde araştırmıştır. Buna göre, şehir hizmetlerini sağlayan 3 adet geçinme kazançları bulunur ve bunlar şehirlerin oluşmasındaki ana etkenleridir. Bunlar .(Turut ve Özgür,2018:9):

Şekil 3:Harris ve Ullmann'ın Çok Merkezli Büyüme Modeli
Kaynak:Şehirselsel Merkeziyet (slidex.tips.com)

1) Etrafındaki sahaya hizmet takdim eden merkezde olan mekânlar olarak şehirler: Bu şehirler etrafının gereksinimlerini yanıtlayan şehirlerdir. Yalnızca iktisadi manada değil yönetimsel, sosyal ve dini olarak da yönetim yeri vasfına sahip olurlar.

2) Ulaşım merkezi oluşturan olarak şehirler: Bu şehirler emtia alım-satımı ve münakale hizmetlerini takdim eden ve çevre ile haberleşme halinde olan şehirlerdir. Doğrusal bir çizgi boyunca kurulmuşlardır. Ekonomik hayatın devamlılığı için kullanışlı münakale düzenlerinin var olma durumu o şehri münakalede yönetim yeri durumuna getirebilir.

3) Kompetanlık gerekli kılan hizmetlerin ön plana çıktığı mekânlar olarak şehirler: Bu şehirler yöresel bir menşeye, misalen eğlenme amaçlı yapılan geziler ya da mineral kaynaklarına sınırlı olarak ilerleme gösterebilirler. Bu şehirler kompetanlığın çoğalmasıyla beraber endüstri ya da eğlenme amaçlı yapılan geziler yönetim yerine tahavvül ederler.

Bu teori, dönemimizde büyük şehirlerin topraktan faydalanma şekilleriyle alakalı birtakım doğru olan şeyleri izah etmesine karşın deneysel tetkiklerle desteklenmediği için tenkit edilmiştir. Şehirlerin kültüre ilişkin, iktisadi ve siyasi mazileri demek oluyor ki tarihsel niteliği tam olarak bu biçimde gereken önemi vermemiş, zonlar arası intikal ve aksiyonlar yok sayılmıştır. Bundan başka öteki iki biçimdeki gibi bu biçimde de kara parçasının doğal engebe ve özelliklerini kağıt üzerinde çizgilerle gösterme gereken önemi vermemiş, şehirde hayatını sürdüren sosyal dizge ve düzenlemeler gereğinden fazla aşamada basit duruma getirilmiştir.(Serter,2013:72)

1.3.Kent ve Kentleşme

İlk sosyolojik kent tanımı, 1910 senesinde Rene Mauier, "Şehirlerin Menşei ve Ekonomik Fonksiyonu isimli yapıtında yer almıştır. Mauier'e göre kent, popülasyona oranla coğrafi esası dar olan ve aileler, meslek kümeleri, toplumsal sınıflar, öğretiler vs. gibi türlü heterojen kümeleri içine alan mudil bir yerleşme kümesidir. Mauiner'e göre kentin tanımı, yapı bilimsel, işlevsel ve muhtelit hususiyetlere göre yapılması mümkündür. Belli bir popülasyon seviyesini aşmış yerleşim yerlerine kent denmesi, popülasyon ölçütüne göre yapılan tariflerdir. 442 Nolu Köy Yasası "Nüfusu 2.000 den aşağı yurtlara köy, popülasyonu 2.000 ile 20.000 arasında olanlara kasaba ve 20.000 den çok popülasyonu olanlara da şehir denir." tarifini vermektedir. Devlet Planlama Teşkilatının hazırladığı Kalkınma Planlarında ve yayınlarında, genellikle nüfusu 10.000' den fazla olan yerleşmelere kent denildiği görülür.³

Kent ve kentleşme, şüphesiz kentleşmenin şekline bağlı olarak, sosyal bozulmalara da yol açabilmektedir. Kentleşmeyle beraber kimi zaman ortaya çıkan çözülme de, tabi ki bir toplumsal değişme türüdür. Bu çeşit değişimlere, bireylerde, kurumlarda ve çevrede rastlamak olanağı vardır. Köylerden kentlere hücum eden insanlar, sağlıksız bir kentleşme süreci

neticesinde, kentleri köyleştirmektedirler. Köylülüklerini kentte de sürdüren insanlar, hakikatte beklenen doğrultuda bir kentleşmeye yol açmıyorlar. İşte bu yüzden ki, ülkemizde, kentleşme problemlerinin çok sayıda olmasının, kentlileşmeksizin, kentleşmekte olmamızdan doğduğu öne sürülebilir.(Keleş,1995:2)

Kentleşme ve dil bağı mevzusunda yorum yapmak şüphesiz uzmanlık işidir. Her şeyden önce, dilin gelişmesi de sosyal bir hadisedir. Sosyal ve iktisadi bir değişim olan kentleşme ile dilde büyüme, bu yönden ortak bir özelliğe sahip iki vetiredir. Kentleşmeyle beraber, toplumda yeni kurumlar, yeni konseptler, yeni bağlar yaratılmaktadır. Bunun neticesinde, sözcük zenginleşmektedir. Kırsal hayatta devamlı ve kesif olarak kullanılan konseptlerin yerini, giderek, kentsel hayat da devamlı ve kesif olarak kullanılan konseptler almaktadır.(Keleş,1995:3)³

Kentleşme, endüstrileşme arasında doğrudan bir bağ vardır. Gelişmiş olan ülkelerde bu hal koşutluk arz ederken, büyümekte olan ülkelerde, endüstrileşme, kentleşmeyi yavaş bir süratle izlemektedir. Dar manasıyla kent sayısının ve kentlerde hayatını devam ettirenlerin popülasyonun çoğalmasını ifade eden kentleşme, esasta bir topluluğun sosyo-ekonomik yapısındaki değişimlerden kaynağını aldığı için sosyal, iktisadi ve hatta siyasal manalarla yüklüdür. Kentsel popülasyon, doğumlarla ölümler arasındaki ayırımın doğumlar lehine olmasından ve aynı zamanda köylerden ve kasabalardan gelenlerle, yeni muhaceretlerle artmaktadır. Kentleşme, sadece bir demografik yani popülasyon çoğalış hareketi olarak sayılırsa az kavranmış olur. Çünkü kentleşme, bir toplumun ekonomik ve tabii yapısındaki değişimlerden de kaynaklanabilir. Misalen, iktisadi açıdan kentleşme “toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakları kullanma yönetimi”dir. Toplumsal yönden ise sosyal dönüşüme ilişkili olarak popülasyonun büyük kentlerde yoğunlaşma vetiresi olarak tarif edilir. Bookchin’in de söylediği gibi, şehrin fiziksel yapısını arkasında çalışma hayatı, değerleri, kültürü, aile ilişkisi, sınıf ilişkileri ve şahsi bağlantılarıyla sosyal bir dünya vardır.⁴ Kentleşme, sanayileşmeyle birlikte gelişmektedir. Ayrıca nüfus yapısı, ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle de ilişkilendirilir. Kentleşme sebepleri biri ötekinden etkilenen sebepler olarak, iktisadi, teknolojik, politik ve psiko-sosyolojik sebepler biçiminde sınıflandırılır.

- Ekonomik Sebepler: Kentleşmenin iktisadi sebeplerinde daha çok kentlerin sunduğu iktisadi avantajların aşırı oluşu karşımıza çıkar. Kentlerde çok sayıda bilirdişkiye gereksinim duyulmaktadır. “Diğer taraftan, özellikle az gelişmiş ülkelerde, ziraatin

³ Bknz:(<https://erayaktepe.wixsite.com/kentcevre/about1-c28c> Erişim Tarihi:(09.10.2019)

verimliliği ve şahış başına düşen zirai gelir, köylüyü köyünde tutmaya yetmeyecek kadar düşüktür. Gerek bu yetersiz gelirin, gerekse arazi iyeliğinin dengesiz dağılımı, ziraat arazilerinin çok parçalanmış (ufalanmış) olması, iklim şartları ve toprak aşınması(erozyon), bu itici etmenleri güçlendiren nedenlerdir.Örneğin, Türkiye de bahsedilen tüm şartların, zirattaki verimi azaltmak suretiyle, kentleşme sūratini geniş ölçüde etkilediği gör÷lmektedir”⁴

- Teknolojik Sebepler: Endüstri devriminin getirdiği değişikliklerle birlikte kentleşmenin sūratlenmesi teknolojik gelişmelerle mümkün olmaktadır. Buhar gücü pop÷lasyonun fabrikalar yakınında birikmesine yol açmıştır. Elektrik enerjisinin endüstri de artan oranda kullanılması şehirlerde sūratli şekilde pop÷lasyonun yoğunlaşmasına tesirde bulunmuştur. Bunun gibi hidroelektrik santrallerde şehirlerin gelişmesi ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Sūratle gelişen teknolojiyle birlikte iletişim ve bilişim teknolojisindeki büyümenin kentleşmeyi nasıl etkileyeceğini zaman gösterecektir.
- Politik Nedenler: Türlü seviyede verilen politik kararlar, hukuk kurumlarından bazıları ve kentlerdeki idari yapısının hususiyetleri şehirleri özendirici nitelik taşımaktadır. Köylerde ziraat topraklarının parçalanması neticesinde mirasçılardan sadece biri aracılığıyla arazinin tümünün veya büyük bölümünü elinde tutulduğu kapalı veraset sisteminde, öteki çocuklar ya kendilerine hususi çiftlik satın almak ya da diğer çiftlikte işçi olarak çalışmak zorunda kalacaklardır. Bu noktada şehrin pozitiflikleri alımlı olmaktadır.
- Sosyo-Psikolojik Sebepler: Sosyo-psikolojik sebepler köy ve şehir hayat şekilleri arasındaki değişiklikte ortaya çıkmaktadır. Kentin hür havası, kentli olmanın övünmeyi paylaşma, kentte var olan sosyal ve kültür ile ilgili imkanlar ve hizmetler kenti çekici kılmaktadır. Kimi yerlerde şehre muhaceret etmeye ”yükseliş” gözüyle bakılması şehirli olmayı, kentte yaşamayı yanında getirmektedir.⁵

1.3.1.Kentleşmenin Tarihçesi ve Sanayi Devrimi

Kentlerin ortaya çıkışının ilk kılavuzları, Neolitik Dönem’de Torosların Güneydoğu eteklerinde bulunan “Bereketli Hilal” ismi verilen zonda gör÷lmüştür. Diyarbakır-Çayönü,

⁴ Bknz:(<https://www.rekreasyonist.com/kentlesme/> Erişim Tarihi:(11.10.2019)

KörtikTepe,Batman- HallanÇemi, Urfa- Nevali Çori, Göbekli Tepe ilk Neolitik yerleşkelerdir ⁵ve insanlığın araziye yerleşip üretici hale geçtiği çağda kurulmuştur. İkinci kılavuzları ise; Orta Anadolu’da MÖ 7000’lerde Konya- Çatalhöyük ve Kuzey Irak- Jarmo yerleşkeleridir. MÖ 4000’li senelerin sonlarında ise, Güney Mezopotamya’da Sümerler tarafından Ur, Uruk, Eridu Site'leri kurulmuştur. Daha sonraları Nil Havzası’nda da buna benzeri şehirler kurulmuştur⁶.

Bu şehirlerin kapsamının küçük olmasının görünür sebebi, ziraatin veriminin düşük, uzun mesafeli münakalenin maliyetinin de yüksek olmasıydı. Ziraat de verimlilik artışının daha çok popülasyonun bir arada toplanmasına olanak tanınması, demir sahasındaki metalürjik icatların, zirai makine teknolojisinin ve bu sahadaki gelişmelere bağlı olarak olan münakalat teknolojisinin ilerlemesini gerekli kılmıştır. Bu hal daha çok Mezopotamya ve Nil bölgesi başta olmak üzere doğuda görülürken, Ege çevresinde ziraate uygun toprakların yokluğu sebebiyle maden çıkarma, çıkarılan madenlerden türlü aletlerin istihsalı, denizcilik ve ürün alım satımı daha çok şehirlerin yapısına tesir eden faktörler olmuşlardır. Bilhassa Yunan kentleri, denizlerin ötesinde bulunan ticaret yolu ile giderek zenginliğini artırmış ve zonda imkanlarının popülasyon kapsama gücünün üç dört katı daha fazla bir popülasyonu barındırma kapsama gücüne ulaşmışlardır.(Çan,2007:3)

16. asırda endüstrileşme ile büyüyen şehirlerin demokratik ve sosyal hareketliliğin odağı olmaya başlaması, bu şehirlerde süratli popülasyon çoğalışı ve modern manada kentleşmenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Endüstri ile ulaşılan yeni teknik icatlar, makineler ve yanında getirdiği sosyal değişimlerin neticesi olarak “işçi” sınıfı ortaya çıkmış, iş bölümü ve bilirkişilik ile beraber daha çok sayıda işçi gereksinimi doğmuştur. Bunun neticesi olarak da, çalışmak için şehre gelen insanların barınma gereksinimini karşılayacak sahalarda yetersiz kalmış, şehir dışında kurulmuş olan fabrikalar civarında işçi mahalleleri oluşmuştur⁷.⁷ Böylelikle, endüstri devrimi ile büyüyen şehir hayatındaki değişimler; hem ekonomik sahada hem de toplumsal, politik ve kültür ile ilgili sahalarda ortaya çıkmıştır.

Türkiye’deki kentleşme, umumi nitelikleri itibarıyla az büyüyen ve büyümekte olan ülkelerin kentleşme vetireleriyle benzerlik göstermektedir. Özellikle İngiltere olmak üzere,

⁵ Bknz:(<http://www.alemdarharita.com.tr/haber-195-kentlesme-ne-demektir.html> Erişim Tarihi:(11.10.2019)

⁶ Bknz:(<https://www.wikizero.com/tr/Kentle%C5%9Fme> Erişim Tarihi:(10.10.2019)

⁷ Bknz:(<https://www.wikizero.com/tr/Kentle%C5%9Fme> Erişim Tarihi:(10.10.2019)

19. Yüzyıl başlarına kadar dünya genelinde endüstri imalatının üretim şekli ve teşkilatlanma yapısı büyük ölçüde benzeri hususiyetler sergilemiştir. Ancak 19. asrın başlarından itibaren Endüstri İnkılabı tüm ananevi üretim merkezlerini dar boğaza sokmuştur. Osmanlı Devleti de 1840'lı senelerde Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından endüstrileşme gayretleri alanında yeni fabrikalar kurma etkinliğine girişmiştir. Fabrikalaşma yöntemiyle gerçekleşen bu endüstrileşme çabaları kentleşme vetiresine ivme kazandırmıştır⁸.

Gerçekten endüstri inkılabı ve sonraki zamanda şehirlerin yapısal ve fonksiyonel olarak çok süratli bir biçimde tahavvülü de bu vakıyı desteklemektedir. Yılmaz'ın da ifade ettiği gibi: *“Kentler, ilk ortaya çıkışlarından sanayi devrimine kadar çoğunlukla bir azınlık deneyimi olarak kalmış, sanayileşmeye kadar işlevsel ve yapı açısından çok az bir dönüşüm geçirmişlerdir. Sanayileşme ise, kentlerin hızla büyümesine ve bir olgu olarak kentleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yani çağdaş manada kentleşme, nüfus hareketleri ile birlikte ortaya çıkmıştır”*. Endüstri şehri ile endüstri öncesi şehirler mukayese edildiğinde; endüstri öncesi şehirlerde kapalı bir sınıf olgusuna, toplumsal bir mobiliteye ve cinsiyete dayalı kapalı bir işbölümüne rastlanılmaktadır. Bu şehirlerdeki insanların pozisyonları da edinilmiş bir pozisyonudur. Eğitim ise ancak seçkin bir gruba aittir. Her insanın istediği eğitimi alabilmesi söz konusu değildir. Buna karşılık endüstri şehirlerinde formel eğitim hiçbir sınıf ve zenginlik ayrımı gözetmeksizin insanların bütününe açıktır. (Çan,2007:4)

Sosyo-ekonomik yönden büyümüş olmak, o ülkenin endüstrileşmiş olması ile özdeş duruma gelmesidir. Endüstrileşme her şeyden evvel ulusal gelirin mühim bir kısmının sanayi ürünlerinden oluşması demektir. Gelişmiş ülkelerde endüstri varidatın ulusal varidat içindeki hissesi çok önemli bir yer tutmaktadır. Zirai varidatın ulusal varidat içindeki hissesi ise düşüktür. Dış ticaret bağlantılarını değerlendirme açısından ise, gelişmiş ülkelerin dış satımları büyük oranda endüstri mallarından oluşur. (Çan,2007:5)

Avrupa'da endüstrileşme-kentleşme sürekliliği bağlamında ortaya çıkıp, gelişen kentleşme olgusunu bu zaman Osmanlı şehirleri için varsaymak doğru olmasa bile en azından tesir etme manasında bir hareketliliğin başladığı söylenebilir. Bu hareketliliğin esas noktalarını ise Avrupa ile ticaretin artması, mahalli idare kurumlaşmaları ve yavaş yavaş kurulmaya çalışılan endüstri kuruluşları gibi mevzular oluşturmaktadır. Öteki iç ve dış

⁸Bknz:(<https://www.wikizero.com/tr/Kentle%C5%9Fme> Erişim Tarihi:10.10.2019)

faktörlerle beraber bu etkinlikler Osmanlı'da kentleşmeyi başlatmamışsa da ilk belirtilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur denilebilir. Bu nitelik Cumhuriyet dönemine de yansiyacak ve 1950'li senelere kadar hemen hemen aynı vasıflarla var olacaktır. Bu senelerden sonra ise Türkiye'de kentleşme değişik çizgi ve vasıflarla gündeme gelecektir. Cumhuriyet dönemindeki şehir ve mahalli idareler sistemi, esas itibariyle 1930'lu senelerin başında çıkarılan bir dizi yasayla kanunlaşıp, kurumsallaşmıştır. Cumhuriyet'in ilanından 1930 senesine kadar geçen zamanda Osmanlı mahalli idareler sistemi umumi olarak korunmuş ve buna ek olarak belediyelerin finansal açıdan kuvvetlendirilmesi açısından birtakım kararlar alınmıştır, ama kısa bir zaman sonra yapılan kanun değişiklikleriyle belediyelerin finansal olanaklarının azaltılmaya çalışıldığı ve bunların merkezi yönetime aktarıldığı görülmektedir⁹.

1.3.2.Kentleşme ve Kalkınma

Keleş'e göre kentleşme dar tarifle "demografik bir anlatımla kent sayısı ve kentlerde yaşayan nüfusun artışı" olarak tanımlanmaktadır. Ama Keleş bu dar tarife kentleşmenin yalnız bir popülasyon hareketi olmadığı beraberinde topluluğun iktisadi ve sosyal yapısındaki değişimlerden kaynaklandığını belirterek eleştirel bir yönden kentleşmeyi ele almıştır.(Güven,2016:25)

Büyümekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin kentleşme yapısı Batılı ülkelere göre değişiklik arz etmektedir. Bu değişiklikte Türkiye'de endüstrileşme ve teknolojik gelişmenin geç başlaması en mühim nedeni oluşturmaktadır. Türkiye'nin sosyal ve kültür ile ilgili hususiyetleri ele alındığında kentleşme vetiresinde olan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kırdan şehre muhaceret süreciyle başlayan kentleşme olgusu topluluğu, sosyal hareketlilik şekillerini, gelişmeyi, çatışmayı, kalkınma ve değişimi çok yakından ilgilendiren bir vetire olarak Türkiye'ye tesir etmektedir. Türkiye'nin muhaceret ülkesi olması ve tarih Türkiye'deki kentleşme vetiresi Türkiye'nin sosyal ve iktisadi yapısını biçimlendiren temel süresince birçok medeniyete beşiklik etmesi bu vetirenin mühim bir ögesini oluşturmaktadır ve öğelerin başında gelmektedir. Bu koşullar sadece ziraattaki değişimlerin ve endüstrileşmenin bir sonucu değil, bununla birlikte sosyal değişim vetiresinin de bir göstergesi olarak görülmektedir.(Güven,2016:26)

⁹Bknz:(<https://www.google.com/search?q=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&oq=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&aqs=chrome..69i57j33.6142j1j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>) (Erişim Tarihi:11.10.2019)

19. ve 20.asırda ortaya çıkan kentleşme gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde değişik şekillerde meydana gelmiştir Gelişmiş ülkelerdeki kentleşme; üretimdeki, ticaretteki ve hizmetlerdeki devamlı gelişmeyi gerçekleştiren teknolojik yeniliklere koşut olarak ortaya çıkmış ve sanayi devrimi ile birlikte tarımda başlayan yapısal değişim ve üretim artışı halkın şehirlere de toplanmasına yol açmıştır. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde kentleşme nüfus, iktisadi ve sosyal açılardan değişik özelliklere sahiptir. Bu ülkelerdeki kentleşme, sanayileşmeden daha hızlı bir tempo ile ilerlemektedir. Bunun yanı sıra üretim sanayisinden çok hizmet sektörüne dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Gelişmiş ülkelerde tarım ekonomisi ve sanayi ekonomisi güçlendikten sonra hizmet sektörü de gelişmeye başlamıştır. Büyümekte olan ülkelerde ise takaddümlerle hizmet bölümü büyümekte ve şehirler sadece popülasyon değerlendirme açısından kentleşme tarifine uygun düşmektedir.(Çan,2007:6)

Türkiye’de kentleşme sürecinin gelişimini 1950’li seneler evveli ve sonrası biçiminde iki zamanda incelemek mümkündür. 1950’ye kadar çok yavaş artış gösteren şehir popülasyonu, bu tarihten sonra bilhassa kırsal zonlardan kaynaklanan dağılmanın, şehirlere yönelik kesif muhacerete sebep olması sonucunda süratli bir artış vetiresine girdiği görülmektedir. 1950’den sonra makineli ziraatın yayılmasına koşut olarak, kırdan şehre yönelik muhaceretlerin biçimlendirdiği bu süratli kentleşme vetiresi, günümüzde de devam ettiği görülmektedir. İlk başlarda endüstri etkinliklerinin yoğunlaştığı şehirlerde yoğunlaşan göçler, günümüzde türlü sebeplerden dolayı daha geniş alanlara yayılma eğilimi göstermiştir Türkiye’de çoğalan popülasyonun,1950’li senelerden sonra bilhassa kentsel sahalarda toplanmaya başladığı görülmektedir. 1927 senesinde Türkiye’nin toplam popülasyonu yalnız %24,2’si kentsel sahalarda yaşarken, bu oran 1950’li yıllarda %25’e, 1980’li senelerinde ise %43,9’a ve 2010senesinde %75,5’e yükseldiği görülmektedir.(Güven,2016:26) Tarihi vetirede şehirlerin oluşumundan bugüne kadar şehirleri düzenleyen birtakım uygulamalar yapılmıştır. Gerçek manada şehir planlamasının meydana gelişi ise piyasa düzeninin içinde ve serbest mülkiyet anlayışına müsait olarak gerçekleşen endüstrileşmenin ortaya çıkardığı şehrin problemlerine bir reaksiyon olarak gelişmiştir.(Çan,2007:6-7)

Şehir planlaması ile sanayileşme ve kentleşmenin getirdiği problemlerin aşılması, vetire esnasında çıkabilecek problemler için önlemler alınması ve insanların bir yerleşim ünitesinde nasıl daha mutlu ve tabiat ile ahenkle yaşayabileceklerini ilmi sistemlerle planlayan ve projelendiren bir uğraşlar bütünüdür.(Çan,2007:7) Buna göre Türkiye’de kentleşme politikaları üretilmiş ve bunun üzerine çok çeşitli kalkınma planları hazırlanmıştır.

II. BÖLÜM

GEÇMİŞTEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR İSTANBUL'UN TARİHSEL GELİŞİMİ

İstanbul, tarihte üç büyük imparatorluğa başşehirlik ve çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmış yedi tepeli eşsiz coğrafyaya ve iklime sahip bir şehirdir. Sahip olduğu coğrafyası, üzerinde yaşadığı toplumları her dönemde şekillendirmiş bu şekillendirme mekânlar üzerine yansımalarıyla günümüze izlerini bırakmıştır¹⁰.

Günümüz İstanbul imgesinin kanıtı olan ve sıklıkla koruma sorunlarına dikkat çekilen “tarihi yarımada silueti”, aslında dönem içinde pek çok değişim yaşayarak bugüne ulaşmış olan ve İstanbul'un geçmişindeki farklı dönemlerin, değişik kültürlerin izlerini taşıyan bir bütünlüktür¹¹. İstanbul sahip olduğu benzersiz coğrafik konumu sayesinde doğu ile batı arasında köprü olmuş bu sebeple her dönemde iskân alanı, merkez olma özelliğini korumuştur. İstanbul'a sahip olan doğu ve batıya uzanan ticaret yollarında sahip olur düşüncesiyle iştah kabartmış, birçok istilaya uğramıştır. Bu istilalar sonrasında İstanbul büyük yıkımlara uğramış birçok değerini kaybetmiştir. Lakin bütün bu kötü olumsuzluklara rağmen tarihinin her döneminde bilim-ilim, sanat –zanaat, ticaret ve bürokrasinin vazgeçilmez merkezi olmuştur.

İstanbul sadece ithal malların tüketicisi değildi ve aynı zamanda bölgenin en büyük pazar alanıydı. Dünyanın dört bir yanından tacirler ve seyyahlar buraya alışverişe gelirdi. Piyasalarında Çin'den, Hint'ten, İran'dan, Kafkasya'dan, Rusya'dan, Mısır'dan ve Suriye'den, aynı zamanda Balkanlardan, Ceneviz ve Venedik'ten ve daha da batıdan gelen çok çeşitli mallar bulunurdu. Bir imparatorluk başkenti olarak yaşadığı tarihin büyük bölümü boyunca, coğrafi konumu bu kenti Hindistan ile Batı Avrupa arasındaki en büyük kalıcı pazar yeri haline getiriyordu.(Keyler,2013:10)

¹⁰Bknz:(<https://www.google.com/search?q=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&oq=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&aqs=chrome..69i57j33.6142j1j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>) (Erişim Tarihi:11.10.2019)

¹¹Bknz:(<https://www.arkitera.com/etkinlik/istanbul-arastirmalari-i-istanbulun-tarihsel-surecte-yasadigi-degisimler-uzerine-kultur-ve-mimarlik-arastirmalari/>)(Erişim Tarihi:20.10.2019)

2.1. Antik Çağ Dönemi

İstanbul ve yaklaşan çevresinde en başta toplanmış hayat belirtileri asırlar öncesine dayanmaktadır. Marmaray yapımı sayıları şümulunda yapılan hafriyat çalışmalarında 8500 senelik bir metfenin bulunması, İstanbul'un anlaşılın tarihinin çok daha çoktan beri var olana dayandığını açıklamaktadır. Byzantion şehir olmadan evvel bir derbenttir. Boyu 32 kilometre, en mikro konumu 700 metreden az olan iki kara arasındaki dar deniz, çoktan beri var olan, bir ırmak koyağının çukurlaşması neticesinde meydana gelmiştir.(Kızıroğlu,2012:55) Yapılan bu araştırmalar neticesinde İstanbul tarihinin eski çağlara dayandığı görülmektedir.

Byzantion evvelinde İstanbul ve ortamına ortaya çıkarılan yerleşmelerin mazisi Paleolitik Döneme dek gitmektedir. İstanbul mıntikasının ortalama bir milyon senelik mazisinin izleri Yarımburgaz Yer Kovuğu'nda bulunmaktadır. Küçükçekmece Gölü'nün az sayıda kilometre şimalinde bulunan Yarımburgaz Yer Kovuğu'nda gerçekleştirilen hafriyat çalışmalarında, Homo Erectus'un kullandığı, 500 bin sene ya da daha evveline ilişkin aletler bulunmuştur. İstanbul'da ziraat ve evcil hayvanlara bakma ve yetiştirmeye dayalı (neolitik) belirli bir mekana yerleşmiş köy hayatının en güzel örneklerine ise Fikirtepe'de ulaşmıştır.(Kızıroğlu,2012:56) Bu bilgilere dayanarak İstanbul'da Neolitik Çağ'da tarım ve hayvancılıkla uğraşıldığına ulaşılmaktadır.

Troya aynı ufak bir yerleşme Anadolu şehir biçiminin en garptaki temsilcisidir. Kanlıgeçit bir sömürge yerleşmesi olarak tabir ederken, İstanbul dolayında bu çağa tarihlenen en mühim buluntu mekânı Selimpaşa Yayvan Tepesidir. M.Ö.3000 senenin başlarında tarihlenen Selimpaşa Yayvan Tepesi, Troya, Kanlıgeçit ile moderndir. Kuzey Marmara sahilinde sığınak olabilecek yer ve kapsamları ile Selimpaşa'nın çağın anahtar yerleşmelerden biri olduğu kolaylıkla söylenebilir.(Karul,2016: 42)

M.Ö.1150'lerde başlayan Demir Devri Yeşilköy Ayamama Deresi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri eklenmiş yapı yapımı ve Yenikapı hafriyat çalışmalarından elde edilen az sayıda eski çağlardan kalma eşyalar ile sembolü olmaktadır. İstanbul'un şimalinde Safa Meydanı'nda bulunan bir takım maden eserlerin bu devire ilişkin olduğu düşünülürken Silivri'deki Sülüklü yeri İstanbul'a yakın yegane Demir Devri yerleşmesidir.(Karul,2016:42-43)

Tüm tanınmış şehirlerin tesisleri, tarihsel bilgilerle ispat edilemeyen şiir niteliğinde olan ya da mitoloji ile ilgili öykülerle süslenmiştir. Sözü edilen şehirlerin tesislerinden evvelki vakitlere ilişkin olan bu söylenceler, temel itibariyle insanlarla tanrısal vakıaları karıştırarak şehirlerin bir dönemlerine kıymet katmak isteyen antik dönem kalem erbaplarının ileri sürdükleri efsanelerdir.(Arslan,2010:5)

Bu efsanelerden Megaralı Kral Byzas'ın efsanesi en çok bilinen ve gerçeğe en yakın olan efsanedir. Efsaneye göre; “ Yunanistan'ın Megara kent devletinde yaşayan Kral Byzas, çeşitli nedenlerden Yunan yarımadasını terk etmek zorunda kalır ya da kendisine yeni bir koloni kurması görevi verilir.

Yeni şehrini nereye kurmasını gerektiğini Delfi (Delphi) tapınağının kâhinine sorar. Kâhinden aldığı cevap: ‘Körler ülkesinin karşısına’ olur. Megaralı Byzas, halkıyla birlikte İstanbul Boğazı'nı geçerek Khalkedon'a yani bugünkü adı ile Kadıköy'e (ya da doğru tabirle Kadıköyü'ne) kadar gelir. Burada Sarayburnu'nun mükemmel konumunu fark eder. 3 tarafı sularla çevrili bu yarımada kusursuz bir doğal korunma alanına sahiptir. Üstelik su havzası nedeniyle tarıma ve balıkçılığa da uygun olduğu bellidir. Bunun üzerine ‘Kahin'in bahsettiği körler ülkesi burası olmalı’ der. Bu kadar iyi bir konum varken buraya şehir kuranlar ancak kör olabilirler’ diyerek Sarayburnu'na geçer ve Dünyanın en eski kentlerinden birinin temellerini atar (Cantekin,2016:21) şeklinde belirtilir.

Söylenceye göre Delfi Tapınağı'ndaki kâhinin nasihatine bağlı kalarak burayı seçen Megara'lılar, komutanlarının adından hareketle, şehre “Byzantion “ ismin verdiler. Bu yörede Megara'lılardan evvel de bir takım Trak toplumları hayatını sürdürmekteydi. Görünüşe bakılarak Megara'lıların oturduğu yerde büyüyen ve ataları da orada yaşamış halk kaynaşmışlardır. (Şener,2008:4) Buna dek birçok rivayet mevcuttur. Fakat bununla ilgili bilimsel kanıtlar bulunmamaktadır.

M.Ö 500'den başlayan İonia (İyonya) İsyanı gerekince, İyonyalılar, Sardes'in ardından Byzantion ile mıntıkadaki başka şehirlerin de ele sahibi oldular. İonia İsyanı'nın durdurulmasından sonra Byzantion ve mıntıkadaki şehirler Persler'in bağlaştığı olan Fenike armadasınca yakılıp yıkıldı. Byzantion, bir müddet Pers hâkimiyetinde yaşadı. Persler'in Plataiai ve Mykale'de Atinalılar'a mağlup olmasından müteakiben, M.Ö 5. asrın midilerine doğru da Yunanlar'ın hâkimiyetine girdi. Gerek Byzantion, gerek Khalkedon M.Ö 5. asır süresince Atinalılar ile Spartalılar'ın menfaat mücadelesine sahne olmuştur. M.Ö 340/339'da

II. Philippos, Byzantion'u ablukaya aldı, lakin sahip olamadı¹². O tarihten itibaren Roma Dönemi'ne kadar Byzantion tarihinde önemli hadiseler vuku bulmamıştır.

Byzantiondan günümüze kalan harabelerin mühim bir bölümü Roma İlhank Devri'ne ilişkin olup Helenistik Dönem evveline tarihlenen çok az eser vardır. Byzantion ile alakalı en detaylı malumat Yunan müverrih Polybios'tan (M.Ö 23.yy) alınmaktadır. Polybios, Byzantion'un deniz kenarında çok itimatlı ve varlıklı bir şehir olduğunu ileri sürmektedir. Gerçekten Byzantion, önemli pozisyonu nedeniyle Karadeniz ile Ege çevresi arasındaki ticaretin noktasıydı. Önceleri, Boğaz'dan geçişler, yani deniz yolu mühimdi. Anadolu'ya ya da Anadolu'dan Trakya'ya geçişler de başlayınca, Byzantion'un önemli ehemmiyeti tamamen çoğalmıştır¹³.

Bugünkü İstanbul vilayeti eskiçağın 3 şehrini, Byzantion, Kalkhedon (Kadıköy) ve Selymbria'yı (Silivri) içine alıyordu. İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında yer alan Byzantion ve Kalkhedon, günümüzün İstanbul'unun çekirdeğini oluşturan yerleşmelerdir. Selymbria ise şehrin dışında, Silivri ilçesi sınırları içerisinde kalmaktadır¹⁴.

2.2.Roma Dönemi

İtalya Yarımadası'nda ortaya çıkmış ve buranın jeopolitiğinden yaralanarak Akdeniz bölgesinde büyümüş olan Roma, medeniyetini eski çağ ortamının anlaşılabilir Avrupa, Afrika ve Asya anakaralarında yaymıştır. Yeryüzü tarihinde Roma'nın mahalli ve ehemmiyeti, sadece var olma durumunu devam ettirdiği çok süren bir çağa ve tüm Akdeniz coğrafyasında tarihte en başta ve son defa oluşturduğu politik birliğine değil, bununla beraber tüzel varlığın yönetim organları olarak yaptığı tesirlere, medeniyet ve kültür muvaffakiyetine de sınırlı durumda olmaktadır¹⁵.

¹²Bknz:(<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/yazilar/eski-cagda-istanbul-byzantion-ii/42/1>)Erişim Tarihi:(19.10.2019)

¹³ Bknz:(<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/yazilar/eski-cagda-istanbul-byzantion-i/41/1>)Erişim Tarihi: (19.10.2019)

¹⁴Bknz:(<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/yazilar/eski-cagda-istanbul-byzantion-i/41/1>)Erişim Tarihi:(30.11.2019)

¹⁵Bknz:(M.Ö VIII. Yüzyıldan M.S Yüzyıla Değın Roma Tarihi (Karen Dergisi) <https://dergipark.org.tr/download/article-file/162170>) Erişim Tarihi:(20.10.2019)

193 tarihinde şehri ele geçiren Septimus Severus, önce şehri, idareyi ele geçirmekte rekabet ettiği rakibini desteklediği için yakıp yıkarak cezalandırmış, daha sonra ise şehrin konumunu göz önünde bulundurarak tekrar imar etmeye başlamıştır.(Kurnaz,2013:9)

Severus, şehir kale duvarlarını tamir edip, genişletmiş, türlü mabetler ile Zeuksipos yapılarını tamir ettirmiştir. Hippodrom'un yapımı da onun zamanında başlanmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen en mühim çalışma ise Severus'un kendi yaptırdığı kale duvarları, şehrin önceki kale duvarları arasında portikolu bir yol yaptırması ve bu yolu da kentin alanı ile başlamasıdır. Bu yolun inşası ile şehrin temelini oluşturan aks düzeninin başlangıcı yapılmış ve şehrin ilerleme yolu bu çizgilerle ilgili olan aksla belli bir duruma getirilmiştir.(Kurnaz,2013:10)

M.S 293 yılında iki başlı yönetim biçimi, yerini, Tetraşi denilen dörtlü yönetime bıraktı. Bu yeni rejimde iki augustus ile her birinin yanında birer caesar yer alacaktı. Diğer bir deyişle, Diocletianus ve Maximianus kendilerine birer caesar seçeceklerdi. Diocletianus'un caesarı Galerius olurken, Maximianus 'un caesarı, I.Constantius oldu. Diocletianus, caesarı Galerius ile birlikte imparatorluğun Doğu yarısında hüküm sürerken, Maximianus'un caesarı, I.Constantius ile Batı yarısında hüküm sürecekti. Böylece Roma İmparatorluğu'nun yönetimi coğrafi olarak resmen ikiye bölünmüş oldu.(Tekin,2011:140) Bu bilgilere dayanarak yönetim şekli dörtlü yönetim olarak belirlenip iki cesar atanmış ve böylelikle değişik bir hiyerarşik sistem ortaya çıkmıştı.

M.S 324 tarihinde I.Konstantin ile Licinius arasında gerçekleşen iki harp İstanbul'un coğrafi yönden sahip olduğu ehemmiyeti ortaya koymuştu. Bu harplerin birincisinde I.Konstantin önünden kaçan Licinius, İstanbul'a sığınmış; ikinci harp ise bu kentin tam karşısında yer alan bugünkü Üsküdar civarında gerçekleşmiştir. Truva, İznik ve İzmit şehirlerinin ön planda olduğu bir dönemde, I.Konstantin 'in Licinius ile yaptığı harpler, İstanbul'un stratejik üstünlüklerini fark etmesine yol açmıştır.(Bozlağan,2013:46)

İstanbul, Avrupa, Asya ve Afrika'da toprakları olan Roma İmparatorluğu için eski başkent Roma'ya göre daha üstün pozisyondaydı. Kent, Avrupa ve Asya topraklarının birleşme noktasında bulunmaktaydı. Karadeniz bölgesi ile Akdeniz bölgesi arasındaki deniz ticareti büsbütün bu kentin denetimi altındaydı. Ayrı olarak, imparatorluğun Avrupa toprakları ile Asya toprakları arasındaki kara yolları da yine bu kentin bulunduğu havzada birleşiyordu. Bu hususiyet nedeniyle hem ülke ölçeğindeki kara ticaret yolları ile deniz ticaret

yollarının kavşağında hem de askeri yönden en üstün coğrafi yerlerden birinde bulunuyordu. Haliç ise, Roma İmparatorluğu'nun devasa donanması ve ticaret filoları için en uygun yerlerden birisiydi. O dönemde küçük bir şehir olan İstanbul, bir imparatorluk başşehri olarak kolayca şekillendirilebilirdi. Yorgun ve yıpranmış Roma şehrinin, artık bu koca devletin yükünü taşıyamaması dolayısıyla başşehirlik fonksiyonu da İtalya'nın kuzeyindeki Ravenna'ya kısa bir süre önce geçici olarak aktarılmıştı. Bütün bu sebeplerin etkisiyle I. Konstantin, tercihini İstanbul'dan yana kullanmış ve şehri imar ederek, Nova Roma (Yeni Roma) adıyla millattan sonar 330 yılında başşehir yapmıştır.(Bozlağan,2013:47)

İstanbul'u coğrafi üstünlükleri nedeniyle başşehir olarak seçen I.Konsantin, kentin tekrar coğrafi dezavantajları dolayısıyla çok (Roma kadar) büyüyemeyeceğini tahmin etmiş olmalı. Bunun en belirgin göstergelerinden biri bizzat kendisi tarafından çizilen bir şehir planının, Roma'dan daha küçük(yaklaşık yarısı kadar)bir şehre göre hazırlanmış olmasıdır. Nitekim II.Theodosius döneminde yaptırılan ve (Bozlağan,2013:47) kentin kullanılabileceği toplam alanı ortalama 2 katına(1.400 hektara) çıkaran yeni surlara karşın İstanbul, Roma-Bizans dönemi süresince hiçbir zaman bu alanın tamamına yayılacak kadar büyümemiştir. Romalılar'ın yeni''caput mundi''si, kısa zamanda Akdeniz bölgesinde askeri, politik ve iktisadi etkinlikleri denetleyen başlıca kent durumuna gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nu tekrar kurmayı amaçlayan I.Jüstinyen'in 6. yüzyıl ortalarına doğru, İspanya, İtalya ve Kuzey Afrika'da ele geçirdiği topraklar, İstanbul'un kudretini Akdeniz'in Batı yakasına yine taşımışsa da bu başarı daimi olamamıştır.(Bozlağan,2013:48)

Roma İmparatorluğu, özellikle 3.yüzyılda Kuzey Afrika'dan Mezopotamya'ya Batı Avrupa'dan Basra Körfezi'ne ulaşan sınırları sebebiyle çeşitli idari sorunlar ve karışıklıklarla karşılaşır. Büyük Konstantin imparatorluğun geniş topraklarını kontrol altına almak için başkenti, Roma'dan daha doğuya, iki kıtanın birbirine en yakın olduğu noktadaki eski bir Yunan şehir devletinin yer aldığı Byzantium'a bu yeni başkente kendi adından hareketle Konstantinopolis ismini verir¹⁶. İstanbul o zamanda da Konstantinopolis ismiyle doğu ve batının kaynaşma merkezi haline gelmiştir.

¹⁶Bknz:(Kıymet Giray,T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi Arkeoloji Ve SanatTarihiDoğuRoma(Bizans)Dönemi,<https://www.kulturportali.gov.tr/Common/DownloadFile.aspx?f...pdf>) (Erişim Tarihi:21.10.2019).

İstanbul'un başşehir yapılması, Roma İmparatorluğunun uzun tarihi içindeki en stratejik kararlardan biridir. Bu müstahkem şehir, ne Sasaniler ne Slavlar ne de Araplar tarafından fethedilebilmiştir. Bu halklar, Doğu Roma -Bizans'ın neredeyse tamamını ele geçirmişse de İstanbul surları önünde ciddi bir varlık gösteremeyerek geri çekilmek zorunda kalmıştır.(Bozlağan,2013:49) Burada İstanbul'un başşehir olması stratejik konumuyla birlikte diğer devletlerin fethetme noktasını engellemiştir.

Roma İmparatoru I. Konstantin tarafından imparatorluğun emperyal kimliğine uygun olarak yeniden inşa edilen İstanbul'un Greko-Romen karakterini oluşturan portikli yollar, forumlar, meydanlar, dikilitaşlar, sütunlar, heykeller, zafer takları, hamamlar, sarnıçlar, hipodrom ve benzeri klasik mimari öğeler, asırlar boyunca şehrin kimliğinin ana göstergeleri olarak kalmıştır. Dördüncü asrın ortalarından itibaren Hıristiyan inacı çerçevesinde dünyavi ve uhrevi gücün birleştiği bir mekan niteliğini kazanan şehir, hem Roma'nın hem de Kudüs'ün yerine geçerek, siyasi ve ruhani gücü bünyesinde birleştiren yegani merkez konumuna yükselmiştir.(Bozlağan,2013:56)

Romalılar, kentlerinde hem Yunanlılar'ın "Hippodamian" adını verdikleri ızgara plan sistemini, hem de Etrüksler'in kullandığı hâkim akslar olan "Cardo" ve "Decumanus" akslarını uygulamışlardır. Kent sisteminin bu şekilde oluşturulmasındaki neden Etrüksler'de olduğu gibi askeridir, yani amaç orduların kente giriş çıkışlarını kolaylaştırmaktır. Bir başka neden de kente bu giriş çıkışların törensel bir mahiyetinin olması, ordunun başındaki İmparatorun bu aksa üzerinden geçip sarayına giderken, halkı selamlamaya müsait ortamın yaratılmasıdır.(Kurnaz,2013:11)

Kavimler Göçü başladığı sırada Roma İmparatorluğu devamlı olarak dini mücadelelerle boğuşurken, sık sık yaşanan iç karışıklıklar, baskınlar ve Sasaniler ile zorlümücadeleler sonucunda ordunun kuvveti de gitgide zayıflamıştır. İmparatorluğun bu mücadeleler sebebiyle askeri sahada büyük harcamalar yapması iktisadi alanda da sıkıntılara sebep olmuştur. Milletine ağır vergiler yüklemek zorunda kalan imparatorluk, içeride kaosa neden olan büyük bir kısır döngü içerisine girmiştir. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu bu sırada ekonomik, askeri, dini, politik ve birçok nedenden dolayı zaten zayıf bir vaziyette iken, Sasaniler gibi kuvvetli bir düşmanın yanı sıra kuzey ve batı sınırlarında Kavimler Göçü ile gelen saldırırlarda uğraşmak zorunda kalmıştır.(Çapan ve Güvenç,2017:634)

I.Theodosius vizigotlarla savaştı fakat ne yazık ki başarılı olamadı. M.S. 382'de onlarla bir anlaşma yaparak imparatorluk sınırları içinde federatif bir statüde bulunmalarını kabul etti, hatta onlara Trakya'da toprak bile verdi. Theodosius birkaç yıl İtalya'da kaldıktan sonra Constantinopolis'e döndü.(M.S.391);Batının idaresini Germen komutanı Arbogast'a bıraktı. M.S. 394 Eylül ayında Theodosius, Frigidus nehir kıyısında Arbogast ve Eugenius'un ordusunu yendi. Arbogast ise savaş sırasında kaçtı. Theodosius tekrar tüm imparatorluğun tek imparatoru olarak kaldı; fakat çok geçmeden, M.S 395'te yaşamını yitirdi. Bundan böyle imparatorluğun Batı ve Doğu'su bir daha birleştirilmedi. Dolayısıyla imparatorluğun resmen ikiye bölünmesi M.S 395 yılı olarak tarihlenir ve I.Theodosius atfedilir. İstanbul Sultanahmet Meydanı'ndaki (parkın içinde yer alan) anıt sütunlar I.Theodosius zamanında getirilmiştir.(Tekin,2011:147)

Roma İmparatorluğu böylesine bir politik bunalım içerisine girmişken, daha evvelden başlamış olan Kavimler Göçü de tesirini göstermeye başlamıştır. Önlerindeki kavimleri batıya doğru iterek başta Alanlar olmak üzere Got kavimlerini yerlerinden oynatan Hunlar, imparatorluk için oldukça tehlikeli olmaya başlamıştır. 390-400 yılları arasında Hun tahtına çıkan Uldız zamanında, Attila dönemine kadar uygulanacak dış politika esasları belirlenmiştir. Buna göre Doğu Roma baskı altına alınacak, Batı Roma ile de iyi temaslar içerisinde olunacaktır. Bu sebeple Bizans eyaletleri talan ve tahrip edilip, ağır vergilere bağlanırken, Batı Roma İmparatorluğu ile dostça temaslar kurulmuştur. Dolaylı olarak Germen birliklerince sıkıştırılan Batı Roma İmparatorluğu, Hun ordularının yardımıyla ömrünü biraz daha uzatma imkânı bulmuştur.(Çapan ve Güvenç,2017:635)

Batı Roma'da kurulduğundan beri istikrarlı bir yönetim sağlanmamıştır.410 yılından itibaren ise, Batı Roma; Vizogotların ve Vandalların saldırısına uğramıştır. 475'te Julius Nepos imparator olduktan 1 yıl sonra magister Flavius Orestes isyan çıkarmıştır. Roma İmparatorluğu'nun başına Romulus Augustus geçirmiştir. 476 yılına gelindiğinde magister Orestes'in emri altında bulunan ve İtalya'dan toprak isteyen Germen askerler ayaklanma çıkarmışlardır. Germen Kralı Odoacer'ın da içlerinde bulunduğu ayaklanma, Orestes'in idamıyla sonuçlanmıştır. Kral Odacer İtalya'yı ele geçirmiş ve Batı Roma İmparatorluğu'nun varlığı sona ermişti¹⁷.

¹⁷ Bknz:(http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/roma-imparatorlugu-153_ Erişim Tarihi: (21.10.2019)

2.3. Bizans Dönemi

Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet merkezini doğuya (Nikomedia, İzmit) nakleden ilk imparator Diokletianus'tur (284-305). Ancak Bizans Devleti'nin kuruluşunu Büyük Constantinos'a (306-337) bağlamak gerekir. III. yüzyılda başlayan iktidar kavgaları, iç savaşlar ve bunu fırsat bilen dış düşmanların saldırıları, artık iyi bir başşehir olma vasfını kaybeden Roma'nın yerine, devlet sınırlarına yapılan saldırılar Tuna ve Fırat boylarından geldiğine göre imparatorları daha doğuda, bu iki cepheye de hükmedebilecek bir yerde yeni bir başşehir aramaya yöneltmişti¹⁸.

Justinianus Dönemi doğudaki Roma'nın Bizanslaştığı dönem olacaktır. Ancak Justien tarafından devrilen İmparator Anastasius'un akranları ve yeğenleri ve onların Yeşiller Partisi büyük bir propaganda ile Justinianus'u devirmek için harekete geçtiler. Tarihte Nika İsyanı olarak bilinen bu olay, General Beliserüs çabaları sonucu kanlı bir biçimde bastırıldı. 565 tarihine geldiğimizde ölen Justinianus'un ardından kurduğu imparatorluk sarsılmaya başladı ve Bizans tahtı başka bir hanedan eline geçti. I. Justinianus, 527 yılında imparator olmuştur. Amcası Justinus'un son dönemlerinde Sâsânîler ile mücadelenin başlaması üzerine ordunun büyük bir kısmı doğuydu. I. Justinianus, tahta geçtiğinde de aynı mücadeleler devam ediyordu.(Yatıcı,2018:6-7)

Justinianus'un hala Batı Avrupa'da ve öteki ülkelerde en tesirli kalan katkısı; bugün çağdaş devletlerde özel hukukun belkemiği olan Roma Hukuku, Justinianus'un emirleri ile o zaman Doğu Roma ülkesinde yürürlükte olan fakat çok farklı zamanlarda ortaya koyulmuş kaideler ve yasalara dayanan özel hukukun, tüm imparatorluk alanında tek düzen olarak bütün eski katıksız durumuyla uygulanmasını sağlamak maksadıyla yapılan çalışmalar olmuştur. I. Justinianus'un emri ile başlayan yasalastırma hareketi olan bu çalışmalar neticesi o zamana kadar uygulanan özel Roma Hukuku *Corpus Iuris Civilis* adı verilen bir kanunlar külliyatı içinde toplanmıştır¹⁹.

¹⁸ Bknz:(<https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans>. Erişim Tarihi: (22.10.2019)

¹⁹ Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/I._Justinianus) Erişim Tarihi:(30.11.2019)

Justinianus döneminde Doğu Roma İmparatorluk topraklarında birçok mühim mimari yapı yapılmıştır. Hiç kuşkusuz bunlardan en mühimi birçok asır Konstantinopolis'e gelen herkesin güzelliğine, yüksek ve geniş kubbesinin haşmetli eşsizliğine hayran kaldığı Doğu Ortodoks Hristiyan mezhebinin merkez kilisesi olarak yapılan Ayasofya olmuştur²⁰.

Neticede, 6. asır ortalarında imparatorluğun sınırları tekrar, fakat son kez olarak tüm İtalya, Güney İspanya, Kuzey Afrika'nın tamamı, Ortadoğu, Anadolu'nun ve Balkanlar'ın bütününe kapsar. Iustinianos'un bu "tek evrensel Hristiyan imparatorluğu" kurma fikri, imparatorluk çapında giriştiği çok kapsamlı bayındırlık etkinlikleri ve bu girişimi taçlandıran Ayasofya'da somutlaşmaktadır. Roma mimari geleneğinin son anıtsal örneği olan İstanbul Ayasofya'sı, tüm dünyaya Iustinianos'un maksadını ilan etmektedir²¹.

Şehir, Roma örnek alınarak tesis edildiğinden şehrin yönetsel düzeni de az çok Roma şehrinin yönetsel yapılanmasına benzerdi. Bilhassa çok büyük gereksinimler ortaya çıkmadığı sürece şehrin idaresinde Roma yasaları geçerliliğini korumaktaydı. Zaten Bizans imparatorları da bu manada yeni yasalar yapmaktan çok, mevcut yasaları ıslah ederek kentin yönetsel yapılanmasını sağlamışlardır. Bizans İmparatorluğu'nun çok uzun bir süre hâkimiyet sürmesi nedeniyle zamanla İstanbul'daki eski kurumlar yerlerini yavaş yavaş gelişme gösteren yeni kurumlara terk etmişlerdir. Bu nedenden kuruluşundan yıkılışına kadar şehrin aynı biçimde yönetildiğini söylemek güçtür. Zaman zaman yeni gereksinimle birlikte, yeni kurumlar kurulmuştur. Bu gereksinimleri belirleyen en ana husus Hristiyanlık olmuştur. Aslında şehir idaresi ideal bir Hristiyan şehrin kurumlarının teşekkül ettiği bir idari birimiydi²².

Yedinci yüzyıl başlarında kuzeyden Avarlar'ın Balkanlar'a girmesi, doğudan da Persler'in ilerleyişi ile sınırlar değişir. İmparator Heraklios'un (610- 641) Persler'i 627 yılında yenmesinin ardından, Bizanslılar Mısır, Suriye ve Filistin'i geri alarak Doğu'da eski sınırlarına kavuşmuştur. Batıda ise Balkanlar'ın büyük kısmı Avarlar'ın eline geçmiştir. Arap Yarımadası'nda yeni bir din olarak doğan İslam dini önemli bir güç haline gelmiş, 636 yılında Filistin'de Yarmuk Savaşı'nda Heraklios'un ordusunu dağıtarak yeni ve güçlü bir aktör olarak

²⁰ Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/I._Justinianus) Erişim Tarihi:(30.11.2019)

²¹ Bknz:(http://www.tayproject.org/downloads/Bizans_EA.pdf) Erişim Tarihi:(30.11.2019)

²²Bknz:(https://www.academia.edu/25018636/Bizans_D%C3%B6neminde_%C4%B0stanbulun_Kent_Y%C3%B6netimi) Erişim Tarihi:(30.11.2019)

siyasal sahneye çıkmıştı. Yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde Bizans, doğusunda bütün Kuzey Afrika, Filistin, Suriye ve Kilikya'ya kadar güneydoğu Anadolu'yu Araplar'a; batıda ise Yunanistan'ın bazı kısımları ve Trakya'nın doğusu dışındaki bütün topraklarını Avar Hanlığı'na kaptırmış, bu iki büyük güç arasında sıkışmıştı²³.

İmparator III. Leon zamanında (717-741) başlayan ve ikonlaklazm olarak adlandırılan süreçte betimleme karşıtı fikrin tesiriyle figürlü din içerikli resim yapma yasağı başlamış, V.Konstantinos döneminde (741-775) en şiddetli dönemini yaşamıştır. Daha evvel yapılan her çeşitli dinsel içerikli resim talan edilmiş, betimleme taraftarlarına işkenceler uygulanmış, keşişler manastıra sürgün edilmiştir. Bizans'ta çoğu zaman'uyumlu''bir bağ içinde olan saray ve kilise bu hadiseyle ilk defa büyük boyutlu bir çatışma içine girmiştir.(Pekak,2010:58)

Karanlık çağ olarak adlandırılan dönem ise Bizans tarihinin 7. yüzyılın ortasından 800-850 yılları arasındaki dönemi kapsar. Bu dönemde Bizans'ı Suriye kökenli İsavrian ve Batı Anadolu kökenli Amorion hanedanı yönetmiştir. 7. ve 8. yüzyıllarda Suriye'den İspanya'ya kadar Bizans'ın Akdeniz topraklarına Müslüman Arap akınları gerçekleşmiştir. Batı'da ise Bulgarlar, Balkanlar'da kendi devletlerini kurmuşlardır. Slavları izleyen Bulgarlar, Balkanlarda Slavlarla birlikte kalıcı olmuşlardır. Antik Roma kültürü bu dönemde Orta Çağ Bizans dünyasına dönüşmüştür.(Kayapınar,2013:15) Karanlık Çağ geleneksel olarak Ortaçağ'da atıfta bulunarak ve Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında Batı Avrupa'da nüfus yapısı, kültürel ve iktisadi bir bozulmanın meydana geldiğini öne süren tarih dönemidir.

I.Basileios'un 867'de tahta geçmesi, iki buçuk asır boyunca devam eden Makedon Hanedanı'nın başlangıcı kabul edilir. Bu hanedanda Bizans'ın en becerikli hükümdarlarından birkaçı yer alır ve dönem boyunca yeniden canlanma havası hâkimdir. İmparatorluk dış düşmanlara karşı savunma halinden, tekrar kaybedilen toprakları yeniden fetheden bir ülke konumuna dönmüştür. Askerî ve idari otoritenin toparlanmasına ek olarak, Makedon Hanedanı dönemi felsefe ve sanat gibi alanlarda kültürel bir uyanışa da sahne olmuştur. Slavların Balkan istilasından ve Arap istilalarından önceki Bizans'ta var olduğu kabullenilen aydınlığı tekrar canlandırmak üzere bilinçli çabalar görülmektedir ve bu çağ sıklıkla Bizans'ın "Altın Çağı" olarak gösterilir²⁴.

²³ Bknz: (www.tayproject.org/downloads/Bizans_EA.pdf Erişim Tarihi:(22.10.2019)

Basileios'un oğlu ve ardılı VI. Leon döneminde, o zaman güçsüzleşmiş olan Abbasîlere karşı seferler ve toprak kazanımları devam etti. Ancak 902'de Sicilya Araplara kaybedilirken, 904'te imparatorluğun ikinci büyük kenti Selanik bir Arap donanması tarafından talan edildi. Bizans donanması, çok hızlı olarak düzenlendi ve 7. asırda Araplara kaybedilmiş olan Kıbrıs ve Suriye'deki Laodicea birkaç sene içerisinde geri alındı. Bu intikama rağmen, Bizanslılar Müslümanlara karşı halen mutlak bir darbe vurabilmiş değillerdi ve hatta 911'de Girit'i geri almak için yapılan sefer büyük bir mağlubiyetle neticelendi²⁵.

Bizans Devleti, Aleksios'un olağanüstü kabiliyeti ve neredeyse hiç bitmeyen enerjisi sayesinde hayatta kalmayı başarabildi. Tahta geçtikten sonra 1081 –1095 arasındaki ilk on dört sene içinde Aleksios, içteki düzen ve asayişini yeniden tesis ederek imparatorluğun parçalanmasını önlemede büyük rol oynadı. İmparator ilk olarak devlet otoritesini yeniden tesis etti. Ancak geçmişte devletin büyük olmasını sağlayan eski ekonomik sistemi yeniden canlandırmak ve önceki zamanların muazzam sosyal ve politik dengesini yeniden kurmak için acil olarak ihtiyacı olan parayı kilisenin değerli şeylerine el koyarak buldu. İmparator, Anadolu'da Bizans topraklarında devam eden Türk ilerleyişini karşısında kendi konumunun zorluklarına işaret ederek, Avrupa'daki büyük din adamlarının manevi nüfuzlarını kullanmaları suretiyle gönüllülerin imparatorluk ordularına katılmalarını teşvik etmelerini istiyordu.(Kaleli,2014:975)

Aleksios'un oğlu II. İoannis, 1118'de görevi devralarak 1143'e kadar hüküm sürdü. İoannis dinine düşkün, kararlı bir imparatordu ve yarım yüzyıl evvelki Malazgirt'ten aldığı darbeyi tersine çevirmek konusunda kararlıydı. Dinî açıyla bilinen İoannis'in dönemi, gözle görülür biçimde ılıman ve adaletliydi, hatta gaddarlığın norm olduğu bir zamanda istisnai etik bir, idareci örneği gösterdi. Bu nedenden dolayı sıklıkla Bizans'ın Marcus Aurelius'u olarak isimlendirildi²⁶.

13 Nisan 1204 tarihin de şehri işgal eden Latinler, üç gün süreyle görülmemiş bir vahşet ve şiddetle talana girişmiş, bu yağma esnasında şehir yakılıp yıkılmış, yüzyıllar boyu

²⁴ Bknz:(https://www.wikiwand.com/tr/Bizans_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu) Erişim Tarihi(22.10.2019)

²⁵ Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/Bizans_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu) Erişim Tarihi(30.11.2019)

²⁶ Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/Bizans_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu)Erişim Tarihi(30.11.2019)

korunan hazineler kapanın elinde kalmıştır. Sadece askerler değil onlarla birlikte papazlar, hatta başrahipler bile talana katılmış, sanat eserlerinin çoğu yok edilmiş, birdaha bulunmaları mümkün olmayan klasik elyazmalarının çoğu imha edilmiştir; başta Ayasofya olmak üzere birçok kilise, mermerleri sökülene kadar insafsız bir şekilde yağmalanmıştır. Talana katılan Fransız tarihçi ve şövalye Vilhardouin, dünya yaratılalı beri hiçbir şehirden bu kadar ganimet sağlanmadığını kaydetmiştir. Avrupa barbarlarının gözü dönmüş yağmasından sonara, şehir sistematik bir şekilde talan edilmeye başlanmıştır.

İstanbul'dan gelen kutsal emanet ve tasvirlerle süslenmemiş pek az batı kilisesi vardır. Vilehardouin, şehrin resmi talanından Fransızların payına düşen 3/8'lik oran tutarının 20 milyon altın franka eşit olduğunu yazmıştır.(Kuban,2004:154-155) Buradan hareketle 1204'te meydana gelen Latin işgali, Katolik ve Ortodoks mezheplerinin bir mücadele içerisinde olduğunu ve güç savaşları yaşandığını bize göstermektedir.

İznik İmparatorluğu ve Bizanslılar için tek önemli mesele İstanbul'un geri alınması ve Bizans İmparatorluğu'nun eski başkentinde yeniden ihya edilmesiydi. İstanbul'u koruyan tek şey surlarının aşılabilirliği ve savunmaya elverişli konumuydu. Bununla birlikte Latin İmparatorluğu'nun yıkılması zaman meselesi olarak görülüyordu. İstanbul'a sahip olma konusunda diğer komşu rakiplerine göre daha avantajlı olan İznik İmparatorluğu adına 1260 yılında VIII. Mihail Paleologos bir denemeye giriştiyse de, donanmanın olmayışı ve savunma sistemlerinin güçlü oluşu dolayısıyla bu girişiminden vazgeçti.(Kayapınar,2013:129)

Nihayet 1261 yılında Palaiologos Hanedanı İstanbul'u tekrar ele geçirdi ve böylece İstanbul'daki Latin dönemi sona erdi. İkinci Bizans Dönemi, Palaiologos Hanedanı'nın 1261 yılında İstanbul'u Latinlerden geri almasıyla başlar. Ama bu dönem boyunca, İstanbul eski önem ve özelliğini bir daha kazanamayacaktır. Latinler tarafından bütün zenginlikleri talan edilen kent, bu süreç içerisinde bir ticaret merkezi olma vasfını da tamamen kaybetmiştir. Bu durumun olumsuz etkileri ikinci Bizans dönemi boyunca devam edecek ve bütün ticari üstünlüklerini tamamıyla Galata'ya kaptıran İstanbul, etrafı surlarla çevrili bir tarım kenti haline dönüşecektir²⁷.

General Mikhail Palaiologos imparator (VIII. Mikhail) olduktan sonra İmparatorluk ordusunu alarak Konstantinopolis'e girerek Latin egemenliğine son vermiştir. VIII.

²⁷Bknz(https://www.wikizero.com/tr/Bizans_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu)Erişim Tarihi(30.11.2019)

Mikhail'in Bizans devletini tekrardan canlandırmasının ardından, Avrupalı devletlerin hazırladığı ve Fransa Kralı VIII. Louis'in oğlu Anjou Dükü Charles'in komuta ettiği Haçlı ordusunu Arnavutluk'ta mağlubiyete uğrattı. Bu dönemden sonra Bizans, Anadolu beyliklerinin saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Bizans devleti, II. Andronikos ve onun torunu II. Andronikos zamanında Anadolu'da Osmanlı Beyliğiyle ve Balkanlar'da da Sırplarla mücadele etmek zorunda kaldı. 1299 yılında bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, İznik ve İzmit'i ele geçirdi. Osmanlılar İznik'in ardından Bursa'yı ele geçirerek burayı devletin yönetim yeri yaptılar. Köşeye sıkışan Bizans, 1391 senesinde ilk defa Osmanlı devleti tarafından kuşatıldı ve yedi ay süren kuşatmanın ardından, İmparator daha ağır vergiler ve İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulması karşılığında antlaşmaya razı olmuştur. Bu hadisenin sonrasında iyice tedirgin olan Bizans İmparatoru II. Manuel, Türklere karşı Macar kralından yardım istemiş ve Yıldırım Bayezid 1396 yılında Niğbolu'da Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratmıştır²⁸.

2 Nisan 1453 tarihinde Konstantinopolis, düzenli ve büyük toplarla desteklenmiş Osmanlı ordusu tarafından kuşatıldı. Bizanslılar son derece iyi tahkimatlara sahip olmalarına rağmen Osmanlı kuvvetlerine ancak 53 gün dayanabildiler. Sayıca az olmalarına rağmen sonuna kadar şehri savunan Bizans kuvvetleri, Osmanlı kuvvetlerinin 29 Mayıs 1453 Salı günü şehre girmelerine engel olamadılar. İmparator Konstantin, şehirde yaşanan bir çarpışma sırasında öldürüldü. İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet ise adını tarihe altın harflerle yazdırdı. Böylece bin yılı aşkın süredir devam eden Doğu Roma İmparatorluğu, tarihin tozlu sayfalarına gömülmüş oldu²⁹. Böylelikle yepyeni bir dönem tarih sayfalarına yazılacaktı.

2.4.Osmanlı Dönemi

Tarihin her devresinde siyasetin ve coğrafyanın gözbebeği olmuş bu şehre İslam Dünyasının da teveccüh edip göz dikmesi de son derece tabii bir seyir idi. Bu konuda İslam medeniyetinin adeta nutfe noktası olan Hz. Muhammed, “(Letüftehannel Kostantiniye ve leni'mel-emîru emîruhâ ve leni'me'l-ceyş) İstanbul. Müslümanlarca bir gün fethedilecek, O'nu fetheden kumandan ne güzel kumandan! O'nu fetheden ordu ne güzel ordu” sözleriyle gelecek nesillere maneviyatı oldukça yüksek bir hedef çizmiştir. Bu sebeple Hz.

²⁸Bknz:(<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/bizans-impatorlugu-dogu-roma-impatorlugu-770>Erişim

Tarihi:(30.11.2019)

²⁹Bknz:(<https://www.yeniakit.com.tr/haber/bizans-devleti-nasil-yikildi-444073.html>Erişim Tarihi:(23.10.2019).

Muhammed'in göstermiş olduğu bu hedefe ulaşabilmek amacıyla birçok sahabe İstanbul'u fethetmek amacıyla kuşatmalara katılarak 'şehit' olmuş, Peygamber övgüsüne nail olmaya çalışmışlardır. Tarih süresince birçok İslam devleti ve kavimi , "bu efsane şehir benim olsun" ümidiyle şehrin duvarları önünde canı pahasına mücadeleye katılarak İstanbul'u fethetmeye çalışmışlardır. "Tarihçi Ahmed Refik'in tespitlerine göre, 1453'e kadar İstanbul, on yedi defa Yunanlılar, Romalılar ve Latinler, yedi defa Araplar, beş defa Türkler olmak üzere yirmi sekiz defa kuşatılmıştır".(Yıldırım ve Öztürkçü,76)

Fetihten önceki son kuşatma Sultan II. Murad zamanında gerçekleşti. Uzun bir hazırlık dönemine ve sağlam bir stratejiye dayanan bu kuşatma öncekilerden çok daha zorlu geçti. Kuşatma 15 Haziran 1422'de 10 bin akıncının, İstanbul'u taşraya bağlayan bütün yolları kesmeleriyle başladı. Dönemin en etkili manevi otoritelerinden olan Emir Sultan'ın da Bursa'dan gelerek yüzlerce dervişi ile birlikte orduya katılması askerin coşkusu artırdı. 24 Ağustos'ta Emir Sultan'ında yer aldığı saldırı çok şiddetli oldu ise de şehrin alınmasına yetmedi. Bu kuşatma Sultan II. Murad'ın kardeşi Şehzade Mustafa'nın isyanı üstüne kaldırıldı. Artık İstanbul'un fethi Sultan Murat'ın oğluna kalmıştır³⁰.

Erken yaşına rağmen askeri ve idari alanda büyük hamleler başaracak olgunluğa sahip askeri dehasıyla cihana hükmeden Padişah II. Mehmet, İstanbul'u almak için hazırlıklara başlar. Bunun için içeride ve dışarıda birtakım önlemler alarak stratejik hareketlerde bulunur. Bu hazırlıklardan sonra İstanbul Kuşatması başlatılır³¹.

29 Mayıs gecesi başlayıp sabaha yakın saate kadar devam eden iki hücumdan sonra, umumî hücum başladı; asıl netice alınacak kısım Topkapı ile Edirnekapısı arasında açılmış olan gedik olup padişahın bulunduğu merkez kolu buraya hücum ediyordu. Yirmi iki yaşında İstanbul'u fethederek tarihte 'FATİH' unvanını almış olan II. Mehmet, surların işgal edilip askerin şehre girmesinden sonra halk, kadın, çocuk, büyük kiliseye doğru kaçıyor ve kaçamayanlar da esir ediliyorlardı. Askerler, Ayasofya'ya kadar gittiler, kiliseye dolmuş olan halk arasından istedikleri kadar esir aldılar. Fatih sıkı bir muhafaza altında olarak maiyetinde vezir, ulema ve sair ileri gelen devlet adamlarıyla birlikte muhteşem bir alay ile

³⁰ Bknz:(http://www.istanbullife.org/fetihten_once_istanbul.htm Erişim Tarihi: (23.10.2019)

³¹ Bknz:(http://www.theottomans.org/turkce/osmanli_ordu/istanbulun-fethi.asp Erişim Tarihi:(23.10.2019)

Topkapı'sından şehre girdi³². Artık İstanbul bir Türk şehri olmuş, İslamiyet'in bayrağı da burada dalgalanacaktı.

Fatih Sultan Mehmet yağmaya son vererek şehre girmiş, kentte oturmak isteyenleri koruyacağına dair söz vererek, Hıristiyanların ibadet özgürlüğünü güvence altına almıştır. Bu daha sonra Fatih'in, gayrimüslimlere vereceği imtiyazların başlangıcı olacaktır.(Ateiga,2008:80) Fatih'in burada ayırım yapmaksızın, din ve vicdan özgürlüğüne önem verdiği görülmüştür.

Orta Çağ'ı kapatarak Yeni Çağ'ı açan, tarihin dönüm noktalarından birisi ve Türk tarihinin en büyük hadisesi olan İstanbul'un fethinden sonra, kent Osmanlı Devleti'nin taht şehri olmuştur. İstanbul'a asıl kimlik ve karakterini kazandıran da Osmanlı'nın kültür ve medeniyeti olmuştur.(Kızıroğlu,2012:64-65)

İstanbul'un fethi İslam dünyasında da "Feth-i Mübin" olarak isimlendirilmiştir. İslam'ın şan, şeref ve yüceliği yeniden ilan edilmiş ve fethin şerefine çok büyük şenlikler ve gösteriler yapılmıştır. İslam aleminin bu derece sevince boğulmasının dinî sebepleri çok derinlerdedir. Çünkü İstanbul, Müslümanlar için bir ideal olmuşsa da Emeviler ve Abbasiler zamanında alınamamıştır. Hz. Muhammed, İstanbul'un fethini ve fethi başaracak orduyu saadette ilan etmiştir. Böylece İstanbul'un fethi bütün Türk ve İslam tarihinin en mühim olayını teşkil etmiştir.(Öztuna,1983:62)

Fetih'in en büyük kaygısı İstanbul'u dünyanın siyasi ve iktisadi merkezlerinden biri, gerçek bir metropol haline getirmek, nüfuslandırmak imar etmek ve kalkındırmak olmuştur." Nüfusu otuz bine kadar düştüğü iddia edilen şehir, Patrik Gennadius'a göre, Bizans'ın son günlerinde "fakir ve büyük kısmı gayri meskûn bir harabeler şehri" idi.(İnan,2002:285) Fatih'in fetih sonrasındaki önceliği şehrin nüfus yapısını geliştirmek olmuştur.

1459'da İstanbul her biri farklı demografik özellikler taşıyan dört idari birime ayrıldı. Bunlardan biri idarenin merkezinin olduğu Suriçi, diğer üçü ise sur dışında yer alan ve "Bilad-i Selase" olarak adlandırılan Eyüp (Büyük ve Küçük Çekmece, Çatalca ve Silivri dâhil), Galata ve Üsküdar'dı. 1457 sonunda eski başkent Edirne'nin uğradığı büyük yangınla

³² Bknz:(<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/istanbulun-fethi/> Erişim Tarihi:(23.10.2019).

şehre yeni göçmenler geldi ve şehir oldukça şenlendi. İstanbul, fetihten 50 yıl sonra Avrupa'nın en büyük şehri haline geldi³³.

Fatih döneminde, 1463-1470 yılları arasında inşa edilen Fatih Külliyesi ise İstanbul'un fiziksel ve sosyal tarihinde önemli bir yer taşımış. Fatih Külliyesi, İstanbul'a damgasını vuran büyük külliye dizisi ve Osmanlı kent anlayışının ilk örneği olmuştur. Fatih Külliyesi'nin yer seçimi, kentin ilk kurucusu ve onun eseri olan Havariyyun Kilisesi'ne referans vermiştir. (Kurnaz,2013:13) Tüm binalar tam bir simetriğe göre yerleştirildiği gibi orta kısımdaki caminin bulunduğu külliye İstanbul'un en mühim dini ve kültürel merkezi haline gelmiştir.

II.Beyazıt'ın hükümdarlığında yaptırılan Beyazıt Külliyesi, Tarihi Yarımada'nın günümüzdeki silüetinde bile kendine yer edilebilirken, karizmatik mimarisi ise sonraki zamanlarda yapılan birçok camiye etki etmiştir. Küçük Ayasofya da bu zamanda külliyeye dönüştürülmüştür. II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman da tıpkı Fatih gibi, ülkenin birçok mahallinden bilhassa bilgin, sanatçı ve zanaatkarları getirerek İstanbul'da bayındırlık ettirmiştir. Evliya Çelebi; Konya Aksaray'ından İstanbul'un Aksaray'ına, Ege'nin Balat'ından Haliç kıyılarındaki Balat'a, Bursa'dan Eyüp'e, Eğirdir'den Eğrikapı'ya, Tire'den Vefa'ya Çarşamba'dan Çarşamba'ya, Trabzon'dan Beyazıt'a, Samsun ve Sinop'tan Tophane'ye getirilerek yerleştirilen insanların kısa zamanda İstanbullu oluverdiklerini belirtmiştir. Selanik'ten Museviler, Tokat, Sivas, Kayseri, Bursa ve Amasra'dan Ermeniler İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul yalnız Anadolu ve Rumeli'den değil, Tebriz'den Kafkasya'dan, Mısır'dan, Sırbistan'dan ve öteki birçok yerden muhaceret ederek yaşamını burada kazanmaya çalışanlarla dolmuştur. Kentte kalabalık bir popülasyona ulaşan Gayri Müslimler zati ibadethanelerini kurmuş ve muayyen bir çerçeve içerisinde zati ilkelerine muvafık yaşamıştır. Osmanlı İstanbul'unun Avrupa, Çin ve Hint şehirlerinden farkı, çok sayıda Hristiyan'ın ve Musevi'nin zati dini ilkelerine göre yaşadıkları bir yer olmasıdır.(Bozlağan,2013:63)

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında yapılan Ridaniye Savaşında Memlük ordusunu yenerek Mısır'ı fethetmesi halifelüğün Osmanlı hanedanına geçmesini mümkün kılmış ve

³³ Bknz:(<https://www.istanbul.net.tr> > İstanbul Rehberi > İstanbul Tarihi (23.10.2019)

böylece İstanbul, dört asırdan daha uzun bir süre zarfında İslam dünyasının dini ve siyasi merkezi olmuştur. Üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devletinde halifelik ile birlikte dünyevi gücün uhrevi güçle birleşmesi, İstanbul'u güne kadar başka hiçbir İslami başşehirin ulaşamadığı bir kudret ve itibara kavuşturmuştur.(Bozlağan,2011:64)

Kanuni Sultan Süleyman'ın kırk altı yıl süren uzun hükümdarlık dönemi hem diğer devletlerle ilişkiler, seferler ve fetihler yönüyle, hem de iç karışıklıklar ve hanedan içi mücadeleler açısından oldukça hareketli geçmiştir. Dış siyasette aktif ve fetihçi bir politika uygulamıştır. En çok sefere çıkan ve en uzun süre seferde kalan Osmanlı padişahıdır³⁴.

İstanbul'un gelişiminde Kanuni Sultan Süleyman döneminin özel bir yeri vardır. Osmanlı İstanbul'unun zirvesi olarak da nitelenen Kanuni zamanında Baki, Mimar Sinan, Ebusuud Efendi ve Barbaros Hayrettin Paşa gibi şairler, mimarlar, âlimler ve askerler yetişmiştir. Fatih,2.Bayezid ve Yavuz döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetleri, Kanununin zamanında adeta tepe noktasına ulaşmıştır.(Bozlağan,2011:65)

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, İstanbul'da Haseki, şehzade ve Süleymaniye Külliyesi inşa edilerek Haliç silüetine Osmanlı imparatorluğunun damgası vurulmuştur. Liman bölgesinde inşa edilen Rüstem Paşa ve Edirnekapı'nın Haliç tarafına bakan sırtlarında inşa edilen Mihrimah Sultan Külliyesi de bu oluşumu desteklemeye devam etmiştir.(Kurnaz,2013:13-14)

Fatih Sultan Mehmet tarafından başlatılan su tesisleri yapımı Kanuni Sultan Süleyman zamanında daha da geliştirilmiş, şehrin dışında toplanan sular kemerlerle şehre ulaştırılmıştır.(Şener,2009:12) İstanbul'un zamanla artan su ihtiyacını karşılamak amacıyla Kanûnî döneminde Kırkçeşme tesisleri yaptırıldı. Bu tesisler, o döneme kadar inşa edilen tesislerin en güzeli olmuş, mühendislik bakımından Mimar Sinan'ın en önemli yapısı ve hacim yönünden de en büyük eseridir.

Kanuni döneminden itibaren İslam âleminin en büyük kültürel merkezi haline gelen İstanbul, şairleriyle, mimarlarıyla, âlimleriyle, tabiatla uyum içindeki mimari dokusuyla ve anıtsal mabetleriyle göz kamaştırıcı bir dünya şehri niteliğindedeydi. Bütün Şarkın gözü İstanbul'a odaklanmış, bütün zarafetle, ferdi ve içtimai hayatta her türlü hamle etrafa oradan dağılmaya başlamıştır. İstanbul'un ünü Avrupa'ya ve ötesine yayılmış, Batılılar 16.asırdan

³⁴ Bknz:(<https://www.wikitarıh.com/kanuni-sultan-suleyman-ve-donemi/> Erişim Tarihi:(23.10.2019)

itibaren Şarkta dolaşmaya başladıklarında, en göz kamaştırıcı imgeleri İstanbul'dan alıp götürmüşler, onları en çok Osmanlının başkenti etkilemiştir. (Bozlağan,2011:81)

I. Ahmet döneminin mühim farklılıklarından biri padişahın egemen olması geçiş sorununda olmuştur. O zamana kadar rastgele bir nizamı olmayan cülûsta, bu sultandan itibaren “ekberiyet” ve “erşediyet” sözün kıyası hânedanın en büyük bireyinin tahta geçmesi usulü kabul edilmiş, diğer şehzadeler sarayın hususi bir yerinde kafes arkasında tutulmaya başlanmıştır. Bu yasaya uyularak Padişah Ahmet'e I. Mustafa halef olmuştur³⁵. Osmanlı tarihinde en büyük yapılar arasında sayılan ve mimari özellikleri bakımından sanat tarihinde mühim bir yeri olan Sultan Ahmet Camii I.Ahmet tarafından inşa ettirilmiş, kendisi de temel atılırken altın bir kazma ile terleyinceye kadar aracısız çalışmıştır. Bu cami, yanındaki medrese, imaret, tabhâne, dârüşşifâ, mektep ve dükkânları ile tüm bir külliye ortaya çıkarıyordu. I. Ahmet, yıkılmaya yüz tutan Kâbe duvarlarını İstanbul'dan ustalar göndererek onarılmış, Kâbe'nin kapısı üzerindeki kitâbe ile altın oluğu yenilemiş, bundan başka duvarları tutması için saf altın ve gümüşten 16 kuşak yaptırıp Mekke'ye yollamıştır.

Bunlardan başka, İstanbul'da ak mermerden hazırlattığı bir minberi Medine'ye ulaştırarak Mescid-i Nebevî'nin eskiyen minberinin yerine koydurmuştur. Babasının türbesini de yaptıran I. Ahmed'in bugün var olmayan, Üsküdar'da Kavak Sarayı Mescidi ile Beylerbeyi'nde İstavroz Mescidi'ni yaptırdığı bilinmektedir. Ayrıca Eyüp'teki sebilinden başka Alemdar'da, Tophane'de, Tersane'de, Üsküdar Kavak İskelesi'nde ve Haydarpaşa'da yaptırttığı çeşmeler ise bayındırlık etkinlikleri sırasında ortadan kalkmıştır. Döneminde ilk kez tütün ithaline müsaade edilmiş, bunun yanında ülke çapında içkiye yasal engel uygulanmıştır³⁶.

III. Ahmet, bahçeyi ve çiçeği seven bir padişah olduğu için “*şükûfecilik*” denen çiçekçilik onun zamanında bir meslek halini aldı. III. Ahmet'in katıldığı Çırağan âlemleri de bu değerli lalelerle süslü bahçelerde yapıldı³⁷.

1718 yılında Avusturya ile imzalanmış Pasarofça Antlaşması'ndan 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı'na kadar süren döneme “Lale Devri“ denilmektedir. Bu dönemin padişahı III. Ahmet, Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Lale Devri'nde diplomasi,

³⁵Bknz:(<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-i>) Erişim Tarihi:(30.11.2019)

³⁶ Bknz:(<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-i>) Erişim Tarihi:(30.11.2019)

³⁷Bknz:(<https://www.beyzatarih.com/ansiklopedi/iii.-ahmet>) Erişim Tarihi:(23.10.2019)

bilim, sanat ve eğitim alanında yaşanan gelişmelerin yanında; Osmanlı Devleti'nde özellikle başkent İstanbul merkezli olmak üzere eğlence hayatı yaygınlaşmıştır.

İstanbul'a ilk olarak 1776 yılında Fransız diplomat Choiseul Gouffier'in maiyyetinde gelen Fransız mühendis François Kauffer'in, kendisine Gouffier tarafından sipariş edilmiş olan ve 1786 tarihinde tamamladığı İstanbul haritası, İstanbul'un sur içi ve boğazın tamamını kapsayan, detaylı ve doğru biçimde gösteren en erken haritalardan biridir. Pek çok araştırmacı tarafından sıklıkla kullanılan bu haritanın kartografı Kauffer hakkındaki bilgiler ise, III. Selim'in hizmetinde çalıştığı, çeşitli kalelerin inşasında görev aldığı, ancak 1798 Temmuz'unda Fransızların Mısır'ı işgalinin ardından, kendisine ihale edilmesi düşünülen diğer görevlerden vazgeçtiği ve ülkesine gönderildiği (ya da gittiği) ile sınırlıdır. Araştırmacılar, on sekizinci yüzyıla özellikle de son çeyreğine has geliştirdikleri bir refleksle Fransız mühendisi derhal Osmanlı batılılaşması söyleminin içine yerleştiriverirler. Hâlbuki Kauffer ile ilgili arşiv belgeleri, onun Selim'in siyâsî hedeflerine uygun olarak kullanılan aracı kişilerden biri olduğuna işaret etmektedir. (Uğurlu ve Özer,2013:6) Bu dönemde kentsel planlama çalışmalarının ilk örnekleri görülmektedir³⁸.

Diğer taraftan, 1787-1792 arasında yapılan Avusturya ve Rusya savaşları, iki devlet ile çarpışmak zorunda kalan Osmanlıları büyük bir mali krizin içine sürüklemişti.(Karta,2014: 34) İstanbul'a zahire gelmez olmuş, her şeyin fiyatı üç dört kat artmıştır. Sultan III. Selim 26 Mart 1796'da Kanunname-i Hümâyûn yürürlüğe sokmuştur. Buna göre; Devlet malını iflas edenlere ve zalimlere kaptırılmamasına dikkat edilecekti. Ayrıca devlet memurlarının zorla akçe toplamasından memleket harap olmuştur. Beytül-mal-i Müslime'ne ferahlık gelmesi için devlet, on keseden fazla mukataaların geliri ve boş senetleri oldukça bunların devlet hazinesince toplanmasına özen gösterecek, halka ağır vergiler yüklemeyecektir. (Karta, 2014:35)

Sultan II. Mahmut 'un 1826'dan itibaren ki siyaseti, Osmanlı reform çabalarının sonraki seksen yılda tutacağı yönü belirlemişti. Onun siyaseti de sonuçta, tıpkı III. Selim 'in ve büyük rakibi ve esin kaynağı olan Mehmet Ali'nin siyasetleri gibi, modern bir ordunun kurulması yoluyla merkezi devleti güçlendirmeyi amaçlıyordu. Onun bütün reformları, bu amacın araçları olarak yorumlanabilir; yeni bir ordunun kurulması para isterdi, para daha

³⁸Bknz:(<https://www.wikisitesi.com/3-ahmet-donemi-islahatlari-lale-devri.html> Erişim Tarihi:(23.10.2019)

etkin bir vergilendirmeyele sağlanmak zorundaydı ve etkin vergilendirme de ancak modern ve etkin bir merkez ve taşra bürokrasisi sayesinde başarılabilirdi.(Zürhcer,1993: 63-64)

Mahmut'un reformlarının başarısı için fonların temininden sonraki ikinci en önemli koşul, reformları yürütebilecek bir kadronun oluşturulmasıydı. Avrupa'yı Avrupa'nın bilim ve teknolojisini ve bir Avrupa dili bilen Osmanlılara aşırı ihtiyaç vardı.1831'de bir askeri müzik okulu ve 1834'te İstanbul'un Maçka semtinde bir harp okulu kuruldu. Harp okulu da, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerdeki kadrolarının ve İmparatorluğun yerini alacak olan çeşitli ulus devletlerin kadrolarının oluşmasında çok önemli bir rol oynayacaktı. Burada 19.yüzyılın birçok önde gelen Osmanlı devlet adamının meslek yaşamına ilk adımı attıkları' 'Tercüme Odası'' kuruldu. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, İstanbul'da diplomatik işler geleneksel olarak Babıali ile yabancı elçilikler arasındaki temaslar vasıtasıyla yönetile gelmişti. Dil sorunu yüzünden, bütün görüşmeler Divan tercümanı ile çeşitli elçiliklerin tercümanları arasında yürütülüyordu.(Zürhcer,1993:69-70)

1839 İmar Yönetmeliği, İstanbul'a yapılacak geniş yollardan, düzgün iskelelerden, yaya kaldırımından ve ferah açık alanlardan oluşan düzgün sokakların bir ilanı niteliğindeydi. Talimatnamedeki yeni yollar açmak yerine ana hat olması öneren yollar büyük ölçüde, mühim ticaretle ilgili ve yönetsel zonları, Teodosios Surları üstündeki girişlere bağlayan mevcut yolların geçilecek yerini izlemekteydi.(Gül,2013:48)

Talimatnameye göre binalar en çok 3 katlı ya da 15 metre yüksekliğinde olabilirdi. Sokakları genişletebilmek ve sistemli bir sokak dokusu için yeterli alan açabilmek amacıyla tasarlanan bir diğer uygulamada istimlakti. Talimatname'nin getirdiği koşullara uymayan çeşmeler ve öteki yapılar daha müsait yerlere taşınabilecekti.1839 Yönetmeliği büyük Camilerin çevresinde halka açık yerler oluşturulmasını da teklif etmekteydi. En mühimi de, bu çalışmaların yürütülebilmesi için İstanbul'un haritasının çıkartılması ve planının yapılması gerekiyordu.(Gül,2013:49)

1853 -56 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere ile ittifak yapmıştı. Savaşın ardından Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki güç dengesini korumak amacıyla 1814- 15'teki Viyana Kongresi'nde (Büyük Britanya, Prusya, Avusturya ve Rusya) tarafından kurulan Avrupa uyumuna da dâhil olmuştu. Kırım Savaşı'na İstanbul üzerindeki ilk etkisi kent nüfusu ile İngiliz ve Fransız birlikleri arasında doğrudan irtibat kurulması fırsatının doğmasıydı. Kırım Savaşı sürecinde Avrupalı askerler 1854'te İstanbul'a gelişlerinin ardından, Rus ordusu ile savaşmak için Sivastopol

diğer cepheleri gönderilmeden önce kentin çeşitli yerlerinde kışlalar kurmuşlardı. Bu kışlalar ile beraber Fatih ve Üsküdar'da İngiliz ve Fransızlara hizmet veren askeri hastanelerin tesisi İstanbul halkına Avrupa kültürünü doğrudan tanımlarına imkân veren önemli bir fırsat sunmaktaydı.(Gül,2009: 60)

Kırım Savaşı'na İstanbul'un sosyo-kültürel coğrafyası üzerindeki bir başka etkisi de sur içi ile Galata-Pera bölgesi arasındaki ayrımı daha da keskinleştirmesiydi. Bu dönemde şehrin iki merkezi arasındaki tezat daha da görünür hale gelmişti.1882'deki nüfus sayımına göre yaklaşık 220 bin kişi, yani kent nüfusunun çeyreği, Galata'da yaşıyordu, bu da Galata'yı Fatih'ten sonra İstanbul'un en kalabalık ikinci bölgesi yapıyordu.(Gül,2009:61) Tekeli'ye göre ise nüfus dinamiklerinin modernleşmeyle güçlü alakası vardır. Nüfustaki farklılaşma ve geçiş dönemlerini bu modernleşme süreciyle izah etmekte yarar vardır. Osmanlı imparatorluğu, ulus devletlere doğru evrilirken aynı zamanda modernleşme sürecindedir ve imparatorluk parçalanırken ya da "Balkanlaşırken" beraberinde getirdiği yoğun göç, İstanbul'un nüfus dinamiğinin temel belirleyicisi olmuştur.4 İkinci dinamik ise nüfus kompozisyonundaki değişmelerdir. Nüfusun dinî ve etnik yapısı, yaş ve cinsiyete göre dağılımı değişmiştir.(Koç,2010:173-174)

Bütün politik ve sosyal şartlar İstanbul'un yönetsel tarihinde bir dönüm noktası vasfında olan Fransız *prefecture de la ville* biçiminde bir Şehremaneti'nin (Belediye) 1855 senesinde kurulmasını sağladı. Şehremaneti'nin bünyesinde Sultan aracılığıyla atanmış Şehreminliği (Belediye Başkanı) makamı, 2 yardımcının yanı sıra toplumun değişik kesimlerinden ve loncalardan seçilmiş toplam on iki mümessilden oluşan bir kent meclisinden oluşuyordu. Şehremaneti'nin görevleri; vergileri düzenlemek ve toplamak, bozulan yollarını tamir etmek, yol yapmak, şehrin temizliğini ve genel iyileştirmeyi sağlamaktı. Şehremanetine devredilen işler Yeniçeri Ocağı'nın feshedilmesinden hemen sonra II. Mahmut tarafından kurulan Meclis-i Vala-i Ahkam-i Adliye tarafından kontrol edilecekti.(Gül,2013:63)

Tanzimat ıslahatlarının ana teması olan idari merkezileşme, ancak Abdülhamit döneminde İmparatorluktaki haberleşme araçlarındaki çarpıcı gelişme sayesinde gerçekleştirebilmişti. Bu araçların en önemlisi telgraftı. İstanbul'u Avrupa sistemine bağlayan ilk telgraf hatları, Kırım Savaşı sırasında döşenmişti. Ondan sonra telgraf ağı hızla yayılmış ve Abdülhamit döneminde her taşra kentine ulaşmış, böylece merkezi hükümete ilk kez taşradaki memurlarıyla haberleşme ve onları denetleme olanağını sağlamıştı. Ortaya usta bir telgraf ordusu çıkmıştı.(Zürhcer,1993:117-118)

İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan ilk uluslararası demiryolu hattı da yine bu dönemde hizmet vermeye başladı. Avrupa'ya giden demiryolu İstanbul'dan çıkıp farklı noktalarda kentin güney surlarını delerek Marmara Denizi kıyısını takip ediyordu. Gar, Sarayburnu'nun batısında yer alan tarihi kentin ticaret merkezi konumundaki Sirkeci'de kurulduğundan demiryolu, Topkapı Sarayı'nın bahçelerinin içerisinden geçmek durumundaydı. Bu tartışmalı mesele Sultan Abdülaziz'in "İstanbul'a demiryolu gelsin de, isterse sırtımdan geçsin", sözünden sonra karara bağlandı. Demiryolları yapımının temel amacı gittikçe artan uluslararası ticareti ve ticari faaliyetleri kolaylaştırmak için İstanbul'u Anadolu'ya ve Avrupa'ya bağlamak olsa da, hem Avrupa hem Asya kıyılarındaki demiryolları kısa bir süre sonra şehrin dış kısımlarını merkeze bağlayan banliyö trenlerine de hizmet vermeye başladı.(Gül,2009:75)

23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanun-ı Esasi, ilk anayasamız olarak tarihteki yerini almış ve siyasi hayatta ilk defa anayasa ile kurulan parlamentolu bir dönem başlamıştır³⁹. 1876 Kanun-ı Esasi de devletin başlıca organlarını ve bunların yetkilerin belirleyen maddeler olmasına karşın kuvvetler birliği veya kuvvetler ayrılığı sistemine dair herhangi bir açıklama yoktur. Kanun-ı Esasiye göre Osmanlı Devleti bölünmez bir bütündür (madde 1).Başkenti İstanbul'dur.(madde 2). Padişahlık ve Hilafet hakkı Osmanlı Hanedanına aittir (madde 3-4). Devletin resim dini İslam'dır (madde 11). Böylece Anayasa ile Devletin monarşik ve teokratik yapısı resmi ve hukuksal bir niteliğe kavuşmuş olmaktadır. Anayasanın 7. Maddesinde padişahın yetkileri sayılmaktadır. Buna göre vezirleri tayin ve azline, memuriyet unvan ve nişanların verilmesini, yabancı devletlerle anlaşma yapılmasına, seferberlik ve savaş ilanına parlamentonun toplanmasına ve dağılmasına, orduda başkomutanlık görevi, kamu idaresi için gerekte düzenlemelerin yapılmasına, cezaların hafifletilmesine ve kaldırılmasına yetkili kılınmıştır.(Çiçek,2005:24-25)

I. Meşrutiyet Anayasası olarak bilinen 1876 Anayasası'nda (Kanûn-i Esasî) il yönetimi ile ilgili konuların yer aldığı görülmektedir. Batılı anlamda ilk Osmanlı Anayasası olan bu önemli hukukî metin il yönetiminde yetki genişliği esasını getiriyordu. Anayasaya yetki genişliği ve görevlerin ayırımı biçiminde giren bu yönetim esası, valilerin yetkilerini genişletiyor, yerinden yönetim anlayışını önceliyor, yerel otoriter güçlerin etkisini artırıyordu.

³⁹Bknz:(<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx> Erişim Tarihi:(24.10.2019)

Görev ayırımı kavramıyla da aslında “âdem-i merkeziyet” 9 ilkesi anlatılmak isteniyordu. (Çelik,1996: 89)

Anayasa kuvvetler ayırımı ve “âdem-i merkeziyet ”temeli üzerine yeni bir taşra yönetimi ve yerel yönetim anlayışı getirmesi bakımından yönetim tarihinin temel belgelerinden biri olmuştur. II. Meşrutiyet’e kadar yasal çerçevede yetki genişliği gibi bazı kavramlar adı altında âdem-i merkeziyetçi taşra yönetimi gündeme getirilmişse de uygulamada merkeziyetçi bir il yönetimi ve merkez-taşra ilişkisi varlığını korumuştur.(Parlak, 2015 :2-3)

II.Abdülhamid döneminde meydana gelen mühim hadiselerden biri de İstanbul’a yeni bir belediye düzeninin getirilmesiydi.1877’de Osmanlı Parlamentosu’na belediyecilikle alakalı Dersaadet Belediye Kanunu adlı iki yasa takrihi sunuldu. İmparatorluğun öteki zonları temsil eden parlamento üyelerinden gelen zorlu eleştirilere rağmen, İstanbul için getirilen bu hususi belediye yönetmeliği, İstanbul’un evvelden var olan imtiyazlı pozisyonunu yeni hukuk düzeniyle resmi duruma girmekte. Paris’in belediye biçimine benzeyen 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu İstanbul’u 20 mıntıkaya bölüyordu. Yeni yönetmelik, 6. Daire Belediyesi’nin elinde kalan birkaç ayrıcalığını da kaldırmıştı. Tüm iyimser yaklaşımlara karşın, bu yeni belediye biçimini uygulamak çok zordu. Hükümet daha evvel 1868’de, 14 mıntıkalı bir belediye uygulamayı denemiş, fakat başarısız olmuştu. Zonların sayısını çoğaltmak, son zamanlarda büyük finansal problemlerle boğuşan hükümet için işleri daha da mudil hale getirmişti.(Gül,2013:79)

İlk defa “tahrîr-i nüfûs” teşkilâtı kurularak, memlekette insan gücü ve mal varlığının istatistikî bir şekilde her yıl sistemli olarak tespitine çalışıldı. Hicaz ve Basra’ya kadar telgraf hatları çekildi. Abdülaziz döneminde “memleket ve menâfi sandıkları” adıyla bazı kredi müesseseleri kurulmuştu. Bunlar 1883’te Menâfi Sandıkları, 15 Ağustos 1888’de de Ziraat Bankası adını aldı. Abdülhamid döneminde bu bankanın teşkilâtı genişletildi, çeşitli yerlerde şubeleri açılarak çiftçiler desteklendi. Feshâne ve Hereke fabrikaları genişletildi; Yıldız Çini Fabrikasının açılışı yapıldı⁴⁰.

Abdülhamid yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu tarım, demiryolları ve madenler ile ilgili önemli altyapı projelerine girişti. Tüm bu projeler Osmanlı’nın dünya piyasalarıyla

⁴⁰Bknz:(<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii> Erişim Tarihi:(24.10.2019)

bütünleşmesine daha fazla katkıda bulundu. Telgrafı ağı genişletildi ve İstanbul, İmparatorluğun her bir köşesine yeni telgraf hatları ile bağlandı. İstanbul ilk önce 1892’de Ankara’ya, daha sonra 1894’te de Konya’ya bağlandı. (Gül,2009:77)

Abdülhamid’in uluslararası arenadaki siyaseti 1871’de yaşanan kendi içindeki birleşmenin ardından Avrupa’da yükselen emperyalist güç olan Almanya ile yakınlaşmasına neden oldu. Müslüman sömürgeleri olmayan tek Avrupalı ülkenin lideri II. Kayser Wilhelm 1889 ve 1898’de İstanbul’u ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli bölgelerini ziyaret etti. Bu ziyaretlerin anısına Almanya’da bir çeşme yapıldı ve ardından İstanbul’a yollandı. Alman Çeşmesi olarak anılan bu çeşme parçaları birleştirilerek Sultanahmet Meydanı’na kuruldu.(Gül,2009:78)

Bir türlü gerçekleşmeyen pek çok köprü projesinin yanı sıra, Abdülhamit döneminin en dikkate değer önerilerinden biri de Osmanlı başkentinin Avrupa’nın kentsel planlama ilkelerine göre yeniden düzenlenmesiydi. Elçi 1901’de, Joseph Antoine Bouvard’a İstanbul için bir mimari plan hazırlanması işini teklif etti. Bouvard o zaman, Paris Mimari Dairesi’nin genel müfettişliği ve 1900 tarihli Üiversal Sergi’deki Mimari Departmanın başkanlığı gibi çeşitli konumlarda görev yapıyor orada bu görev yapıyordu. İlk defa Avrupalı bir mimar İstanbul için bütüncül bir imar planı hazırlamak üzere davet edilmişti. Fakat Bouvard ne İstanbul'a geldi ne de bir proje hazırladı. Bunun yerine, yalnızca İstanbul'un fotoğrafları üzerinden bir takım farazi tasarımlar ortaya koydu. Bu tasarımlar Hipodrom, Beyazıt Meydanı, Yeni Camii etrafı ve Galata Köprüsü gibi önemli mekanları kapsıyordu.(Gül,2009:85)

II. Abdülhâmid Devri’nde, hâmilik sisteminin sanat ortamına çeşitli katkıları olmuştur. Örneğin, hâminin gözetiminde çalışan bir sanatçı, efendisine duyduğu sorumluluk gereği eserlerinde titiz ve üretken olabiliyor, bu sayede daima daha iyisini yapma gayreti güdüyor. Bu noktada sanatçıyı yönlendirerek, motive ederek sanat eserini ortaya çıkarmasına vesile olan padişah aslında sanatsal olarak da bu eserlere katkı sağlamaktaydı. II. Abdülhamid Devri’nde başta Tamirhane-i Hümayûn olmak üzere Yıldız Sarayı’nda çalışan sanatçılar, padişahın yakın ilgisiyle önemli eserler verme yarışına girmişlerdir.(Yüksel,2017:266)

Lyon Belediyesinden İstanbul’a gelen mühendis Andre Auric, bu zamanın bir başka mühim ismiydi. Auric 1910’da ,üç seneliğine İstanbul Belediyesi Altyapı Dairesi’nin başına getirildi ve ‘İstanbul Yol Hizmetleri Müdür’ü ünvanını aldı. Fransız mühendisin sorumluluk

sahası oldukça genişti, yol planlaması, rıhtımlar, su kanalları, köprüler, elektrik, su işleri, gaz ve iletişim yöntemleri gibi kamu hizmetlerinin düzenlenmesi, gözetimi ve kontrolü onun işiydi.(Gül,2013:91)

Auric'in önerdiği yol ağı 1839 talimatnamedeki ağa benziyordu. Auric'in denize koştur iki bulvarı, Eyüp ve Yedikule'de yapılacak iki geniş meydan ile Sarayburnu'nda sona eriyordu. Bunlara ilave olarak, plan Aksaray'la Teodosios Surları üstündeki Silivrikapı, Mevlevihane Kapısı, Topkapı ve Edirnekapı arasında yeni anayolların yapılmasını da öneriyordu.(Gül,2013:92)

Auric'in teklifleri hiçbir zaman bazı umumi planlama prensiplerinden öteye gitmemiş olsa da, İstanbul'un totaliter bir perspektif ile ele alan ilk mühim proje taslağıydı ve bu proje işin içine altyapı çalışmalarını da dahil ederek bedii tasaların ötesine geçmişti.(Gül,2013:93) Auric'in İstanbul'a bıraktığı en mühim mirasın 23 Temmuz 1911 tarihinde çıkan büyük yangından sonra Aksaray'ın yeniden düzenlenmesi olduğu söylenebilir. Yenikapı ve Aksaray arasında, sonradan çağdaş İstanbul'da trafiğin aktığı en büyük izlenen yolun bir modülü haline gelen,50 metre genişliğindeki bulvarın yapılması, diğer geniş aksiyel yolların yapımı ve Aksaray ile Beyazıt arasındaki geniş ana yol, Auric'in planına göre tatbik edilen projelerdi.(Gül,2013:94)

Osmanlı İstanbul'unun çağdaşlaşmasında mühim bir rol oynayan belki de son etkili isim 1912-14 ve 1919-20 seneleri arasında iki kez belediye başkanlığı yapmış Cemil Paşay'dı.Cemil Paşa'nın zamanında İstanbul'da pek çok esas kamu hizmeti yerine getirilmişti.(Gül,2013:94).Temizlik koşullarının iyileştirilmesi, ticari faaliyetlerin bir düzene sokulması ,yeni parkların inşası ,sokakların ıslahı ,itfaiye hizmetlerinin iyileştirilmesi ve umumi olarak kentin altyapısını iyileştiren daha pek çok çalışma, bu zamanda gerçekleştirilen mühim işler arasındaydı. Cemil Paşa'nın Sultan'ın, hanedan ailesinin ve yüksek dereceli memurların kişisel doktoru olması ona yapılacak işler içinde lüzumlu müsaadeleri alması için daha evvel yaşanmamış bir imkân yaratmaktaydı. Misalen, Topkapı Sarayı'nın bahçesi içinde tasarlanan Gülhane Parkı'nın yapılması sadece Cemil Paşa'nın Sultan'la arasındaki kişisel yakınlığı kullanabilmesiyle imkan bulunmuştu.(Gül,2013:95)

II. Abdülhamit'e ve siyasi yapısına açık ve sert muhalefet, yurt dışına bir şekilde giden veya gitmek zorunda kalan ve siyasi özellikler taşıyan yapılardan çıkmıştır. Yurt dışındaki bu tür siyasi yapıların bir teşekkül hâlinde toplanmasını, yurt içinde Askeri Tıbbiye Mektebi'nde

1889 yılında gizlice örgütlenen ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti gerçekleştirecektir⁴¹.

Toplamda 14 yıllık bir parlamenter meclis düzenine geçen Osmanlı Devleti, bu süreçte Balkan savaşlarını atlattı ve I. Dünya Savaşına kadar uzanacak bir parçalanma sürecini yaşamıştır. 24 Temmuz 1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte II. Abdülhamit Han tahtta kalmaya devam etmiştir⁴².

31 Mart olayı nedenlerinden; 1. Meşrutiyetçi hareketin en güçlü kanadı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı tam olarak geçiremeyerek dolaylı bir denetim kurması, siyasi istikrarsızlığa yol açmış, halk arasında da yaygın çalkantılar doğurmuştu. İstanbul'daki bu olay, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi olan Selanik'te duyulunca, Hareket Ordusu adı verilen bir kuvveti İstanbul'a gönderdi. Ordunun Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, Kurmay Başkanı ise Mustafa Kemal'di. II. Abdülhamit tahttan indirilerek V. Mehmet Reşat tahta çıkarıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti baskı yoluna gitti ve ülke yönetiminde tam olarak söz sahibi oldu. İç politikada Türkçülüğe önem verildi. Ülkedeki karışıklıklardan yararlanan Ermeniler birçok yerde isyan çıkardı⁴³.

II. Meşrutiyet ve 31 Mart Olayları'nın başkahramanı olan İttihat ve Terakki Partisi Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa tarafından yönlendirilmekteydi. İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı Trablusgarp, I. ve II. Balkan Savaşları'nın ardından Alman hayranlığı nedeniyle I. Dünya Harbine girmişti⁴⁴.

ITC İstanbul'dan sürülmüştü ama taşradaki, özellikle de Makedonya'daki konumunu korumuş ve derhal karşı tedbirler almaya başlamıştı. Taşra kentlerindeki halk gösterileri düzenlenmiş ve meclisi ve sarayı telgraf yağmuruna tutmuştu. Halk anayasanın tehlikede olduğuna inandırmak suretiyle, bilhassa Makedonya'da propaganda savaşını kolaylıkla kazanmıştı.(Zürhcher,1993:145)

⁴¹Bknz:(https://auzefalmsstorage.blob.core.windows.net/auzefcontent/ders1/ikinci_mesrutiyet_donemitarhi/1/index.html)
Erişim Tarihi:(25.10.2019)

⁴²Bknz:(<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/31-mart-vakasi-1415>) Erişim Tarihi:(25.10.2019)

⁴³ Bknz:(<https://docplayer.biz.tr/117000040-En-uzun-yuzyil-ii-abdulhamit-donemi-siyasi-olaylari.html>)
Erişim Tarihi:(25.10.2019)

⁴⁴Bknz:(<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/31-mart-vakasi-1415>)Erişim Tarihi: (25.10.2019)

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti birçok cephede zafer kazanmasına rağmen müttefikleri nedeniyle mağlup oldu. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri'ne ait 55 parçalık donanma 13 Kasım 1918'de Haydarpaşa açıklarına demirledi ve böylece İstanbul'un işgali başladı. Ama Londra Konferansı'nda kararlaştırılmaya kadar, kıyıya asker çıkarılacak şehir topyekün işgal edilmedi. Padişah tarafından 1918 yılında feshedilen Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920'de yeniden toplandı ve 28 Ocak'ta Misak-ı Milli'yi kabul etti. 4 Mart 1920'de Londra Konferansı'nda İstanbul'un işgali kararlaştırıldı.

Sabah erken saatlerde bir İngiliz birliği Şehzadebaşı'ndaki karargâhı basarak askerlerin üzerine yayılım ateşi açtı. Öğleden sonra ise İngilizler Meclis-i Mebusan'ı bastılar. 11 Nisan'da kapatıldı ve 150 kadar siyasi şahsiyet Malta'ya sürgün edildi. 16 Kasım'da son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdeddin İstanbul'dan ayrıldı. 4 Kasım 1923'te ise işgal kuvvetleri İstanbul'u tamamen terk etti. Böylece Latin işgalinden sonraki Avrupalıların İstanbul'u ikinci işgali de sona erdi⁴⁵.

⁴⁵ Bknz:(<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/dosyalar/bolumler/isgal-ve-mutareke-yillari/3/52>)

Erişim Tarihi:(26.10.2019)

III. BÖLÜM

1923-1950 YILLARI ARASI İSTANBUL'UN GELİŞİM SÜREÇLERİ

Şehir kimliğinin şekillenmesinde ve tarifinde sosyal, tarihi, kültürel, dini ve iktisadi bileşenler, popülasyon mühim bir parametreyi oluşturmaktadır. Kentin kurtuluşunun ve işgalin sona ermesinin coşkulu kutlamalarının sonrasında İstanbul için daha sönük ve sessiz bir zaman başlar. Başkentin Ankara'ya taşınmasıyla birlikte İstanbul, kente asırlar süresince damgasını vuran bir itibar ögesinden de öte, mühim bir fonksiyonel uzvunu yitirmiştir, bürokrasi de Ankara'ya taşınır. Millî Mimari üslubunda işyerleri ve konutlarını, Ankara örneklerine benzeri modernist villa, apartman ve kamu yapıları takip etmeye başlar. Dönem 1930'lardır ve şehri tekrar canlanmaya başlamıştır. Yeni bürokratlar da İstanbul'daki yazlıklarını sık sık kullanmaya başlar. Daha da mühimi kentin ekonomide esen liberal rüzgârların tesiriyle ticari canlılığa yeniden kavuşmasıdır⁴⁶.

Politik yönden Cumhuriyet her ne kadar ülkenin kurumsal yapısını etkilemek bakımından belirleyici bir konuma sahip olsa da ve giderek İstanbul açısından bu, 1600 yıllık başkentlilik statüsünün sona ermesini belirleyici bir önem taşısa, şehirlerin ve giderek toplumların yaşamlarını politik olgular ve onların kronolojik ifadeleriyle tanımlamak mümkün olmadığından, İstanbul'un 20. asırdaki büyük yapısal değişmelerini de dönemsel tanımlarla ifade etmek için daha bağlamsal açıklamalar gerekmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında 50'li senelerle somutlaşan ortam şartları, İstanbul'un kentsel gerçekliği açısından bu tür konjoktürel dönemecin ve gerek fizik yer, gerek şehrin hayati boyutları yönünden bir çeşit kırılmanın belirleyicisidir⁴⁷.

Geçmişten beri, ülkenin en çok göç veren doğu yarısı, daha çok bölge içi denebilecek nüfus hareketlerine maruz kalmıştır. Bu safhada, İstanbul gibi ülkenin batısında yer alan büyük şehirler de, alt sınıflardan ya da düşük gelir kümelerinden çok, orta sınıflar diyebileceğimiz toplum kesimlerinin muhaceretine sahne olmuştur.(Parin ve Yıldız,2010:203)

⁴⁶ Bknz:(<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/yazilar/cumhuriyet-donemi-istanbul-u-3/45/1>Erişim Tarihi:(30.11.2019)

⁴⁷Bknz: (<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/> (Dünya Kenti İstanbul / Habitat II / Atilla Yücel / 1996/S: 189-195)

3.1. 1923-1938 Arası İstanbul'un Gelişim Süreçleri

1923'te Ankara'nın başkent olmasıyla köklü başkentlik özelliğini yitiren İstanbul, 4. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar on dört yüzyıl süresince koruduğu her alanda faal bir ‘dünya kenti’ olma özelliğini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra cumhuriyet tarihiyle birlikte yine kazanmaya başlamış, günümüzde Orta Doğu ve Avrupa'nın en mühim merkezleri arasında yerini almıştır. Atatürk dönemi iç politikası devrimleri ve yapılan yenilikleri kapsar.

Cumhuriyetin İlanı, milletin yönetilme şeklinin belirlenmiş olduğu, Atatürk'ün siyasi devrimlerinden bir tanesidir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı ile millî egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurulmuştu. 29 Ekim'de Anayasanın ilgili maddeleri değiştirilerek, ülkenin yönetim şekli cumhuriyet olarak belirlenmiştir. 1923-1929 yılları arasında Teşvik-i sanayi Politikası uygulanmışsa da dünyada yaşanan iktisadi bunalım sebebiyle beklenen ölçüde faydalı olamamıştır. Bunun neticesinde 1932 senesinde hükümet devletin üretime yönelen esas yatırımları gerçekleştirmesini üstlenmesine karar vermiştir⁴⁸.

Ayrıca Prost, tarihi İstanbul için yeni yolların açılışı, yeni donanımların, gerekirse yeni semtlerin oluşturulmasıyla büyük bir dönüşümü öngörmüştür. Kentsel dokulara kararlı bir şekilde, anıtlara ise saygıyla müdahale etmeyi düşünmüş ve asıl zorlu iddiası da bu olmuştur. Prost için, şüphesiz tarihi bir şehirdir İstanbul, ama bir o kadar da Avrupa şehridir⁴⁹.

3.1.1. Siyasal ve Yönetimsel Açısından İstanbul'un Gelişimi

Milli mücadele döneminde otorite olduklarını savunan “İstanbul Hükümeti ve Ankara'da kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)” arasındaki gerginlik, İstanbul Hükümeti Sadrazamının İtilaf devletleri ile yapılacak olan barış görüşmelerine her iki tarafında beraber gitmesini istemesi neticesinde zirveye derecesine çıkmıştır. İstanbul hükümetinin bu girişimi TBMM'nin radikal bir kararı ile yanıtlanmış; 1 Kasım 1922 günü saltanat kaldırılmıştır.(Koçak,1995:95-156)

⁴⁸ Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye_siyasi_tarihi) Erişim Tarihi:(26.10.2019)

⁴⁹Bknz:(https://www.google.com.tr/search?source=hp&ei=YX_bXZ3MNYjPrgTMh76oDA&q=prostun+kentsel+%C3%B6nmei&oq=prostun+kentsel+%C3%B6nmei&gs_l=psy) Erişim Tarihi:(26.10.2019)

Bütün İslam âlemi için sembolik bir lider (halife) vazifeside üstlenmiş olan Osmanlı Hükümdarı bu durumdan sonra oterite değildi. Halifeliğin ortadan kaldırılması ile beraber İstanbul, İstanbul Müslüman âlemi için sıradan özel anlamı olmayan bir şehir haline geldi. İslami aydınlar bu şehre artık kültürel ve politik bir Mekke olarak bakmaktan vazgeçeceklerdi. (Bozlağan,2013:15) Saltanatın kaldırılması bu mücadeleyi sonlandırmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen beş yılda yaşanan siyasi kargaşa İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularının ülkeyi işgaline karşı başarılı bir mücadele, yürütülen milli mücadele hareketinin kesin zaferiyle sonuçlandı. Mücadele, ilk olarak Çanakkale Cephesi'nde öne çıkan, sonra da modern Türkiye Cumhuriyetini kuran ünlü Osmanlı subayı Mustafa Kemal'in önderliğinde gerçekleşmişti. Türkiye'nin bağımsızlığı 24 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşması'nda tanındı. (Gül,2009:96)

İmzalanan Lozan Barış Antlaşması gereğince de düşman askerleri altı hafta sonra İstanbul'dan ayrılacaklardı. 4 Ekim 1923 günü düzenlenen bir törenle Türk Bayrağı'nı selamlayarak şehirden ayrıldılar. 5 Ekim 1923'te şehrin Anadolu yakasına gelen Türk Ordusu, 6 Ekim 1923 günü coşkun bir bayram havası içinde, sevinç gözyaşları arasında ve çiçek yağmuru altında İstanbul'a girdi. Böylece 5 yıl kan ağlayan güzel İstanbul kurtulmuş oldu⁵⁰.

Mustafa Kemal ve yönetiminin aldığı bir başka önemli karar 13 Ekim 1923'te Ankara'yı Türkiye'nin yeni başkenti ilan etmektir. Bu karar, Kurtuluş Savaşı esnasında İstanbul düşman işgali altında olduğu için her şeyden önce stratejik bir tercihtir. Aslında imparatorluğun, başkentini bir Anadolu kentine taşıma fikri 1910'ların başlarında ortaya çıkmıştı. Balkan Savaşları ve İmparatorluğun Avrupa orduları tarafından yenilgiyle uğratılmasının ardından, Osmanlı Hükümeti başkentini Orta Anadolu'ya taşımaya ciddi olarak düşünmüştü. Bu iş için hepsi de önemli bölgesel merkezler olan Konya, Kayseri ve Kütahya önerildi, fakat Ankara, ilginç bir şekilde o zamanlar kimsenin aklına gelmedi.(Gül,2009:110)

Bu dönemde İstanbul'daki eski görevliler ve matbuatının üyelerinin bir kısmı İstanbul'da yaşamayı sürdürmüş, her şeyin yeniden İstanbul'a dönmesini ve devletin İstanbul'dan yönetilmesini savunmuşlardır. İstanbul'un Ankara'ya karşı bu tavrı, Ankara'da büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. (Öngider,2003:65-66)

⁵⁰Bknz:(<http://www.sabah.com.tr/galeri/aktuel/istanbulun-kurtulusu>) Erişim Tarihi(27.10.2019)

Bernard Lewis'e göre, İstanbul "geçmişle çok sıkı bağları olan" bir şehirken, yeni başkent "vuku bulan değişiklikleri simgeliyor ve vurguluyordu." Sıfırdan başkent olarak inşa edilmiş diğer tüm şehirler gibi Ankara'da yeni rejimin başarısını ve dinamizmini sergileyeceği bir vitrindi. Kemalistlere göre, "Ankara geleceğin, İstanbul ise geçmişin kentiydi". İstanbul imparatorluk ve hanedan geleneklerinin özelliklerini sergiliyordu ve kozmopolit bir karaktere sahipti. Çıkmaz sokakları, dolambaçlı sokak dokusu ve ahşap binaların fiziksel ve toplumsal yozlaşmanın, eski Osmanlı sisteminin köhneliğinin simgeleri idi. Ankara ise, modern binaları, geniş bulvarları, parkları ve en önemlisi minaresiz silüetiyle, yeni Türk ulusunun modern ve laik merkezi olarak görülüyordu. (Gül,2009:111)

Mustafa Kemal'in Wieber Neue Freie Presse muhabirine 22 Eylül 1923'te verdiği ve Türkçe bir özeti ilk defa İdam gazetesinde yayımlanan demeçte, muhabirin sorusu üzerine ilk defa "cumhuriyet" kelimesini açıkça ortaya atması ülkede ve yurtdışında büyük yankı uyandırdı⁵¹.

Mustafa Kemal, seçilmiş bir cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı tarafından atanmış bir başvekili ve de bir kabine sistemi olan bir cumhuriyet ilan edilmesi teklifini sundu. Meclisteki çoğunluk bu teklifleri kabul etti ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve ilk başvekili İsmet İnönü idi. (Zürcher,1993:243)

Bu dönemde, eski rejim yandaşlarının merkezi olarak görülen İstanbul yeni hükümet tarafından siyaseten ihmal edilmekteydi. İstanbul basınından durmaksızın gelen tepkiler, özellikle de Hilafet'in korunmasını savunan talepler, yeni sisteme karşı tehdit olarak algılanıyordu. Bu siyasi tavır boyutlarının ilginç bir göstergesi de Atatürk'ün önceki yıllarda bütün Anadolu'yu dolaşıp hatta Boğaz'dan geçtiği hâlde 1927'ye kadar İstanbul'a gitmemesiydi. Anlatanın yeni başkent ilan edilmesi İstanbul'da pek hoş karşılanmadı. Bu karar sadece kentte yaşayanların duygularını incitmekle kalmadı,1930'lardaki büyük buhran sonucunda kenti sarsan ekonomik krizi de derinleştirdi. Başkent Ankara'ya taşınması şehirde yaşayan on binlerce bürokratin ve memurun işsiz kalması anlamına geliyordu.(Gül,2009:114)

⁵¹Bknz:(29 Ekim Cumhuriyet Bayramı; Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?https://indigodergisi.com/2017/10/29-ekim-cumhuriyet-bayrami/) Erişim Tarihi:(27.10.2019)

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki görüşmelerden sonra, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Tamamı 24 maddeden oluşan ve kısa bir metin olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunundaki eksiklikler, yeni kabul edilen bu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile giderilmiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulünde ilk kez üçte iki nitelikli çoğunluk ilkesi uygulanmış ve milletin tek temsilcisi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme güçlerinin sahibi olarak kabul edilmiştir⁵².

1924 Anayasasına göre bütün iktidar, ulusun egemenlik idaresinin tek meşru temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde idi.(Zürhcer.1993:258) 1924 Anayasası'nın uygulandığı dönemde uzun bir süre, tek partiden kurulu bir parlamento olmuştur. 1924 Anayasası, her hangi bir değişikliğe uğramadan hem tek parti, hem çok partili dönemde uygulanmış bir Anayasadır. Duverger'in ifadesi ile *"Partinin tekliği, milletin eğitimi için zorunlu bir geçiş olarak kabul ediliyordu"*.(Dinçkol,2015:344)

1924 tarihli ve 417 sayılı kanunla da şehrin adı "Ankara Şehremaneti"ne çevrilmiştir. Bu düzenleme ile Cumhuriyet yönetimi de, başkent belediye yönetiminin diğer belediyelerden ayrılması ve ayrı kanunla düzenlenmesi prensibine devam etmiştir. Ankara Şehremaneti bir dairenden ibarettir. Şehremini, İçişleri Bakanı tarafından atanıp, İstanbul Şehreminini yetki ve görevlerine sahiptir. Şehreminin başkanlığında, fenni işler, sağlık, hesap, sözleşme hukuk müdürlerinden oluşan bir emanet encümeni(Genel kurulu) bulunur. Bu kurul vilayet belediye meclislerinin görev ve yetkilerine sahiptir. Yine bu dönem içerisinde,423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu ve 486 sayılı Belediye Cezalarına İlişkin Kanun çıkartılmıştır. Ayrıca, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 85.maddesinde de belediyelerden bahsedilmektedir⁵³.

1930 tarihinde yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu, Cumhuriyet döneminin başlarından 80'lere kadar İstanbul'u en fazla etkileyen kanuni düzenlemelerden biri olmuştur. Bu kanun Dersaadet Teşkilat-I Belediye Hakkındaki Kanun-u Muvakkati

⁵²Bknz:(<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx> Teşkilat-ı Esasiye Kanunu-TBMM Anayasa İnternet Sitesi) (Erişim Tarihi: 28.10.2019)

⁵³Bknz:(Belediyenin Tarihçesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi <https://www.ibb.istanbul/SitePage/Index/102>) (Erişim Tarihi:28.10.2019)

yürürlükten kaldırarak, bazı istisnai durumlar haricinde bütün belediyeleri aynı statüye tabi tutulmuştur. Kanun, İstanbul’u on belediye şubesine ayırmış, belediye başkanlığı ile valilik makamı birleştirilmiş, valiler belediye başkanlığı görevini, kaymakamlar ise şube müdürlüğü görevini 1958 yılına kadar yürütmüştür. Belediye başkanının meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçilerek belirlendiği “başkanlık seçim usulü”, 1963 yılında değiştirilerek başkanın tek dereceli seçimle doğrudan halk tarafından göreve getirilmesi usulü getirilmiştir.(Bozlağan,2013:127) Bu dönemde İETT İstanbul Belediyesine devredilmiş, ulaşım İstanbul Belediyesinin kontrolüne ve idaresine geçmiştir.⁵⁴ İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel Şirketlerinin satın alınmasına dair mukavelenamelerin tasdiki hakkındaki kanunlarla bu kanunlara bağlı mukavelenameler mucibince Hükümete intikal eden haklar ve vecibeler ve bilcümle tesisat ve mezkûr kanunlarla vücuda getirilmiş olan teşekküller bütün hak, salahiyet ve vecibeleriyle İstanbul Belediyesine devredilmiştir. Ayrıca bu kanunla İstanbul Belediyesine devrolunan idareler "İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü" adı ile kurulacak hükmi şahsiyeti haiz ve İstanbul Belediye Reisliğine bağlı bir Umum Müdürlük tarafından idare olunacağı belirtilmiştir⁵⁵.

Cumhuriyet ilan edildiğinde İstanbul’da yerel yönetici olarak Haydar Bey (Yuluğ) görev yapıyordu. Valilikle İstanbul kent hizmetlerini birleştiren 1930 tarihli Belediye Kanunu ile şehremaneti son buldu ve şehremini tabiri de tarihe karıştı. 14 Ekim 1930’da yerel seçimler yapıldı. İstanbul Umumi Meclisi, Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ tarafından 6 Kasım 1930’da açıldı⁵⁶.

3.1.2. İktisadi Açıdan İstanbul’un Gelişimi

Ankara, yeni yönetimin “ulusun kalbini” oluşturma çalışmalarının merkeziyken, İstanbul 2700 yıl boyunca elde ettiği bütün siyasi ayrıcalıkları kaybetmiş durumdaydı. İstanbul’un idari işlevlerinin Ankara’ya geçişini, kentin demografik yapısındaki önemli değişim ve ekonomik gücündeki azalma izledi. Yerli bir burjuva yaratma isteğiyle izlenen politikalara koşut olarak, İstanbul’daki ticari faaliyetleri hakimiyeti altına almış olan

⁵⁴Bknz: İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İdareleri Teşkilât ve tesisatının İstanbul Belediyesine devrine dair Kanun; Kanun Numarası: 3645 Kabul Tarihi:16/6/1939 Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 22/6/1939 Sayı: 4239 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3 Cilt: 20 Sayfa: 628 sayılı kanun ile yürürlüğe girmiştir.

⁵⁵ Bknz:(İstanbul Elektrik, Tramvay Ve Tünel İdareleri Teşkilât Ve Tesisatının İstanbul Belediyesine Devrine Dair Kanun, Madde: 1 ve Madde: 2 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180704.pdf>) (Erişim Tarihi:29.10.2019)

⁵⁶Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/%C4%B0stanbul_belediye_ba%C5%9Fkanlar%C4%B1_listesi)(Erişim Tarihi: 29.10.2019)

gayrimüslim tüccarlar ve bankerlerin şehirden ayrılmasıyla iktisadi altyapısı bir hayli zayıfladı. 1926’da, bu hayli yoğun ideolojik atmosferde İstanbul Postanesi “Konstantinopolis’e” yollanan bütün mektupları geri göndermeye başladı. Kentin kozmopolit karakterimin en önemli vitrine olan Grande Rue de Pera’nın adı İstiklal Caddesi olarak değiştirildi.(Gül,2009:113,114)

İstanbul’un ekonomisi, Türkiye’nin uyguladığı ekonomi politikaları ve uluslararası ilişkilerin seyrinin etkisi altında gelişmiştir. Ülkede serbest piyasa modeline dayalı bir ekonomik sistemin uygulandığı dönemlerde, şehrin ekonomisi hızlı bir gelişim sürecine girmiş ve ülke sınırlarını aşarak tarihi hinterlandına uzanabilen bir dinamizm göstermiştir. İçerik dönük ve devletçi politikaların uygulandığı dönemlerde ise nispeten durağanlaşmış ve iç pazara hitabeden bir çerçeveye oturmuştur. Benzer şekilde, ülkenin (Bozlağan,2013:220)uluslararası ilişkileri açısından aktif politikalar izlendiği dönemlerde İstanbul, jeopolitik ve jeostratejik avantajlarını etkili bir şekilde kullanarak önemli bir uluslararası kavşak haline gelme eğilimi göstermiştir.(Bozlağan,2013:221)

Tarım kesiminde aşarın kaldırılması ve sonraki yıllarda ise toprak reformu için tasavvur ve çalışmalara başlanmıştır. Ancak tarım kesiminde belirli bir gelişme yahut tarım reformu söz konusu olamamıştır. Türkiye’de 1923–1931 Döneminde faaliyet gösteren zahire ve hububat borsaları buldukları bölgelerdeki fiyat farklılıklarını ortadan kaldırarak alıcı ve satıcının güvenle işlem yapmasını, ürünlerinin kalite ve değerlerinin sistemli bir şekilde belirlenmesini sağlamıştır. Türkiye de ticaret borsaları 29.10.1924 yılında 655 sayılı kanunla Ticaret Borsalarının kurulmasına başlanır. İstanbul Ticaret Borsasında 1925 yılında yerli buğday okka fiyatı yıllık ortalaması 19 kuruş 12,5 santim iken 1929’da 16 kuruş 44 santime düşer. (Topuz,2007;381)

Avrupa’nın gelişmiş ülkelerinin üretim güçleri Birinci Dünya Savaşı nedeni ile azalırken deniz aşırı ülkelerin üretimleri artmıştır. Avrupa’nın yeniden inşası tamamlandığında ise dünyada aşırı üretim fazlalığı bulunmaktadır Piyasa ekonomisini izleyen ülkelerde fiyatların düşmesi ile işletmelerin üretimlerini durdurmak ve kapanmak zorunda kalmaları işsizliğin önemli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.(Buluş ve Kabaklarlı,2008:3)

1929 Ekonomik Krizi yıllarında İstanbul’un buhranı nasıl karşıladığını en güzel şekilde anlatan haberlerden biri ise 27 Kasım 1929 tarihli “Piyasada buhran” başlıklı yazıdır. “Bu hayati mesele üzerinde, dün bir muharririmiz, gerek ticaret odası gerek mali ve iktisadi

mehafilimizin ileri gelen simaları ile temas etmiştir. Gariptir ki bu temaslarda bilhassa ticaret odası erkânı, bu münasebette isimlerinin gazeteye dahi geçmesini arzu etmediklerini musırren söylemişlerdir. Ticaret odası reisi Nemli zade Mithat Bey mevzua uzun uzadıya girişmemiştir. Mithat Bey sadece odanın zaman zaman iktisadi vaziyet hakkında düşündüklerini Vekaletle arz etmekte olduğunu söylemekle yetindi.(Cengiz,2008:85-86)

1929 Ekonomik Krizinin İstanbul sosyal yaşamına etkilerini kısaca özetlemek gerekirse, krizle birlikte iyice fakirleşen halktan kolay kazanım olarak değerlendirilen başkasının malına zorla ya da izinsiz sahip olma yöntemi hırsızlığa başvuruların sayılarının arttığı, devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin İstanbul halkı üzerindeki olumsuz etkiler göstermeye başladığı, alım gücünün düşmesi ile yaşanan sosyal sıkıntıların arttığı, buna karşılık toplumda bir tasarruf bilinci oluşturulmaya çalışılması çabalarını ve yerli malı tüketimi bilincinin yayılmasının sağlanması çalışmalarını sıralayabiliriz.(Cengiz,2008:104)

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında, İstanbul'u merkez alarak Ortadoğu, Balkanlar ve Karadeniz Havzasına yönelik ticari faaliyetler planlayan yabancı menşeli projelerin tamamına yakını askıya alınmıştır.1934-1938 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması sürecinde, dış ticaret hacminin daralması sonucu, İstanbul'da ticaret ve finansman sektörlerinde durgunluk yaşanmıştır. Yine bu dönemde uygulanan devletçi ekonomi politikaları dolayısıyla, İstanbul'un ülke ekonomisi içindeki payında gerileme olmuştur. Sözelimi İstanbul merkezli şirketlerin ürettiği katma değer Türkiye içindeki payı 1932 yılında %41,3 iken,1941 yılında%33'e gerilemiştir.(Bozlağan,2013:221)

1923'ten 1932'ye kadar izlenen liberal ekonomi politikası ile özel müteşebbislere her türlü destek sağlandı. Lakin sermaye kullanmadaki acemilik, teknik bilgi sıkıntısı, büyük işletmeleri kuracak bilgi ve tecrübeye sahip olmamak ve dünyada yaşanan ekonomik buhran gibi sebeplerden dolayı, sanayileşmede istenilen hamle yapılamadı. Devlet, bu durum karşısında, iktisadî kalkınma politikasında sistem değişikliğine gitti. Bunlardan en önemlisi, ekonomide “devletçilik” politikasının uygulanması idi. Devletçilik ilkesi doğrultusunda, iktisadî hayatı düzenleyen bir takım önlemler alındı ve ihtiyaca yönelik kamu işletmeleri açıldı. Bu dönemde uygulamaya konulan en önemli ekonomik kalkınma programı ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı idi BBYSP ile ithal edilen ancak, hammaddesi ülke içinden veya ithalat yoluyla temin edilecek olan bazı hammaddeler ile devlet ve yabancı destekli sanayi işletmeleri kurulacaktı.(Köksalveİlkin,1973:6) 1934'te uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ile İstanbul'da; Bakırköy Bez Fabrikası 13 Ağustos 1934'te,

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası 29 Kasım 1935'te kurulmuştur⁵⁷. Buna benzer devlet teşvikli fabrikalar Anadolu'da da kurulmuştur.

Bu plan makro seviyede bir kalkınma planı olmamakla birlikte Türkiye'nin kalkınması, sanayileşmesi ve özgüven kazanmasında yol gösterici ve yol açıcı olmuştur. Sonraki dönemlerin iktisat politikalarını etkilemiş olan plan önceki dönemlerin deneyim ve birikimlerinden faydalanan dikkatli bir hazırlık safhasından sonra şekillenmiştir⁵⁸.

3.1.3. Kentsel Planlama Açısından İstanbul'un Gelişimi

1930'ların ortalarına gelindiğinde Avrupalı mimarlar tarafından tasarlanan çeşitli kamu binaların inşası ve reaksiyon alanları ile ilgili projelerle birlikte Ankara için hazırlanan imar planının uygulanması devam ediyordu. Öte yandan İstanbul'da da siyasi açıdan bakıldığında uzun süre ihmal edilebilecek bir şehir değildi. Ekonomik ve entelektüel kapasitesinden ötürü, ülkenin vitrine konumundaydı. Ayrıca Türkiye'nin dünyaya açılan kapısıydı. Yeni rejimin imzası Türkiye'nin bu en büyük kentinin toprağına kazanmalıydı. Cumhuriyet yönetimi de İstanbul'u Kemalist devrimlere uygun bir biçimde yeniden şekillendirmek ve inşa etmek için niyetini belli ediyordu.

Hükümet, İstanbul'un yeniden şekillenmesi için Ankara'nın planlanmasında izlediği yola başvurdu ve 1933'te uluslararası bir imar planı yarışması düzenlendi.(Gül,2009:118-119) Fakat o zamanlar Paris Planlama Bürosu'nun başında bulunan Prost yarışmaya katılmadı. Onun yerine Ankara'daki Fransız Elçiliği'nin tavsiyesiyle bir başka Fransız şehir plancısı Jacques-Henri Lambert davet edildi. Üç yarışmacı da İstanbul'a geldi ve önerilerini hazırlayabilmek için bir ay şehirde kaldı. Bu plancılara kentin genel haritaları tedarik edildi ve kendilerinden, özel bir bilgilendirme yapılmaksızın, çeşitli planlama seçeneklerini için raporlar hazırlamaları istendi. (Gül,2009:119)

Yarışma jürisi üç öneriyi de değerlendirmek için bir alt komite kurdu. Sonunda Ehlgötz'ün önerisinin en gerçekçi, uygun ve şehrin tarihi ve doğal güzelliklerine en az müdahale eden plan olduğuna karar kılındı. Jüri de alt komitenin önerisini kabul etti, fakat söz konusu plan hiçbir zaman hayata geçirilmedi.(Gül,2009:121)

⁵⁷Bknz:(İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942),<https://dergipark.org.tr/download/article-file/392186>) (Erişim Tarihi:30.10.2019)

⁵⁸Bknz:(<https://docplayer.biz.tr/133528-Cumhuriyet-turkiyesinin-sanayilemede-ilk-onemli-adimi-birinci-bes-yillik-sanayi-plani-1934-1938.html>) (Erişim Tarihi:30.10.2019)

Önde gelen bir mimar kent plancısı ve teorisyen olan Alman Martin Wagner 1930'larda İstanbul'un planlanmasında adı geçen diğer bir önemli isimdi. Wagner, 1935'te İstanbul Belediyesi tarafından yeni kurulan İmar Müdürlüğü'ne danışman olması için İstanbul'a davet edildi ve 1937'de Bayındırlık İşleri Bakanlığı'na danışman olarak tayin edildi. Wagner'in asıl ilgi alanı asgari, sosyal ve sağlık standartlarında düşük maliyetli konut üretimiydi. On dokuzuncu yüzyılda büyük kentlerde arazi spekülasyonu sonucu ortaya çıkan binalar genellikle bu standartlardan yoksundu (Gül,2009:122)

Fransız asıllı İsviçreli mimar Le Corbusier, İstanbul'un geleneksel mimarisinin korunarak muhafaza edilmesi, yaşayan bir açık hava müzesi, bir kültür sanat şehri olarak geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve bu düşüncesini, devrin yöneticilerine bir mektupla bildirmiştir. Ancak Le Corbusier'in tavsiyeleri, devrin yöneticilerince uygun bulunmamış ve İstanbul'un planlanması ve imar görevi, Le Corbusier'in "en büyük rakibim" diye nitelediği Henri Prost'a verilmiştir.(Bozlağan,2013:141)

Nihayetinde, ne kentsel tasarım yarışmasında önerilen projeler ne de Wagner'in planları hükümet tarafından kabul edilebilir nitelikte bulundu. Ehlgötz ve Le Corbusier'in önerilerinin niçin tercih edilmediğine dair resmi bir açıklama yapılmamış olsa da, muhtemel sebebin kentin tarihsel dokusunun korunmasını öneren ve mevcut duruma kısıtlı ve nispeten daha ufak müdahaleler yapılması fikrini barındıran önerilerin Osmanlı'nın eski başkentini topyekûn bir dönüşümden geçirmek isteyen Kemalist ideolojiyle pek uyuşmadığı varsayılabilir. Bütün bu gelişmeler neticesinde hükümet, ideal plan arayışını Fransız şehir plancısı Henri Prost'u İstanbul'a davet ederek sonlandırdı.(Gül,2009:124)

Prost, 15 Mayıs 1936'da İstanbul'a geldi ve 11 Haziran 1936'da sözleşmesini imzaladı.27 Aralık 1950'ye kadar şehrin planlamasından sorumlu kişi olarak görevde kaldı ve Muhittin Üstündağ, Lütfi Kırdar, Fahrettin Kerim Gökay olmak üzere üç farklı vali ve belediye başkanı ile çalıştı. Prost hiçbir zaman şehrin bütününe yönelik stratejik bir plan yapmayı düşünmedi. Onun yerine Tarihi Yarımada ve Beyoğlu için bir imar planı, geri kalan bölgeler için de ayrı ayrı planlar yapmayı tercih etti.(Gül,2009:125) Prost'un 1936 ve 1937 yılında süren araştırmaları ilk sonucunu Tarihi yarımada ve Beyoğlu Nazım planının hazırlanmasıyla verdi.1/5.000 ölçekli bu planlar 29 Nisan 1938'de Umumi Meclisçe kabul edildi ve yüksek tasdiğe sunuldu.(Tekeli,2013:135)

Prost'un bu planlar dışında 1937 yılında "İstanbul Arazisine Mahsus Bir Kanun Esbabı "Mucibe Layihası" hazırladığı görülmektedir. Bu özel kanun tasarısı yasalaşamamıştır. Geçen on beş yıl içinde İstanbul, nüfusu çok yavaş artan bir şehirden, nüfusu hızla artan bir kent haline gelmiştir. Dolayısıyla zaman içinde verilen kararlardan bazıları değişme göstermiştir.(Tekeli,2013:136) Planın ana kararlarını ve ortaya çıkan değişmeler şöyle özetlenebilir:

Önce kentin dış ilişkilerini kuran temel altyapılara ilişkin önerileri ele alındığında, liman konusunda üç öneri vardır. Birincisi Galata Limanının Güzel Sanatlar Akademisine kadar uzatılmasıdır. Bu limanın kara bağlantısı sadece otomobil ve kamyonlarla kurulacaktır. İkinci öneride Sarayburnu limanının uzun dönemde kaldırılması istenmektedir. Bu önerinin dayandığı (Tekeli,2013:136), temel gerekçe "cihanın en meşhur manzaralarından birinin" estetiğini bozmasıdır. Sarayburnu limanına geçici bir süre göz yumulabilecektir. Bunun içinde Sarayburnu'nu Galata köprüsüne bağlayan teras şeklindeki bir gezinti altında kalan ve bir kattan yüksek olmayan depolarda başka depoların bulunmaması koşulu getirilmiştir. Üçüncüsü ise Yenikapı'da büyük kapasiteli bir yük limanının kurulmasıdır. Bu liman kurulunca Sarayburnu Limanına gerek kalmayacaktır. Yenikapı limanı önerisi planın birçok kararını etkileyen temel kararlardan biri olmuştur.(Tekeli,2013:137)

Şekil 4:Henri Prost'un Planlarından

Kaynak: mimpad. org.tr

Prost, Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kalan tarihi eserlere ev sahipliği yapan Sultanahmet Meydanı'nın genç Türkiye Cumhuriyeti'nin anıtlarıyla da

süslenmesi ve adının Büyük Cumhuriyet Meydanı olarak değiştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden eski Hipodrom'un güney ucuna devasa bir anıt yapılmasını önerdi. Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nün yıkılmasını ve yerine halkın oturabileceği sıralar ve geniş bir platform yapılmasını teklif etti. Son olarak da, Sultanahmet Meydanı'nı Sirkeci'yle bağlayan otuz metre genişliğinde bir yol yapılmasını önerdi.(Gül,2009:135)

Prost'un planlarında otomobiller kentteki temel ulaşım aracı olarak görüyordu. Prost, İstanbul için hazırladığı imar planını Paris için yaptığı plandan bile daha modern görüyordu, çünkü İstanbul otomobiller için tasarlanmış ana yollar üzerinden bölgelere ayrılacaktı. Önerilen yollarla ilgili ayrıntıların tamamı sonraki uygulama planlarında yer alacaksa da, imar planı bu yolların kırk metreye varan genişlikte yapılacağını gösteriyordu. Otomobili temel alan ulaşımaya yürekten inanmış olan Prost, demiryollarına hiçbir zaman öncelik vermedi. Avrupa'daki demiryollarının otomobillerle rekabet halinde olduğuna ve otomobilin geleceğinin ulaşım aracı olduğuna inanıyordu.(Gül,2009:128)

3.1.4. Sosyo-Kültürel Açıdan İstanbul'un Gelişimi

Bir toplumun nüfus yapısı o toplumda uygulamaya konulacak politikaların oluşturulmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Nüfus yapısında meydana gelen değişimler toplumdaki yapısal gelişmelerin ana özelliklerini ortaya koymakta; kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda meydana gelen değişiklikler de nüfusun yapısını etkilemektedir.(Gelekçi,2015)

Nüfus bütün toplumlar için önemli bir konu olmakla birlikte nüfus yapısı uygulamaya konulacak politikalar açısından ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü bir toplumun nüfus yapısı o toplumda uygulamaya konulacak veya takip edilecek politikalar açısından önemli bir gösterge özelliği taşımaktadır.(Gelekçi,2015)

İstanbul yüzyıllardan beri çeşitli milletleri, kültürleri ve önemli olayları içinde barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nden itibaren baktığımızda sınırlar genişledikçe sosyal yapının da değiştiğini görmekteyiz. Pek çok farklı kültüre sahip toplumlar bir arada yaşamaya başlamıştır. İşte bu noktada İstanbul kültür renklerini bir bütün gibi göz önüne sermektedir.(Gürel ve Balta,2011:2)

Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübâdelesi, 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca Türkiye ve Yunanistan Krallığı'nın kendi ülkelerinin yurttaşlarını din esası üzerine zorunlu göçe tabi tutmasına verilen addır. Göçe tabi tutulan kişilere ise *mübâdil* denir. Hem Yunanistan'daki hem de Türkiye'deki azınlıkların sorunlarının daha da artması üzerine Lozan şehrinde barış anlaşmasının hazırlığı için görüşmelerin başladığı dönemde 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında mübadeleyi öngören sözleşme imzalandı⁵⁹.

Mübadele sözleşmesinin sonucu olarak İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'da ikamet eden Ortodoks Rumların dışında tüm Anadolu'da ve Doğu Trakya'da ikamet eden Ortodoks Rumlar Yunanistan'a, Batı Trakya dışında Yunanistan topraklarında yaşayan tüm Müslümanlar Türkiye'ye gönderilmiştir.(Goularas,2012:131)

Komisyon'da yürütülen uzun ve çetin görüşmelerden sonra, ‘Türkiye “etablis” olarak nitelendirilen Rumların İstanbul'da kalmalarını onaylamıştı ancak şu şartları ileri sürmüştü(Bozdağlıoğlu,2014:18):

- Türk uyruğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu Rumların İstanbul'dan çıkarılması,
- Son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul'dan çıkarılması,
- 3.İstanbul Rumlarına tanınan ayrıcalıktan yalnızca Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması,
- Evrensel Patrikliğin bütün kurulları ve organlarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılması

Görüşmeler sonrası, Yunanistan ikinci şartı kabul ederken, Türk heyeti de son şart hariç diğerlerinden vazgeçmişti. “Türkiye'nin en başından beri oldukça sert olan tutumunun son anda değişmesinde bir diğer tartışma konusu olan ‘Ermeni Vatani’ sorunun büyük etkisi olmuştur. Çünkü Türkiye'nin Ermeni sorunu ile Batı Trakya hakkında savunduğu görüşler çatışmış, bu da Türkiye'nin Lozan'a taşıdığı tezleri zayıflatmıştır”.(Bozdağlıoğlu,2014: 19)

⁵⁹Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye-Yunanistan_n%C3%BCfus_m%C3%BCbadelesi) (Erişim Tarihi: 02.11.2019)

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türkiye'nin karşılaştığı önemli ihtiyaçlardan biri de ülkemizde yaşayan nüfusun sayısının, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmesi olmuştur. Bu nedenle, ilki 1927'de olmak üzere, 1935'ten itibaren her beş yılda bir genel nüfus sayımları yapılmıştır.(Köse,2010:14)

Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus tahriri ile akabinde 1935'te yapılan nüfus sayımları, demografik yapıya ilişkin ilk verileri oluşturmaktadır. Türkiye'de nüfusla ilgili ilk çalışmaların bunlara dayandığı söylenebilir. Bu dönemin en büyük özelliği, nüfus hareketliliklerindeki sonraki dönemlere nazaran yaşanan daha tempolu ve kademeli göçler ile özellikle nüfusun belirli bazı kentlere yönlendirilme politikalarıdır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı'nın psikolojik atmosferi nüfusu büyük ölçüde yerinde tutmuş, meydana gelen göçler de daha çok yakındaki daha büyük yerleşmelere ya da il merkezlerine doğru gerçekleşmiştir.(Parin ve Yıldız,2010:203)

Bu sayıma göre İstanbul Şehremaneti sınırları içinde yaşayan nüfus 680.857 kişidir. Şehrin nüfusu 1935 yılında 741.148'e yükselmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan 27 yıl sonra dahi, İstanbul 1914 yılındaki nüfusuna ulaşamamıştır.(Bozlağan,2013:204) İstanbul'un nüfusunun nüfusuna oranı 1927'de%5,1935'te%4,6 olmuştur. Söz konusu dönemde İstanbul'un nüfus artışı yıllık ortalama%1,75 düzeyinde gerçekleşmişken, Türkiye'nin nüfus artış yıllık ortalama%1,95 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, İstanbul'un dönemsel nüfus artışının ülke ortalamasının yaklaşık%10 altında gerçekleştiği söylenebilir.(Bozlağan,2013:205)

Nüfus dinamiğinin dikkat çeken bir diğer özelliği de, İstanbul'un nüfusunun bu süre içinde homojenleşmesi ve kozmopolit niteliğini yavaş yavaş kaybetmesidir. Müslümanların, şehrin nüfusu içindeki oranı 1927'de %65 iken,1935'te %70 yükselmiştir. Gayrimüslimlerin (azınlıkların) nüfusunda sonraki yıllarda görülen hareketler, nüfus sayımlarından takip edilmemektedir.(Bozlağan,2013:205)

İstanbul'da nüfus artışıyla birlikte nüfus yoğunluğu da giderek artmıştır. Sınırları belirlenmiş bir alanda genel olarak nüfusun dağılışını ifade eden 'nüfus yoğunluğu' kavramı; bir bölgedeki toplam nüfus sayısı ile nüfus-arazi arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Türkiye'de 1927 yılında kilometrekareye düşen nüfus 18 kişi iken, İstanbul'da kilometrekareye düşen nüfus 147 kişidir.(Gökburun,2017:112)

3.2. 1938-1950 Yılları Arası İstanbul'un Gelişim Süreçleri

1938-1950 yılları arası İstanbul, siyasi, yönetsel, ekonomik, kentsel planlama ve sosyo-kültürel açılardan gelişim süreçleri takip edilmiştir. Ayrıca bu yıllar arası İnönü Dönemini kapsamaktadır. Atatürk'ün sonra 11 Kasım 1938'de cumhurbaşkanlığına seçilen İnönü Cumhurbaşkanlığının yanı sıra yönetim üzerinde geniş otorite sahibi oldu⁶⁰.

II. Dünya Savaşı (1939-1945) döneminde İnönü ülkeyi savaştan uzak tutmaya çalıştı. Savaş yıllarındaki ekonomik ve toplumsal sıkıntılar ise, dönemin unutulmayan mirası olarak kaldı. Savaş nedeniyle çok sayıda gencin askere alınması ve temel ürünlerle ilgili olarak devlet stoklarının geniş tutulması nedeniyle iç piyasada büyük darlık yaşanmış ve ürünlerin fiyatları olağanüstü artmıştır. Aynı dönemde hükümet stokçu, karaborsacı ve fırsatçılarla yoğun bir şekilde mücadele etmişse de, toplumun geniş kesimi tatmin edilememiştir⁶¹.

Ekonomik alandaki tüm olumsuzluklarına karşın devletin kontrolündeki döviz rezervlerinde olağanüstü bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye silah sanayiinde kullanılan kromu savaştan ülkelere satarak önemli ölçüde döviz elde etmeyi başarmıştır. Savaş yıllarında bir yandan ekonomik sıkıntılar aşılmaya ve savaşa girmemeye çalışılırken, diğer yandan da Atatürk döneminde başlatılan ve büyük mesafeler kat edilen eğitim ve kültür alanındaki çalışmalar devam etmiştir⁶².

1945'lerde değişen dünya koşullarının, Türkiye'yi ön plana çıkaran değişimi sonucu Türk toplumunda belirli bir hareketlilik yaratmıştı. En önemlisi olarak Türkiye'de giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisinin artık tek partinin yönetiminden kurtulmak isteği görülüyordu. İsmet İnönü'nü Türkiye'nin çok partili hayata girişte etkisi olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Halk Partisi'nin önde gelen isimlerden Faik Ahmet Barutçu Siyasi Anılarında İnönü'nün her ne pahasına olursa olsun bir muhalefet partisi kurma ve onu koruma taraftarı olduğunu belirtmektedir.

⁶⁰Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye_siyasi_tarihi) (Erişim Tarihi:04.11.2019)"

⁶¹Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye_siyasi_tarihi) (Erişim Tarihi:04.11.2019)"

⁶²Bknz:([https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354625&/T%C3%BCrkiyede-%C3%87ok-Partili-Hayata-Ge%C3%A7irilmesi-ve-Demokrat-Parti-\(1945-1950\)-/Filiz-%C3%87olak-](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354625&/T%C3%BCrkiyede-%C3%87ok-Partili-Hayata-Ge%C3%A7irilmesi-ve-Demokrat-Parti-(1945-1950)-/Filiz-%C3%87olak-)) (Erişim Tarihi:04.11.2019)

3.2.1. Siyasal ve Yönetmel Açıdan İstanbul'un Gelişimi

Bu dönem, Atatürk'ün ölüm tarihi olan 10 Kasım 1938 ile Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihleri arasında kapsamaktadır. Milli Şef İnönü dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde önemli siyasal, sosyal ve kültürel değişimler olmuş ve Türkiye tek parti iktidarından içinde muhalefetin de yer aldığı çok partili siyasal yaşama geçmiştir.⁶²

“İnönü döneminin en genel anlamıyla iki temel belirleyeni olduğu söylenebilir. Bunlardan biri II. Dünya Savaşı'dır; diğeri de 1945'te başlayan çok partili yaşama geçiş sürecidir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa süre sonra başlayan Dünya Savaşı, yaklaşık altı yıl boyunca, bütün dünyanın olduğu gibi Türkiye'nin de gerek toplumsal, gerek siyasal, gerek de iktisadi olaylarının başlayıp şekillenmesinde birincil derecede rol oynamıştır.(Pala,2010:4)

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da, demokratik olmayan yönetimler yıkılmış; özgürlük ve demokrasi gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girişi ve artan Sovyet tehdidi karşısında Batılı devletlerle yakınlaşmak istemesi, Türkiye'de çok partili bir demokrasiye geçişi teşvik etmiştir⁶³.

Bazı hükümetlerin programlarında limanlar, yükseköğrenim, planlama ve imara dair hedefler belirtilmişken, bazılarında doğalgaz, şehir içi-şehirlerarası-uluslararası trafik ve ulaşım konularında hedefler bulunmaktadır. Sözelimi 15.Hükümet (1946-1947),şehrin limanlarının millileştirilmesi veya genişletilmesini programa dâhil edilmiştir.11.Hükümet (1939) programında İstanbul'un üniversiteleri ile diğerk yüksek tahsil mekteplerinin inkişaflarının yakından takip edileceği belirtilmiştir.(Bozlağan,2013:116-117)

Lütfi Kırdar, Manisa Valisi iken İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği'ne atandı. Görev döneminin yarısından çoğu İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlar. Her türlü malzeme yokluğuna rağmen, ilimize önemli eserler kazandırdı. Gazetelerin okuyucu sütunlarında

⁶³Bknz:(<http://www.yenimesaj.com.tr/turkiye8217de-1938-8211-1950-arasi-egitimde-yeni-yapilanma-H1209642.htm>)
(Erişim Tarihi: 05.11.2019)

çıkan halkın dilek ve şikâyetlerini tam demokratik bir zihniyetle izlettirmeye büyük önem verdi. 16.10.1949 yılında yapılan ara seçimlerde Manisa Milletvekili seçilerek İstanbul Valisi ve Belediye Reisliği görevinden ayrıldı. Lütfü Kırdar'ın en önemli eserleri, Spor ve Sergi Sarayı, Açık hava Tiyatrosu, Dolmabahçe Stadyumu, Taksim Meydanı, Bebek - Emirgan yolu ve Zincirlikuyu'dan Emirgan'a inen caddedir. İyi bir şehircilik uzmanı olarak tanınmıştır. Bunların yanı sıra 300'e yakın ilkokulu da İstanbul'a kazandırmıştır. Fahrettin Kerim Gökay ise, 24 Ekim 1949-26 Kasım 1957 tarihleri arasında sekiz yıl İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği yaptıktan sonra, İsviçre (Bern) Büyükelçiliği'ne atandı. Prof. Fahrettin Kerim Gökay, İstanbullulara tanzim satışlarını sunmuştur. Migros, Gökay zamanında açılmıştır. Zeytinburnu ve Kazlıçeşme, onun zamanında şehirleşmiştir. Dolayısıyla Gökay, Zeytinburnu ve Kazlıçeşme'nin babası olarak bilinmektedir. Ayrıca elliye yakın okul yaptırmıştır. Yine Üsküdar'da ve Kadıköy'de adını taşıyan önemli iki cadde bulunmaktadır⁶⁴.

3.2.2. İktisadi Açından İstanbul'un Gelişimi

1939-1945 yılları genel bir tanımla devletçiliğin duraklama yılları olarak adlandırılabilir. İkinci Dünya Savaşı sırasında hem siyasi hem de ekonomik olarak içinde bulunulan çok sıkıntılı dönem, özellikle ekonomi alanında daha sonra çok tartışılacak bazı politikaların uygulanmasını getirmiştir. Çıkarılan bir takım olağanüstü yasalar döneme damgasını vurmuş ve halen günümüzde dahi tartışılmaktadır. Bunlardan bir tanesi 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, diğeri ise 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu'dur. Bu uygulamaları anlamak, arkasında yatan sebepleri incelemek doğru ve yanlışlarını görmek için öncelikle dönemin koşullarına bakmakta fayda olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Türkiye'de iktisadi kalkınmanın temeli atılmış ve iktisadi hayatta bir hızlanma her an başlayabilir duruma gelmiştir. Fakat savaşın başlamasıyla Türkiye'nin Dünya ile ilişkileri son derece zayıfladığı gibi, muhtemel bir savaş nedeniyle ülke, imkânlarından çok üstünde bir ordu beslemek durumunda kalmıştır. (Topuz, 2007: 386)

Devletlerin savaş sırasında ekonomiyi ayakta tutmak, karaborsacılığı ve kıtlığı engellemek için uyguladığı politikalar vardır. Türkiye'de bunların temeli ve ilki Milli Korunma Kanunu'dur. Bu kanunun temelleri dönemin ekonomi bakanı Hüsnü Çakır

⁶⁴ Bknz: (<https://tarihbilgi.org/cok-partili-hayata-gecis-hakkinda-ozet-bilgi/>) (Erişim Tarihi: 05.11.2019)

tarafından “*İktisadî Müdafaa Kanun Tasarısı*” ile atılmıştır. Daha sonra Başbakan Refik Saydam döneminde 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir⁶⁵.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı(İBYSP) ile hammaddesi yurtiçinden elde edilebilen, büyük sermaye ve yüksek teknik gerektiren sanayi tesislerini kurmak; maden sanayisine ağırlık verilerek, yurtiçinde talebi düşük, yurtdışında ise tüketimi fazla olan madenlerin ham ve yarı mamullerinin ihracatını arttırmak; enerji tesislerini geliştirerek santraller kurmak, makina sanayisini geliştirmek için kurulan Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının yarı mamullerini işleyecek fabrikalar tesis etmek; hayvancılığı ve meyveciliği desteklemek; deniz mahsulleri üretmek ve bunlardan gelir elde etmek amaçlandı. Plan ile kurulması amaçlanan sanayi kolları ise kısaca, “üç siyah” olarak adlandırılan kömür, demir-çelik ve petrol üzerine inşa edilecek olan maden ve kimya sanayisi idi⁶⁶. Bu amaçla yurdun çeşitli bölgelerine ilgili sanayi kuruluşları kurulmuştur.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ilk planın aksine ara malları ve yatırım malları üretimine öncelik vermekteydi. Ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapısal gelişmeleri dikkate almaktaydı. Bu nitelikler itibariyle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın bir bakıma kendine yeterlilik ilkesine önem verdiği ve ilk planın doğal bir uzantısı olduğu söylenebilir. Ancak İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır.(Sönmez,47-48) Bu dönemde de İstanbul’da yapılan ya da planlanan önemli bir proje yoktur. İstanbul Anadolu’nun diğer şehirleriyle aynı kategoride değerlendirilmiştir.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Sovyetler Birliğinin tatbik ettiği sosyalist ekonomi modeli, şehrin tarihi hinterlandı niteliğinde olan Karadeniz havzasının ile sosyo-ekonomik etkileşimini büyük ölçüde durdurmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan ve Romanya’nın Sosyalist Blok’a katılması, Yugoslavya ve Arnavutluk’un sosyalist ekonomi modelini benimseyerek içe kapanması, İstanbul’un geleneksel etkileşim alanlarından bir kısmının daha devre dışı kalmasına yol açmıştır.(Bozlağan,2013:221)

II. Dünya savaşı sonrasında Türkiye’nin Sovyetler Birliğine yaklaşmasını önlemek amacıyla Batıdan yardımlar gelmeye başladı. İlk olarak 4 Mayıs 1949’da İstanbul Limanı’na pek çok Amerikan traktörü örnekleri ve diğer tarım makinaları geldi. Sonraki birkaç yılda, Türkiye kırsalındaki traktör sayısı çarpıcı bir şekilde arttı. Modern çiftçilik yöntemleri kırsal

⁶⁵Bknz:(https://www.wikizero.com/tr/L%C3%BCtfi_K%C4%B1rdar) (Erişim Tarihi:06.11.2019)

⁶⁶ Bknz:(İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/392186>)(Erişim Tarihi:)(07.11.2019)

kesimlerin demografik yapısını değiştiriyordu. Tarımda işgücüne duyulan ihtiyacın azalması kırsal kesimden büyük kentlere göçü tetikliyordu.(Gül,2013:154) Bu durum daha sonraları ardı arakası kesilmeyecek bir durumun öncesiydi. Zamanla onların yerini kırsal nüfusun daha yoksul kesimleri alacaktı. Bu insanlarsa üst sınıfa intisap falan değil iş aramaya geliyorlardı.(Keyler,2013:20) Bu süre zarfında İstanbul'un yaşadığı hızlı nüfuz artışı Prost'un imar planındaki eksikliklere daha dikkatli biçimde odaklanmasını sağladı. Şehir birtakım dağınık ve parça parça yürütölen projelere şahit olduysa da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'a akın eden yeni göçmenlerin barınma sorunları için herhangi bir plan yapılmamıştır. Konut yetersizliği özellikle Kazlıçeşme ve Zeytinburnu gibi surdışı bölgelerde derme çatma konutlar yapmak amacıyla kamu arazilerinin yasadışı kullanımını körükledi. Böylece "gecekondu", İstanbul'un uzun soluklu sorunlarından biri haline geldi (Gül,2013:154)

3.2.3. Kentsel Planlama Açısından İstanbul'un Gelişimi

Anadolu Yakası için, Çamlıca, Üsküdar ve Kadıköy'ü kapsayan bir nazım planı hazırlanmış ve 1940 senesinde onaylanmıştır. Sur dışında Rami ve Eyüp civarının planlanması ancak 1/ 2.000 ölçekli haritaların elde edilmesinden sonra 1941 senesinde tamamlanabilmiştir. Daha sonraki yıllarda 1/ 2.000 ölçekli imar planları ve 1/500 ölçekli tafsilat planları hazırlanmıştır. Prost'un etkinlik gösterdiği dönemde(1936-1951) 6.000 hektarlık alan için nazım planı,3.000 hektarlık alan için imar planı,650 hektar için tafsilat planı hazırlanmıştır.(Tekeli,2013:136)

1942'de Prost'dan Eminönü -Sirkeci, Sirkeci -Sarayburnu, Sirkeci-Sultanahmet, Taksim -Tepebaşı- Karaköy, Galatasaray -Taksim arasındaki yolları İnşaat ve Yol Yapımı Kanun'a uygun olup olmadığını incelemesi istendi. Planın bir başka kusuru da sağlam istatistiki veriden ve analizden yoksun olmasıydı. Esasen Prost'un imar planı raporunda yer alan tek istatistiksel veri Haliç'teki mavnaların sayısıydı.(Gül,2009:138)

Tarihi Yarımada'da yürütölen en önemli proje kuşkusuz Atatürk Bulvarı'nın uzatılmasıydı. Bu çalışma iki aşamada tamamlandı. 1912'de Auric tarafından tasarlandığı üzere Saraçhane başı ve Unkapanı arasında bulunan ilk kısım 1.100 metre uzunluğunda ve 44 metre genişliğindeydi ve 1941-42'de tamamlandı.(Gül,2009:140)

Prost planı ve On Yıllık Program, ana münakale eksenlerini oluşturan deniz hatları, demiryolları ve tramvay hatları süresince yayılmış olan çok dağınık kenti toparlayarak bir iç

bütünlüğe kavuşturmayı amaçlıyordu. Bu çaba şehir içi yol düzeninin motorlu araçlara müsait duruma getirilmesi isteği ile de uyum içindeydi zaman plan savunulurken çok kez yinelenmiş rakamlara göre İstanbul'da 1.489 km yol varken, nüfusu defalarca fazla olan Paris'te 1.114 km yol bulunuyordu. İstanbul'daki bu yolların ortalama üçte biri toprak, öteki üçte biri Arnavut kaldırımıydı. Bu kadar yaygın bir şehrin imarını gerçekleştirmek ve belediye hizmetlerini sağlamak çok pahalıydı.(Tekeli,2013:148)

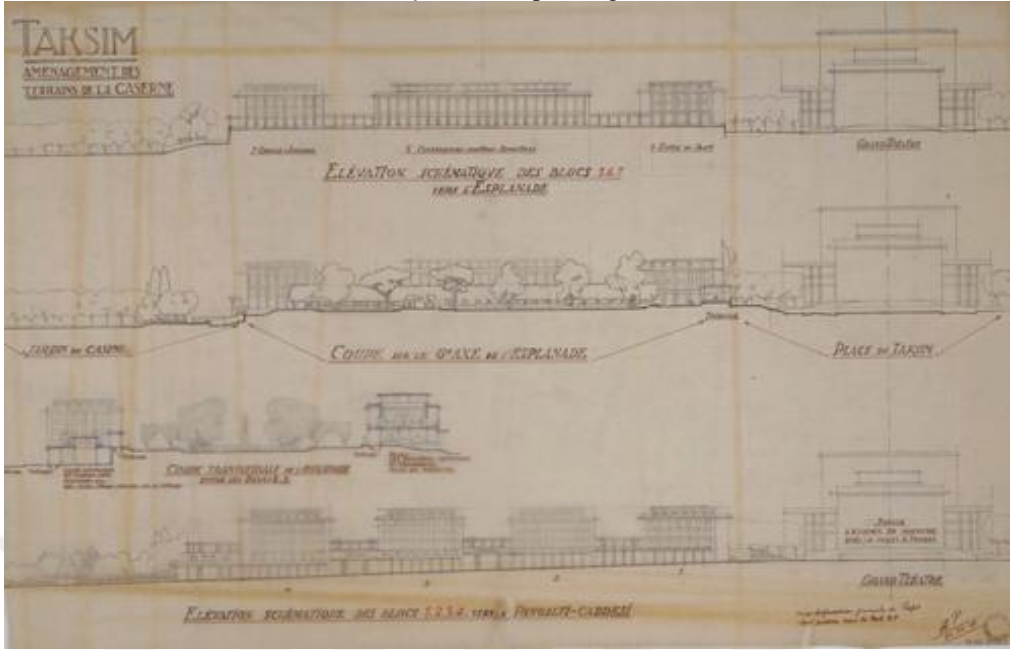
Tarihi Yarımada gerçekleştirilebilen az sayıdaki düzenlemeye karşın, Haliç'in karşı yakasında bazı mühim işler tamamlandı. Tarihi Yarımada'yı Taksim Meydanı'na bağlayan iki ana yoldan birisinin ilk kısmı Atatürk Köprüsü'nden Şişhane'ye uzanacak biçimde yapıldı. Bu yolun üst kısımları bitirilmese de geniş çaplı yıkım çalışmalarını takiben Şişhane'ye bir meydan açıldı. Ayrıca Haliç'in kuzey kıyılarında yer alan Kasımpaşa ve Şişli arasında da yeni bir yol yapıldı. (Gül,2009:141)

Bu planın müdafaa edilmesinde sık sık başvurulan sözcük "kentin güzelleştirilmesi"ydi. İstanbul modern ve güzel bir şehir olacaktı. Güzelleştirmeden ne anlaşılacağı şüphesiz belirsizdi. Âmâ plandaki kararlar ve plan üzerine kurulan söylem İstanbul için güzelin dört ögesi olduğunu düşündürdüğü söylenebilir.

Bunlardan birincisi eski İstanbul'un silüetinin korunması, ikincisi başta Boğaziçi olmak üzere doğal zenginliklerine ulaşılması, üçüncüsü kentteki yol vb, altyapı ile yeni yapılacak binaların dönemin mimarlık anlayışına göre en iyi nitelikte gerçekleştirilmesi, dördüncüsü değeri olan tarihi yapıtların korunması ve restore edilmesiydi. Ögelerini ayrı ayrı incelediğimiz bu plan ve programın Türkiye'nin o zaman ki iktisadi imkanları göz önünde tutulursa çok iddialı olduğu söylenebilir.(Tekeli,2013:149)

Şekil 5:Henri Prost'un Taksim Meydanı Planlarından

Kaynak: mimpad. org.tr

Şehrin Beyoğlu yakasında yapılanlardan birinci grup uygulama Atatürk Köprüsünden İngiliz Sarayına kadar olan yolun açılmasıdır. Köprünün Azapkapı ucundaki Çeşme Meydanı açılıp yeniden düzenlenmiş bu alanı Şişhane Meydanına bağlayan Meyit Yokuşu genişletilip motorlu vasıta trafiğine uygun duruma getirilmiştir. Şişhane Meydanı genişletilmiş, eski Tozkoparan yolu genişletilerek asfaltlanmış, Refik Saydam Caddesi olarak açılmıştır. İngiliz Sarayından sonra planda öngörülen Taksim bağlantısı yapılamamıştır. Aynı şekilde Taksim-Karaköy bağlantısını sağlayacak yeni yol da açılmamıştır. Bu yakada yapılan ikinci grup iş, Haliç'in sol sahilinin ve Haliç'in sanayiye ayrılması öngörülen kesiminin Feriköy ve Şişli ile yol bağlantılarının kurulmasıdır.(Tekeli,2013:150)

Planın en mühim kararlarından biri olan iki nolu park gerçekleştirilmiş, bu parkın içinde Spor ve Sergi Sarayı, Açık Hava Tiyatrosu'na Park, Dolmabahçe(İnönü)Stadyumu yapılmıştır.Ayazpaşa–Gümüşsuyu Caddesi açılarak Taksim-Boğaz Yolu bağlantısı kurulmuştur.(Tekeli,2013:151)

Dördüncü grup işler Boğaziçi'nin sahil yolu ekseninde toplanıyordu. Kabataş İskele Meydanı yeniden düzenlendi. Dolmabahçe Meydanı düzenlenerek bir merasim rıhtımı yapıldı. Barbaros Meydanı düzenlendi, Barbaros Anıtı açıldı. Beşiktaş-Dolmabahçe yolu asfaltlandı. Kuruçeşme kömür depolarına çağdaş yükleme boşaltma tesisleri yapılarak arkasındaki yol genişletildi. Bebek-İstinye yolu genişletilerek asfalt yapıldı. Bunu Yeniköy-Sarıyer sahil yolunun açılması izledi.(Tekeli,2013:153)

Beşinci grup işler Şişli-Mecidiyeköy eksenini üzerinde toplanıyordu ve Boğaziçi üst kornişini ile ilgiliydi. Bu grupta, Şişli Meydanı genişletilip düzenlendi, bu meydana Şişli Camisi yapıldı. Şişli-Mecidiyeköy yolu yapıldı. Mecidiyeköy’de Galatasaray Stadi yapıldı. Beşiktaş-Yıldız –Zincirlikuyu Yolu açıldı ve Zincirlikuyu’da büyük ve modern bir mezarlık yapıldı.(Tekeli,2013:153)

3.2.4. Sosyo-Kültürel Açından İstanbul’un Gelişimi

Toplum canlı bir organizma gibidir. Aslında toplum hayatını birbirinden ayrı dönemlere ayırmak, dönemleri birbirinden bağımsız düşünmek, tarihi bir bütün olarak görememek sosyal gerçeğin ve yapının sürekliliği ile uyuşmayabilir. Ancak, yine de belirli dönemlerde sosyal yapı unsurlarını derinlemesine inceleyebilmek ve farklı dönemleri mukayese edebilmek için bir ayrıma gitmek ihtiyacı doğmaktadır. (Erkal;2016)

İstanbul'un nüfusu düzenli nüfus sayımlarıyla belirlenmiştir. 1940'ta 793.749; 1945'te 860.558; 1950'de 983.041'dir. 1940-1980 arası "demografik transformasyon" ya da "nüfus devrimi" yanı sıra hızlı kentleşme ve göç, İstanbul'u kısa sürede dünyanın en yoğun nüfusu sahip kentlerinden birine dönüştürecektir. (Toprak,1994:9)

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İstanbul’a akın eden yeni göçmenlerin barınma sorunları için herhangi bir plan yapılmamıştır. Konut yetersizliği özellikle Kazlıçeşme ve Zeytinburnu gibi surdışı bölgelerde derme çatma konutlar yapmak amacıyla kamu arazilerinin yasadışı kullanımını körükledi. Böylece “gecekondu”, İstanbul’un uzun soluklu sorunlarından biri haline geldi.(Gül,2009:154) İstanbul’un geçmişten günümüze kadar gelen gecekondu gerçeğinin temeli bu dönemlerde atıldı. Şehrin çeperlerinde hızla yayılmaya başlayan gecekondu, haricinde şehirde küresel anlamda önemli bir değişim ve gelişim olmamıştır.

1945 sonrası dönemde Zeytinburnu bölgesinin sanayi alanı olarak seçilmesiyle daha önce küçük atölyeler şeklindeki bazı sanayi kuruluşları fabrikalara dönüşerek; sanayi tesisleri hızla yayılmıştır. Sanayi kuruluşlarının iş imkânı sağlaması nedeniyle, göçler Zeytinburnu ve çevresinde yığılarak bölgenin hızla gecekondulaşmasına neden olmuştur. (Gökburun,2017:116)

Göç; toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. tüm bünyesiyle yakından ilişkili ve etkileyici bir olaydır. Bu sebeple göç, çok yönlü bir karaktere sahiptir. Özellikle günümüzde oldukça fazla sayıda araştırmacı ve idarecinin ilgisini çekmektedir. Göçler doğrudan doğruya ülkelerin veya daha küçük toplulukların nüfusunun gelişmesini (artış ve azalmasını) etkileyen önemli faktörlerden biri olup, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında değişmeye sebep olurlar.(Kocadaş,2016)

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası politik ve ekonomik yeniden yapılanmanın beraberinde getirdiği en önemli toplumsal olaylardan birisi kırsal kesimlerden şehre göç ve bu göçlerin şehir yapılarında meydana getirdiği etkiler oluşturmaktadır. Şehirleşme ve göç ülkemizde, özellikle 1950'lerde yepyeni ivme kazanan önemini ve güncelliğini bugünde sürdürmektedir. (Kocadaş,2016)

1945 yılı sonrası Cumhuriyet'in 2. Dönemi olarak adlandırılan Keyder, İstanbul'un içe dönük bir model oluşturma anlamında bir canlanmadan söz ederek İstanbul bu dönemde kendini 3. Dünya ülkeleri arasında ulusal kalkınmada rol oynayan bir metropol olarak görmeye başladığını ve Türkiye'nin modernleşmesinde önemli bir etken haline geldiğini belirtti. 2. Dönemde İstanbul modernleşme makinası gibi çalışan bir kent haline dönüştüğünü ve taşradan yoğun bir şekilde göç almaya başladığını bunun sonucunda da gecekondulaşma sorununun öne çıktığını şehrin her bakımdan bir büyüme dönemine girdiğini ve bir dönem önce göç eden topluluk, yeni gelenlere göre daha zengin bir durumda olduğunu söyledi. Bu topluluk gecekondulaşma süresince belli bir süre sonra işgal edilen hazine arazilerinin önce tahsis belgesini sonra tapusunu edindi ve böylece kente yakın dönemde göç edenler kentsel ranttan pay aldı⁶⁷.

Yüzyıllardan beri meydana gelen göçler bugünkü Türkiye'nin ve haliyle İstanbul'un içyapı dinamiğini belirlemiştir. Arap, Çerkez, Boşnak, Ermeni, Yahudi, Hıristiyan, Müslüman ve pek çok farklı kimlik göçlerle bir araya gelmiştir. Her kültürün kendine has özellikleri vardır. Ancak farklılık olarak gösterilmekten ziyade aynı yerde, aynı duyguları, sevinçleri, üzüntüleri beraberce yaşamayı öğretmişlerdir.(Gürel ve Balta, 2011:3)

⁶⁷Bkz:(https://www.academia.edu/24585396/D%C3%9CNDEN_BUG%C3%9CNE_%C4%B0STANBULUN_N%C3%9CFUSU_1478-1950) (Erişim Tarihi:10.11.2019)

SONUÇ

Kent kavramını farklı açılardan incelenerek çeşitli verilere ulaşılmıştır. Kent eski çağlara kadar uzanmış bir olgudur. Siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel yönden tüm boyutlara uzanır.

Sosyologlar, geliştirdikleri sosyal teoriler kapsamında kenti ele almıştır. Farklı bakış açılarıyla çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan toplumsal sorunlar söz konusu devrimin yoğun olarak yaşandığı kentlerde daha yoğun ve belirgin olmuş, bir bilim olarak sosyolojinin ve sosyologların başlıca inceleme konularından biri haline gelmiştir. Bununla birlikte klasik kent kuramları kendi arasında çok türlü yaklaşımlarla incelenmiştir. Şikago Okulu'da aynı şekilde incelenmiş olup, farklı verilere ulaşılmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950 yılına kadar hızlı bir kentleşme hareketine ve kırlardan kentlere doğru yoğun bir göçe rastlanmamaktadır. Bunun neredeyse tek istisnası Ankara'dır. Ankara başkent ilan edilmesinin ardından büyümeye ve göç almaya başlamıştır. Bu bakımdan şehirleşme, şehir planlaması, imar faaliyetleri ile şehre ilişkin yeni kanun ve uygulamalar öncelikle Ankara çerçevesinde hayata geçirilmiştir.

Bu tezin konusunu oluşturan İstanbul, birçok kent bilimci ve sosyoloğa göre; tarihte sahip olduğu jeopolitik konumuyla, dünya hâkimiyet teorilerine konu olmuş siyasi olarak bu bölgeye sahip olan otoritenin dünyaya hâkim olabileceği üzerine teoriler ortaya konulmuş bir şehirdir. Üç büyük imparatorluğa baş şehirlik yapmış İstanbul, geçmişteki siyasi yapısı itibarıyla daha etkili bir şehir haline gelmiştir. İstanbul'un tarihinin eski çağlara kadar gittiği görülmektedir. Antik Çağdan Osmanlı'ya kadar olan dönemlerde birçok olay ve yenilikler yaşanmıştır. Bu hadiselerden en önemlisi İstanbul'un fethi olmuştur. Fetihle beraber İstanbul yepyeni bir ivme kazanmıştır. Burada dini ve milli kavramları içinde barındırmıştır.

1923-1938 yılları arası Atatürk döneminde siyasi, yönetsel, ekonomik, kentsel planlama ve sosyo-kültürel açıdan atılan adımların İstanbul'a yönelik yansımaları olmuştur. Cumhuriyet Döneminde başkentliğin İstanbul'dan alınıp Ankara'ya geçmesiyle birlikte İstanbul siyasi olarak geri planda kalmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında, ticari faaliyetler planlayan yabancı menşeli projelerin tamamına yakını askıya alınmıştır. Buradan hareketle ekonomik olarak "Devletçilik" politikasına geçilmiştir. Bununla beraber Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı en önemli ekonomik kalkınma programı olmuştur. Kentsel Planlama bağlamında Henry Prost ön plana çıkmaktadır. Geliştirdiği plan ve projelerle İstanbul'un

kentsel yönüne katkı sağlamıştır. Sosyo-kültürel açıdan bakıldığında İstanbul, demografik ve etnik bakımdan önemli bir yapıya sahiptir. İlk nüfus sayımı 1927 'de yapılmıştır. Bunu takiben 1935'te de ikinci nüfus sayımı yapılmıştır. Bu dönemde İstanbul'da çeşitli etnik unsurlar yaşamaktadır. Bu da İstanbul'un zengin bir mozaik içinde olduğunun göstergesidir.

1938-1950 yılları arası İnönü Döneminde siyasi, yönetsel, ekonomik, kentsel planlama ve sosyo-kültürel gelişimin Atatürk döneminden çok büyük farklılıklar içermediği görülmektedir. Fakat İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında çok partili hayata geçişin İstanbul'a yansımaları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ekonomi derinden etkilenmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı bir önceki planın uzantısı olduğu görülmektedir. Savaşla birlikte İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulamamıştır. Kentsel Planlama olarak Prost ilk yıllarında olduğu gibi plan ve projelerini geliştirmiştir. Sosyo-kültürel açıdan bakıldığında 1940,1945 ve 1950 yıllarında nüfus sayımları yapılmıştır. Buna göre İstanbul kentleşme ve göç ile birlikte nüfus yoğunluğunu artırmıştır. Göçlerle beraber konut yetersizliği dolayısıyla gecekondulaşma hareketleri başlamıştır.

Sonuç olarak İstanbul üç imparatorluğa başkentlik yapmış ve dünya şehri olmayı başarmış mazisi ile 1923-1950 döneminde kıtasal, ulusüstü bölgesel ve hatta ulusal bir şehir olmayı bile başaramamıştır. Bunda Cumhuriyet dönemi siyasi, iktisadi, yönetsel, hukuki boyutta var olan değişim ve dönüşümün etkisi büyüktür. Bu bağlamda siyaset bilimcilerin, kent bilimcilerin ve sosyologların fikirleri ve eleştirileri geniş içerikleri ile dikkate alınmalıdır. İstanbul'un tarihinin unutulmaması, tarihe önem verilmesi ve geçmişte vuku bulmuş hadiselerin, yeniliklerin incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca imar planları ve projelerin şehrin tarihi dokusuna uygun ve silueti bozmadan mimari yapı geliştirilerek şehre yeni bir çehre kazandırılması gerekmektedir. Bunların uygulamaya konulmasıyla birlikte İstanbul diğer büyük kentlerden hep bir adım önde olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ARSLAN, Murat. **İstanbul'un Antik Çağ Tarihi Klasik ve Hellenistik Dönemler**. 1.Baskı, İstanbul: Odin Yayıncılık, 2010.

AYSU, Emre. **Şehir Planlamasında Yoğunluk**. 1. Basım, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1990.

BOZLAĞAN, Recep. **İstanbul; Derinlik, Değişim ve Güç**. 2. Basım, İstanbul: Hayat Yayınları, 2012.

GÜL, Murat. **Modern İstanbul'un Doğuşu**. 2. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.

GÜNEŞ, Fatime. **Kent Sosyolojisi**. 1.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2013.

İNAN, Kenan. **Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un Fethi ve Etkileri**. Ankara, 2002.

KAYAPINAR, Levent. **Bizans Tarihi**. 2.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2013.

KELEŞ, Ruşen. **Kentleşme Politikası**. 8. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayını, 2016.

KEYDER, Çağlar. **İstanbul Küreselle Yerel Arasında**. Metis Yayıncılık, 2013.

KOÇAK, Cemil. **Siyasal tarih (1923-1950)**. S. Akşin (Der.), **Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908–1980 içinde** İstanbul: Cem Yayınları, 1995.

KUBAN, Doğan. **İstanbul Bir Kent Tarihi**. 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

ÖNGİDER, Seyfi. **İki Şehrin Hikayesi: Ankara- İstanbul Çatışması İçinde**, 1. Baskı, İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2003.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**. C: II, İstanbul, 1983.

TEKELİ, İlhan. **İstanbul'un Planlamasının Gelişmesinin Öyküsü.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

TEKİN, Oğuz. **Hellen ve Roma Tarihi.** 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Uzaktan Öğretim Tasarım Birimi Açıköğretim Yayınları, 2001.

YILDIRIM Tahsin ve İbrahim ÖZTÜRKÇÜ. **İstanbul'un Fethi Konstantinopolis'ten İstanbul'a Bir Şehir.** 1. Basım, İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010.

ZÜRCHER, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye Tarihi.** (Çev. Yasemin Sena Gönen), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Makaleler

- AÇIKGÖZ, Özkan. **“Şehir, Şehir Toplumunu ve Şehir Sosyolojisi”**. Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı: 35, 2013.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel. **“Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”**. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 18, Sayı:3 (9-32), 2014.
- BULUŞ, Abdülkadir ve Esra KABAKLARLI. **“1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”** Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı:19 (1-22), 2008.
- ÇAN, M. Fatih. **“Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi”** https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FIRAT_AKADEMI/KENTLE%C5%9EME,%20SANAY%C4%B0LE%C5%9EME%20VE%20KALKINMA%20ETK%C4%B0LE%C5%9E%C4%B0M%C4%B0.pdf (Erişim: 02.10.2019).
- ERKAL E. Mustafa. **“1938-1950 Dönemi Türkiye’de Sosyal Yapı ve Dinamikleri”**. Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı:53 (157-185), 2016.
- GELEKÇİ, Cahit. **“1960 Sonrası Dönemde Türkiye’de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler”**. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:52 (587-607), 2014.
- GOULARAS, Gökçe Bahadır. **“1923,Türk-yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”**. Alternatif Politika Dergisi, Cilt: 4, Sayı:2 (129-146), 2012.
- GÖKBURUN, İbrahim. **“İstanbul’da Nüfus Gelişimi ve İlçelere Dağılımı”**. Journal of Anatolian Cultural Research, Cilt: 1, Sayı: 3 (110-130), 2017.
- GÜREL, Ali ve Yasemin BALTA. **“İstanbul’un Göç Olayı ve Etnik Hayat Üzerine”**. Marmara Üniversitesi Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of Marmara Social Research) Sayı:1 (1-15), 2011.
- GÜVEN, Ahmet. **“Kent,Kentleşme ve Kentsel Yönetim İhtiyacı”** Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 4 (21-30), 2016.

HAYTA, Yasemin, “**Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı**”. Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi Cilt:5, Sayı:2 (165-184), 2016.

KALELİ, Emrullah. “**İmparator I.Aleksios Komnenos (1081-1118) Döneminde, Bizans ve Haçlılar Arasında İhtilaflar**”. Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 4 (973-992), 2014.

KARTA, Nurullah. “**Sultan III.Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler**”. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 6 (21-50), 2014.

KARUL, Necmi. “**Tarih Öncesi İstanbul**”. İstanbul Yüzey Araştırmaları Dergisi, https://www.academia.edu/30086355/%C4%B0stanbuldaki_Tarih%C3%B6ncesi_Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalara_Genel_Bak%C4%B1%C5%9F_2016. (Erişim: 05.10.2019).

KAYA, Tülay. “**Chicago Okulu, Chicago’ya Özgü Perspektif**”. Sosyoloji Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 22 (367-383), 2011.

KOCADAŞ, Bekir. “**Cumhuriyet Döneminde Yapılan İç ve Dış Göçlerin Toplumsal Etkileri**”. Cilt:1, Sayı:1 (11-18), 2016.

KOÇ, Yunus. “**Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi**”. Türk Araştırmaları Literatür Dergisi Cilt: 8, Sayı:16 (171-199), 2010.

KOYUNCU, Ahmet. “**Sosyoloji Kuramlarında Kent**”. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 25 (31-56), 2011.

KUBAN, Doğan. “**İstanbul’un Tarihi Yapısı**”. Mimarlık Dergisi, Sayı: 5 (26-48), 2017.

MANAVOĞLU, Ebru ve Veli ORTAÇEŞME. “**Şehir ve Bölge Planlama**” file:///C:/Users/TURGAY/Downloads/%C5%9Eehir+ve+B%C3%B6lge+Planlama+dersnotu%20(1).pdf (Erişim: 10.09.2019).

ÖZÇELİK, Pınar Kaya. “**Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi**”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 65, Sayı: 3 (164-187), 2010.

ÖZDEMİR, Eylem. “**Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar:Toplumsal Süreç ve/veya Mekanın Çözümlemesi**”. İdealkent,Sayı:1 (44-77), 2010.

ÖZGÜR, E. Murat ve Hatice TURUT. “**Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak**”. Sayı: 27 (1-19), 2018.

ÖZYURT, Cevat. “**Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam**”. Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt:10, Sayı:18 (111-126), 2017.

PARİN, Suvat ve Mehmet Zeydin YILDIZ. “**Cumhuriyet Dönemi İstanbul Nüfusu Literatürü Üzerine**”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 8, Sayı:16 201-226), 2010.

PARLAK, Bekir, “**Osmanlı Devletinin Son Yüzyıllarda Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal-Yasal Gelişmeler v Cumhuriyete Yansımaları**”. Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11 (37-50), 2015.

SERTER, Gencay. “**Chicago Okulu Kent Kuramı: Kentsel Ekolojik Kuram**”. Planlama Dergisi, Cilt: 23, Sayı 2 (67-76), 2013.

TOPAL, A.Kadir, “**Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?**”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 6, Sayı:1 (276-294),2004 İzmir.

TOPUZ, Hüseyin. “**Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)**”. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:12, Sayı: 2 (367-380), 2007.

UĞURLU, A. Hilal ve Filiz ÖZER. “**III.Selim’in İstanbul’u: Askeri Yapılar Üzerine Bir Okuma**”. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 9 (1-16).

YATCI, Cihat. “**Roma’nın Hengamezi Bizans’ın İlk Nefesi: I. Justinianus**”. Firaset Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1 (48-61), 2018.

ÇAPAN, Fatma ve Baran GÜVENÇ. “**Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğunun Çöküşü**” Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı:11 .(629-640), 2017.

Tezler

ATEİGA, Nihan. “Türkiye’nin Tanıtımında, İstanbul Tarihi Yarımada’daki Kültür Varlık Yeri”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

ÇİÇEK, Mustafa Kemal. “1924 Anayasası’nın Hazırlanışı ve Temel Özellikleri”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005.

KİZİROĞLU, Ahmet Mithat. “Kentleşmenin İşgücü Üzerindeki Etkisi: İstanbul Örneği”. **Doktora Tezi**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

KÖSE, Mustafa. “1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

KURNAZ, Aliye. “İstanbul Tarihi Yarımada’nın Tarihi Çeşmelerinde Bulunan Motiflerin Takı Tekniklerinde Uygulanması”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

PALA, Hakan. “İsmet İnönü Dönemi İktisat Politikaları (1938-1950)”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

ŞENER, Orçun. “İstanbul’un Tarihsel Dokusunun CBS Ortamında WEB Arayüzleri ile İnternette Yayınlanması”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009.

İnternet Kaynakları

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/592829> (Erişim: 09.10.2019)

<https://erayaktepe.wixsite.com/kentcevre/about1-c28c> (Erişim: 09.10.2019)

<https://www.rekreasyonist.com/kentlesme/> (Erişim:11.10.2019)

<http://www.alemdarharita.com.tr/haber-195-kentlesme-ne-demektir.html>,Erişim Tarihi:11.10.2019)

<https://www.wikizero.com/tr/Kentle%C5%9Fme> (Erişim:10.10.2019)

<https://www.google.com/search?q=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&oq=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&aqs=chrome..69i57j33.6142j1j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (Erişim:11.10.2019)

<https://www.google.com/search?q=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&oq=tarih+tarih+kentle%C5%9Fnme&aqs=chrome..69i57j33.6142j1j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (Erişim:11.10.2019)

<http://www.marmaray.gov.tr/icerik/marmaray/Tarih%C3%A7esi/1#prettyPhoto>(Erişim: 19.10.2019)

<https://www.arkitera.com/etkinlik/istanbul-arastirmalari-i-istanbulun-tarihsel-surecte-yasadigi-degisimler-uzerine-kultur-ve-mimarlik-arastirmalari/>(Erişim:19.10.2019)

<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/yazilar/eski-cagda-istanbul-byzantion-ii/42/1>
(Erişim:19.10.2019)

<https://dergipark.org.tr/download/article-file/162170> (Erişim: 20.10.2019)

<https://www.kulturportali.gov.tr/Common/DownloadFile.aspx?f...pdf>, (Erişim:21.10.2019).

<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/roma-imparatorlugu-153>
(Erişim: 21.10.2019)

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans>. (Erişim:22.10.2019)

www.tayproject.org/downloads/Bizans_EA.pdf (22.10.2019)

https://www.wikiwand.com/tr/Bizans_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu

(Erişim: 22.10.2019)

<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-Rehberi/Dosyalar/bolumler/la-tin-istilasi1204-1261-/3/39>

(Erişim: 22.10.2019)

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/bizans-devleti-nasil-yikildi-444073.html> (Erişim: 23.10.2019)

http://www.istanbullife.org/fetihten_once_istanbul.htm (Erişim: 23.10.2019)

http://www.theottomans.org/turkce/osmanli_ordu/istanbulun-fethi.asp

(Erişim: 23.10.2019)

<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/istanbulun-fethi/> (Erişim: 23.10.2019)

<https://www.wikitarih.com/kanuni-sultan-suleyman-ve-donemi/> (Erişim: 23.10.2019)

<https://www.beyaztarih.com/ansiklopedi/iii.-ahmet> (Erişim: 23.10.2019)

<https://www.wikisitesi.com/3-ahmet-donemi-islahatlari-lale-devri.html>

(Erişim: 23.10.2019)

<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx> (Erişim: 24.10.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii> (Erişim: 24.10.2019)

https://auzefalmsstorage.blob.core.windows.net/auzefcontent/ders1/ikinci_mesrutiyet_donemitarhi/1/index.html (Erişim: 25.10.2019)

<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/31-mart-vakasi-1415> (Erişim: 25.10.2019)

<https://docplayer.biz.tr/117000040-En-uzun-yuzyil-ii-abdulhamit-donemi-siyasi-olaylari.html>
(Erişim: 14.10.2019)

<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/31-mart-vakasi-1415>Erişim Tarihi: (25.10.2019)

<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/dosyalar/bolumler/isgal-ve-mutareke-yillari/3/52>
(Erişim: 26.10.2019)

https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye_siyasi_tarihi (Erişim: 26.10.2019)

https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye_siyasi_tarihi (Erişim: 26.10.2019)

https://www.google.com.tr/search?source=hp&ei=YX_bXZ3MNYjPrgTMh76oDA&q=prostun+kent sel+%C3%B6nmei&oq=prostun+kentsel+%C3%B6nmei&gs_l=psy
(Erişim:26.10.2019)

<https://www.sabah.com.tr/galeri/aktuel/istanbulun-kurtulusu> (Erişim: (27.10.2019)

<https://indigodergisi.com/2017/10/29-ekim-cumhuriyet-bayrami/> (Erişim: 27.10.2019)

<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx> (Erişim: 28.10.2019)

<https://www.ibb.istanbul/SitePage/Index/102>(Erişim: 28.10.2019)

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180704.pdf>) (Erişim: 29.10.2019)

https://www.wikizero.com/tr/%C4%B0stanbul_belediye_ba%C5%9Fkanlar%C4%B1_listesi
(Erişim: 29.10.2019)

<https://dergipark.org.tr/download/article-file/392186>) (Erişim: 30.10.2019)

<https://docplayer.biz.tr/133528-Cumhuriyet-turkiyesinin-sanayilesmeye-ilk-onemli-adimi-birinci-bes-yillik-sanayi-plani-1934-1938.html>) (Erişim: 30.10.2019)

https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye-Yunanistan_n%C3%BCfus_m%C3%BCbadelesi
(Erişim: 02.11.2019)

https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye-Yunanistan_n%C3%BCfus_m%C3%BCbadelesi
(Erişim: 02.11.2019)

https://www.wikizero.com/tr/T%C3%BCrkiye_siyasi_tarihi (Erişim: 04.11.2019)

http://www.yenimesaj.com.tr/turkiye8217de-1938-8211-1950-arasi-egitimde-yeni-yapilanma-H1209642.htm_ (Erişim: 05.11.2019)

<https://tarihibilgi.org/cok-partili-hayata-gecis-hakkinda-ozet-bilgi/> (Erişim: 05.11.2019)

<http://www.netdata.com/netsite/e0679a73/istanbul-valileri> (Erişim: 06.11.2019)

https://www.wikizero.com/tr/L%C3%BCtfi_K%C4%B1rdar (Erişim: 06.11.2019)

<https://www.tesadernegi.org/ikinci-dunya-savasinda-turkiye-ekonomisi.html> (Erişim: 07.11.2019)

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/392186> (Erişim:07.11.2019)

https://www.academia.edu/24585396/D%C3%9CNDEN_BUG%C3%9CNE_%C4%B0STANBULU_N_N%C3%9CFUSU_1478-1950 (Erişim: 10.11.2019)

<http://v3.arkitera.com/h17557-cumhuriyetten-bugune-istanbul-un-kuresellesmesi.html>
(Erişim:11.11.2019)